

Ára: 2200 Ft
◆◆◆
A folyóirat megrendelhető:
Magyar Sion szerkesztőség
Szent Adalbert Központ, 2500 Esztergom, Szent István tér 10.
info@szentadalbert.hu

MAGYAR SION ◆ 2020/1

MAGYAR SION

ÚJ FOLYAM

XIV. (LVI.) ÉVFOLYAM
1. szám

◆◆◆ ESZTERGOM – BUDAPEST ◆◆◆
2020

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XIV. (LVI.)
2020/1.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, az MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének
igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmege Egyháztörténeti
Bizottságának elnöke

Jozef Halko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Primási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti
Főegyházmege Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Káfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai
Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa
Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének
vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a Szent Adalbert
Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, az MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója

Németh László Imre, a Szent István Ház igazgatója

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi
Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Török Csaba, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről
bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2020

A Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ megbízásából kiadja
a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

◆◆◆ KOVÁCS ZOLTÁN

Jézus Krisztus személye mint hitünk alapja*

Jézus Krisztus „Isten formájában volt, és az Istennel való egyenlőséget nem tartotta olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette magát, szolgai alakot öltött, és hasonló lett az emberekhez. Külsőjét tekintve olyan lett, mint egy ember. Megalázta magát és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig. Ezért Isten felmagasztalta, és olyan nevet adott neki, amely fölötte van minden névnek, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban, s minden nyelv hirdesse az Atyaisten dicsőségére, hogy Jézus Krisztus az Úr.” (Fil 2,6–11)

I. BEVEZETÉS

Az Őszechházaan a Jézus Krisztus személyét illető érdeklődés középpontjában nem annyira a mai értelemben vett krisztológia állt – melynek fogalomtára majd az első évezred zsinatain tisztul, formálódik –, hanem sokkal inkább a szótériológia: a tanítványok első generációi Krisztusra mint Üdvözítőre tekintettek. Az Ige „értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért”¹ lett emberré – ezt az igazságot Hitvallásunk is megörökíti.

Napjainkban valami hasonlót tapasztalunk: a mai ember nem Jézus Krisztus istenségének, emberségének és e két természet egymáshoz való viszonyának témáiban mélyed el a legszívesebben, hanem kérdést fogalmaz meg: kicsoda Jézus, „mi közöm” Jézus Krisztushoz és „neki mi köze” énhozzám? Valóban remélhetek-e üdvösséget tőle?

Az Ezechház létének, tevékenységének köszönhetően manapság alig van olyan ember, aki ne hallott volna Krisztusról. Az emberek Krisztus-képe

* Az Esztergom-Budapesti Főezházmege 2020. febr. 12–13-i papi továbbképzésén elhangzott azonos című előadás szerkesztett változata.

¹ *Hitvallások és az Ezechház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (szerk. Heinrich Denzinger – Peter Hünermann; Bátonytereny – Budapest, Örökmeés – Szent István Társulat, 2004; a továbbiakban: DH) n. 150.

azonban nagyon is eltérő. Sokak számára ő nem más, mint egy erősen „fél-reértett” ember; „király, de hadsereg nélkül”: olyan, akinek hatalma van, mégis engedi magát megfeszíteni, megölni, és ez megütközést vált ki. Nem egyszer egyoldalú felületességgel megismert személy, és ez sokakban közönyt eredményez. Olyan valaki, akiről olvassuk, hogy gyógyít, szabadít, halottakat támaszt fel, és ez ideig-óráig rokonszenvet, csodálatot válthat ki, de vajon lesz-e ennek hatása életünkre nézve is? Viselkedése némelyek szemében ellentmondásosnak hat: béketűrése az őt halálba taszító gyűlölet ellen sem tesz, pedig hatalmában állna tenni ellen – ez pedig értetlenséget szül. Nem is mindenki azonosul tanításával, sőt akad olyan is, aki magára véve intéseit, meg is sértődik – ez ellenségeskedést vált ki Krisztussal és követőivel szemben. Személyes kapcsolatba lépve és abban maradva vele azonban megismerhető, és ez személyes követésre, iránta való elköteleződésre indíthat. Mi több, érte és „művéért” a mártírhálál sem ritka, ma sem.

Cikkünk Jézus Krisztus mint valóságos Isten és valóságos ember személyét tekinti. Az első aspektus vizsgálatánál kiemelem Krisztus jelenlétének és az áldozatot bemutató Örök Főpap személyének témáját. A másodikat illetően pedig valóságos emberi mivoltának néhány, a ma embere számára különösen is hangsúlyos vonására hívom fel a figyelmet. Ezt követően, Mai szellemi és gyakorlati kihívások címmel csupán felsorolásszerűen említek néhány szempontot – szintén a teljesség igénye nélkül –, melyek a 21. század Egyházát – és az Egyházat kívülről szemlélőket – foglalkoztatják Jézus Krisztus személye kapcsán. Ehhez főként a legutóbbi évek szentszéki dokumentumait feldolgozó Enchiridion Vaticanum köteteit hívtam segítségül.

II. „VALÓSÁGOS ISTEN ÉS VALÓSÁGOS EMBER”

Mint már említettük: Jézussal minden korban mindannyian személyes kapcsolatba léphetünk, és ez épp azért lehetséges, mert élő jelenléte ma is kíséri Egyházát. Emeljünk ki most a fenti alcím két igazságából néhány aspektust – a teljesség igénye nélkül –, melyet életünkben, pasztorális munkánkban átgondolhatunk!

2.1. *Valóságos Isten*

Jézus Krisztusnak nem a Szentháromságon belüli életét taglaljuk most ebben a pontban, és nem is isteni természetének az emberhez való viszonyulását. Sokkal inkább úgy tekintünk rá, mint isteni Személyre, akivel élő, személyes kapcsolatunk lehet. Krisztus megszólítható, sőt általa és benne épp Isten volt az, aki előbb párbeszédet kezdeményezett a „saját képére” teremtett em-

berrel (vö. Ter 1,27). Jézusra nemcsak csodálattal nézhetünk, hanem tudjuk: akihez fordulunk, az ma is ugyanaz a Jézus, mint kétezer éve: ugyanő tanít (Egyházán keresztül), ugyanő gyógyít (ha nem is olyan látványosan), ugyanő cselekszik misztikus Teste által a világ üdvösségéért.

Angelo Amato bíboros szavaival élve: „nem ritkán a teológusok hagyják figyelmen kívül épp azt, ami sajátosan keresztény: a krisztusi kinyilatkoztatás definitív értékét, [Krisztus] valóságos istenfiúi állapotát, az Egyházban tapasztalható valóságos jelenlétét, a megváltó áldozat egyetemességét”.² Emeljünk ki ezen gondolatokból most kettőt: a jelenlét és az áldozat fogalmát, és térjünk ki részletesebben Krisztus jelenvalóságának és a keresztdózsát bemutató, üdvösségünkért áldozattá lett Örök Főpaprak a témájára.

2.1.1. Krisztus jelenléte

Jézus Krisztus „története” nem zárul le a kinyilatkoztatással: különböző módokon érzékelt, megélt valós jelenlétét ma is tapasztalhatjuk. Ő ugyanaz az istenemeri mivoltában megdicsőült Üdvözítő, akiről a kinyilatkoztatás szól, sőt maga a kinyilatkoztatás teljessége,³ akiben Isten mindent elmondott nekünk.

Krisztus első tanítványait sokszor azzal vádolják, hogy nem tudták feldolgozni Jézus nagypéteki elvesztésének sokkoló tragikumát, ezért mintegy mítoszként „hozzáköltöttek” élettörténetéhez egy fantáziadús folytatást, melyet feltámadásnak neveznek.⁴ Ez így azonban messze nem lett volna elég a kereszténység világméretű elterjedéséhez.⁵ A tanítványok a húsvét utáni bizonytalankodást meghaladva, a Szentlélekkel eltelve indulnak Jézus nyomdokán, teljesítve parancsait: „Tegyétek tanítványommá mind a népeket, kereszteljétek meg őket” (Mt 28,19); illetve „Vegyétek a Szentlelket! Akinek megbocsátjátok bűneit, az bocsánatot nyer” (Jn 20,23); és egyáltalán nem utolsósorban: „Ez az én Testem [...] ez az én Vérem [...] Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” (Lk 22,19k). Az apostolok hamar felismerhették ezen gyakorlatok által is: élő és életadó, személyes kapcsolatban állnak a menny-

² AMATO, Angelo, *La questione cristologica odierna*, <http://www.gliscritti.it/approf/2008/papers/amato280308.htm> (2020. 02. 11.), saját fordítás.

³ Vö. *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Budapest, Szent István Társulat, 2002; a továbbiakban: KEK) n. 65.

⁴ Kukorica Jancsi tragikus történetét jóra fordítandó, Petőfi kitalál számára egy tündérországbeli, győzedelmes állapotot, ahol már mint János vitéz győzi le a sárkányt és lesz boldoggá kedvesével. Nem ez a fajta, még a természet rendjét is erőltetetten áthágó „happy end”-keresés vezérelte a tanítványokat a húsvéti ígértetésben, hanem annak hívő felismerése és továbbadása, hogy Krisztus valóban Isten Fia, aki legyőzte a halált. Péter tanúságtévo szavait idézve: „Isten ezt a Jézust támasztotta fel, akinek mi mind tanúi vagyunk” (ApCsel 2,32).

⁵ Vö. KERESZTY Rókus – PUSKÁS Attila, *Jézus Krisztus. Krisztológiai alapvetés* (Budapest, Szent István Társulat, 2015) 53–55.

be ment Krisztussal, aki valóban nem hagyta árván övéit (vö. Jn 14,18). Az Egyház számára húsvét titka később fontos értelmezési kulcs lesz a bibliai Krisztus megértéséhez.⁶ Jézusnak a halálból való feltámadásával nyer ugyanis igazi bizonyítást az Atya részéről a Fiú istensége. A megdicsőült Krisztus jelenléte mindent átfogó: úgy mennyei, hogy közben az immanens világ is számíthat valóságos jelenlétére.

Szent VI. Pál pápa *Mysterium fidei* kezdetű enciklikája⁷ – az előttünk álló budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve különösen is – fontos támpontokat kínál Krisztus többféle módon megnyilvánuló jelenlétéről. Krisztus az imádkozó Egyházzal van, imádkozik az Egyházzal együtt és az Egyházért. Jelenlétét tapasztaljuk akkor is, amikor az irgalmasság cselekedeteit gyakoroljuk. A hit által vezet az üdvösség útján a zarándok Egyháza, és Szentlelke által árasztja ki rá szeretetét.

Másfajta jelenlét, de szintén valós: az Egyház számára fontos szempont, hogy Krisztus maga Isten Igéje, tehát az igehirdetésben – a munus docendi gyakorlása – ő maga tanít. A szent hatalom gyakorlásában (munus regendi) ő maga kormányozza népét. Az Egyház megszentelő funkcióiban – különösen a miseáldozatban és a szentségek kiszolgáltatásában, a munus sanctificandi gyakorlásában – pedig szintén tapasztaljuk: „másmilyen az a mód, és bizony igen kimagasló, ahogyan Krisztus jelen van Egyháza számára az Eucharisztia szentségében a többi szentség között [...] ugyanis magát Krisztust tartalmazza” (n. 39) – valóságos, szubsztanciális jelenlét ez, az oltáron újra aktualizált, immár vérontás nélküli áldozatban.⁸ A *Mysterium fidei* 57. pontjában Szent VI. Pál pápa beszél az úgynevezett „latríá-tisztelet”-ről is: nemcsak a szentmisében – melyben élő, dinamikus módon kapcsolódunk be Krisztus keresztdozatba – vehetjük körül imádó tisztelettel Krisztust, hanem azon kívül is lehetséges és üdvös az Oltáriszentség imádása.⁹

⁶ Vö. SCHEFFCZYK, Leo, *A katolikus hit világa. Igazság és alak* (Budapest, Szent István Társulat, 2012) 163.

⁷ PAULUS VI, Enc. *Mysterium fidei* (1965. szept. 3.), in *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1965) 753–774, hivatalos magyar kiadása: (Budapest, Új Ember – Ecclesia, 2018). A továbbiakban a dokumentum 35–46. pontjaiból kiindulva vizsgáljuk Krisztus jelenlétének különféle módjait.

⁸ „Jézus, aki soha nem akart egy szekta Messiása lenni, [...] teljesen lemondott egy bárány fölledozásáról, hiszen Ő maga akart áldozati bárány lenni”: HESEMANN, Michael, *A Názáreti Jézus. Régészek a Megváltó nyomában* (Budapest, Szent István Társulat, 2010) 215.

⁹ Jóllehet a kihelyezett Oltáriszentség imádása „statikusabb” tevékenységnek tűnhet a mise liturgiájának mozgalmasabb gesztusaihoz képest, mindenesetre megfontolandó, hogy mégse tekintsük az adorációt történes nélküli eseménynek. Az átváltoztatott kenyér színe alatt Krisztus élő és életadó jelenléte spirituális szinten nagyon is dinamikus, a Szentlélek erejével az imádkozó szívét átjáró és átfőmáló jelenségként tapasztalhatjuk. „Így, imádságban időzve az Oltáriszentség előtt, megérlelődik bennünk az elkötelezett keresztény élet, hogy a mai összetett és bonyolult világunkban megéljük az evangéliumot és tanúságot tegyünk róla”: NEMZETKÖZI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUSOK PÁPAI BIZOTTSÁGA, „Minden forrásom belőled fakad”. *Az Eucharisztia a ke-*

Lehetséges tehát élő kapcsolatunk Krisztussal, mivel ő nemcsak „odaát” létezik, hanem folyamatosan teljesíti tanítványainak tett ígérését: „veletek vagyok mindennap, a világ végéig” (Mt 28,20). Mi is vele élhetünk, és nem csupán földi életünk időtartama alatt: Krisztus egész éltünket beteljesedésre hívja. Erre figyelmeztet Szent Pál apostol is: „Ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél száanalomra méltóbbak vagyunk” (1Kor 15,19).

2.1.2. Az Örök Főpap áldozata

Jézus Krisztus, bár emberi testében mutatja be a legfőbb áldozatot, épp azért mondható hatékonynak papi műve, mert valóságos Isten, és ezért ontológiai-lag különbözik minden más (fő)paptól:¹⁰ nem kell ugyanis, hogy „először a saját vétkeiért mutasson be áldozatot” (Zsid 7,27).

Az őáltala felszentelt papok – életükkel és szolgálatukkal – kiemelten bensőséges érintkezésben vannak az isteni dolgokkal. A legszentebb áldozat bemutatása közben az Örök Főpap egyetlen, Atya felé irányuló és Szentlélekben végbevitt Kultuszába kapcsolódnak, in persona Christi végezve az áldozatbemutatót. Az Üdvözítő keresztdozata nem egy kétezer éve lezárt esemény, hanem épp az eucharisztikus ünneplés által folytatódik: így kapcsolódik be az Egyház Krisztus áldozatába, mely ma is életadó. Az isteni kegyelem nemcsak áthatja az Örök Főpap Kultuszába aktívan bekapcsolódó Egyházat, de Isten népe annak közvetítőjévé is lesz, szem előtt tartva, hogy Krisztus az „egyetlen Közvetítő” (1Tim 2,5), minden további kegyelemközvetítés tehát neki alárendelt. Papjai az Örök Főpap papságából részesedtek, ő tehát a sacerdotium tekintetében „ősminta” az apostolok és utódaik, valamint munkatársaik, a papok számára.

2.2. Valóságos ember

Klasszikus fogalmakkal élve, művelhetünk „alulról” (az immanensből) vagy „felülről” (a transzcendensből) kiinduló krisztológiát.¹¹ Leo Scheffczyk bí-

resztény élet és az Egyház küldetésének forrása. Teológiai és lelképásztori megfontolások az 52. budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve (Budapest, 2020. szeptember 13–20.) (Budapest, Szent István társulat, 2019) 50.

¹⁰ „Az újszövetségi szerzők legalábbis bennfoglaltan tudatában voltak annak, hogy csak az szavatolja az ember üdvösségét [...], ha Jézus valóságos Isten”: SCHEFFCZYK 158.

¹¹ Az ún. „alulról jövő” krisztológia az antiochiai iskola jellemzője volt, melyet „elválasztónak” is nevezünk. Sajátossága ugyanis, hogy Krisztus isteni és emberi természetét hangsúlyosan megkülönbözteti egymástól. Az apollinarizmussal szemben áll. Logos-anthropos sémát képvisel, tehát az emberi természetből indul ki. Ezzel szemben az ún. „felülről jövő” krisztológia az alexandriai iskolára volt jellemző, melyet „egyesítőnek” is nevezünk, mert Krisztus isteni és emberi természetének egységét hangsúlyozza. A nesztorianizmussal szemben áll. Logos-sarx sémát képvisel,

boros azonban figyelmeztet: nem létezhet tisztán felülről vagy alulról kiinduló, sőt ne is állítsuk ezeket szembe egymással, mert a történeti Jézus mindig a hit Krisztusa!¹² Nem beszélhetünk csupán a hit Krisztusáról a történelmi aspektus figyelembevételével, ahogyan Jézus történelmi személyéről sem szólhatunk úgy, mintha hitetlenül szemlélnénk őt.¹³

A „történelmi Jézus mint a hit Krisztusa” elv szépen érvényesül kortárs szerzőnk, Joseph Ratzinger – XVI. Benedek pápa – *A Názáreti Jézus* című „trilógiájában”.¹⁴ Amato értékelése nyomán mi is elmondhatjuk Róma emeritus püspökének ezen művéről, hogy a mai történetkritikai vonalba harmonikusan illeszkedik; elismeri és kiemeli a biblikus források életrajzi és történelmi értékét; a húsvét előtti valóságot is húsvét fényében értékeli; kiküszöböli Jézus személyének egyszerű „humanitárius figurává” történő lealacsonyítását, valamint Krisztusnak a történelemben megjelenő megdicsőült természetfölötti jelenléte tagadását és bizonyos részek, szubjektív hangsúlyok egyoldalú aktualizálását.¹⁵ Ezenkívül – XVI. Benedek pápa tudományos igényességű, ugyanakkor közérthető stílusának köszönhetően – hasznos tájékozási pont lehet a hit továbbadásához is¹⁶ mint „a Názáreti Jézus magatartásának, szavainak, személyének hiteles és valóságú megnyilvánulása”.¹⁷

A ma embere számára Krisztus személye távolinak tűnhet, illetve nehezebben megszólítható lesz, ha csak a teológiai superlatívusok (pl. csodatevő képessége) révén közelít hozzá: „összemérve” magát az ő hatalmával, az ember végtelen kicsinységében jobban elidegenedhet Istentől. Sőt, különösen visszataszító Krisztus-képet kaphatunk, ha személye és mondanivalója

tehát az isteni természetből (lásd: János Prológusa) indul ki. Vö. KERESZTY – PUSKÁS 257–260.

¹² Scheffczyk szerint, ha Jézus Krisztus büntelenségét állítjuk, máris isteni aspektust víszünk az emberibe, tehát a „felülről jövő” megjelenik az „alulról jövő”-ben. Ha azonban a büntelenséget tagadjuk, vagyis az embernek nem ősmintáját, hanem a büntől eltorzult képét akarnánk látni Krisztusban, akkor milyen hatalma volna az ember megváltására? Vö. SCHEFFCZYK 147–148.

¹³ „Az felel meg a biblikus gondolkodásnak és az üdvösség katolikus, realista felfogásának, hogy Jézus Krisztus üdvösségszerző művét történelmi valóságként fogjuk fel, mégpedig olyan történelmi valóságként, amely üdvösségszerző események egész sora révén mélyen beleygőkeresztet a teremtet világba és annak történelmébe”: SCHEFFCZYK 156. A keresztény ember nem ateista szemmel tekint Jézusra, és nem is úgy, hogy csupán nekem most mit jelent az ő személye. Ő akkor is Üdvözítő, ha ez kívül esik a saját szubjektív meggyőződésünk keretein, vö. uo.

¹⁴ RATZINGER, Joseph (XVI. BENEDEK), *A Názáreti Jézus I–III* (Budapest, Szent István Társulat, 2007–2011–2013). Ezen kötetekben Jézus Krisztus mint az Atya kinyilatkoztatója jelenik meg előttünk, saját misztériuma (beszédei, tettei) által, vö. AMATO.

¹⁵ Uo.

¹⁶ „A Szentatyá korábban többször is hangsúlyozta már a tartalom-orientált hitoktatás (»catechesi contentutistica«) égető szükségességét az egész világon, de különösen az új evangelizációra szoruló Európában”: KOVÁCS Zoltán, „*A hit hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából!*” (Róm 10,17). *Elméleti és gyakorlati irányelvek a hittartalom továbbadásához*, in *Magyar Sion* (2013) 7.

¹⁷ AMATO.

emberi szempontok alapján kiforgatott moralizmusokba fullad (ha pl. az Örök Bíró „betegesen fenyegetőző igazságszolgáltatóként” jelenik meg).

2.2.1. Valóságos emberi tulajdonságok

Vessünk most egy pillantást néhány emberi tulajdonságra, mellyel Jézus Krisztus személyét szemlélve találkozunk – szintén a teljesség igénye nélkül!

Istenkapcsolat. Jézus Krisztus személyében az istenség egész teljessége ott lakozik, mégis szüksége van arra, hogy elvonuljon imádkozni, ebben is „lelkileg töltődjön” (emberi természete ezt igényli), csak az Atyával legyen. Szembetűnő, hogy az apostolok kiválasztásának rendkívül nagy horderejű döntése előtt is „az egész éjszakát Isten imáadásában töltötte” (Lk 6,12).

„Önkiüresítés – emberi módon”. A fogalommal istensége kapcsán találkozunk (kenosis a megtestesülésben és a kereszthalálban; vö. Fil 2,7), de „emberségében” is képes példaértékű módon visszavonulni: a bőjt és az önfegyelem gyakorlásával, nyilvános fellépése előtt negyven napot tölt a pusztaiban egymaga (vö. Mk 1,13). Itt kerül szembe a sátánnal mint valós, legyőzendő ellenséggel, aki Isten Fiát is bűnre akarja csábítani. S miközben találkozik megkísérthető emberré lett önmagával, fizikai korlátaival, azzal is szembesül, hogy a „határoknak is vannak határai”, és azokon túl ott az Isten. Legfőképp tehát az Atyával „találkozik”, aki ott sem hagyja magára.

A Getszemáni-kertben az isteni és az emberi akarat egymásnak feszül Jézus Krisztus egyetlen személyében: „Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a kehely, de ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te” (Mt 26,39). Istennek kész alárendelni haláltól borzadó emberi akaratát.

Szenvedélyei is vannak,¹⁸ melyek belső tűzként hajtják. Hogy csak néhány példát említsünk: kiűzi az árusokat a templomból (Mt 21,12); Heródesznek üzeni: „mondjátok meg annak a rókának” (Lk 13,32); és amikor éhesen nem talál fűgét a fán, megátkozza azt: „ne teremjen rajtad gyümölcs soha többé” (Mt 21,19).

Valóságos ember is ő, aki hozzánk hasonlóan fáradozik, és közben elfárad. Tanítványait hívja olyankor: „»Gyertek velem külön valamilyen csendes helyre, és pihenjetek egy kicsit!« [...] elvonultak egy elhagyatott helyre, hogy magukban legyenek” (Mk 6,31k). A pihenés ideje a keresztény ember számára sem iktatja ki életéből Jézus jelenlétét, sőt: az Üdvözítő azt is megszenteli.

¹⁸ „A szenvedélyek önmagukban erkölcsileg közömbösek: sem jók, sem rosszak. Erkölcsileg csak annyiban minősíthetők, amilyen mértékben ténylegesen az értelemről és az akaratról függenek”: KEK 1767. Az emberen múlik tehát, hogy erkölcsileg milyen tartalommal „tölti meg”, minnek a szolgálatába állítja szenvedélyeit.

Jézusnak vannak emberi érzelmei is. Nem az érzelmei irányítják, hanem ő uralja azokat. Az érzelmi világ nem egyenlő az érzélgősséggel, hanem egészséges affektivitást, legitim, józan vágyakat, emberi félelmeket („halál-félelem vett erőt rajta”; Lk 22,44), együttérzést, együtt-szenvedést¹⁹ is magukban foglalnak. Az emberré lett Isten így „behatóbban megérti” az emberi könnyeket, mélyen átérzi az emberi fájdalmat: megsiratja Jeruzsálemet (Lk 19,41); megszanja a naimi ifjú gyászoló anyját (Lk 7,11); „lelke mélyéig megrendült”, majd „könnyekre fakadt” (Jn 11,33.35), mielőtt feltámasztani készült Lázárt – hogy csak néhány példát említsünk. Tud azonban örülni is: „kitörő örömmel dicsőítette az Atyát” (Lk 10,21); vannak örömteli emberi kapcsolatai: „barátainnak mondalak titeket” (Jn 15,15).

Az Ige emberré lett, férfitestben élt köztünk, ezt a testet is megdicsőítve ment a mennybe. Bár kevés szó esik erről, ne felejtjük el, hogy nem valami-féle aszexuális lény. A kiegyensúlyozott affektivitás és az Isten Országáért vállalt nőtlenség Jézus életének is része, és követői számára ennek a hivatás-szerű életformának példája és eredője. Noha nem volt teljesen ismeretlen Jézus korában a bizonyos (rendszerint kultikus) okok miatt szabadon vállalt önmegtartóztatás, nőtlenség,²⁰ Jézus az Isten országáért vállalt cölibátusban „prototípus” a hasonló lemondással élők és arra készülők számára: így is teljes életet élhet az ember, boldogan, kiegyensúlyozottan, az ebben megnyilvánuló küzdelmekben megszentelődve.

Gyermekkorára visszatekintve – az evangéliumi gyermekségtörténetek segítségével –, a Szent Család viszontagságait szemlélve nem romantikus, idilli képekre van szükség, melyek valójában eltávolítanak a misztériumtól. Az lesz hiteles erőforrás a mai családok számára, ha épp a kegyelem által megszentelt, küzdelmes valóság példáját láthatjuk bennük.²¹ József ácsműhelye, ahol a felnövekvő, majd ifjú Jézus a munka világával is beható módon megismerkedik,²² szintén fontos része életének.

Nem volna teljes e felsorolás, ha megfeledeknének Jézus valóságos haláláról. A földi életet lezáró halál törvényszerűsége alól egyikünk sem kivétel.

¹⁹ Ez a compassio azonban nem kizárólag a szenvedni képes emberi testtel rendelkező Jézus Krisztus személyében nyer létjogosultságot. „Anélkül, hogy tagadnánk Isten szenvedésmertességének metafizikai aspektusát, pszichológiai szinten tekintetbe vehetjük az Atyának a csendes, de valóságos részvételét a [keresztre feszített] Fiú szenvedésében”: PERRELLA, Salvatore M., *Ecco tua Madre (Gv 19,27). La Madre di Gesù nel magistero di Giovanni Paolo II e nell'oggi della Chiesa e del mondo* (Cinisello Balsamo, San Paolo, 2007) 500, saját fordítás.

²⁰ A rabbinikus irodalomból tudjuk például: a szándékosan nőtlenséget vállalt Simeon ben Azzaj rabbi így válaszolt azoknak, akik az élet továbbadásától való elzárkózása miatt megvetették őt: „Lelkem a Törába szerelmes. A világ mások által is mehet tovább”, idézi: VERMES Géza, *A zsidó Jézus. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa* (Budapest, Osiris, 2005) 137.

²¹ Vö. KOVÁCS Zoltán, *A Szent Család mint reményforrás*, in *Esztergom–Budapest* (2010) 5/5.

²² Vö. IOANNES PAULUS II, Adhort. ap. *Redemptoris custos* (1989. aug. 15.) n. 22–24, in AAS (1990) 5–34.

A sírban nyugvó Jézus testéről megállapítható a test és a lélek különválása, mely korántsem végpont az életében. És a mi emberlétünkben sem: Jézus halála lesz a „halál halála”, ezért reményünk megalapozott. Éppen az ő feltámadása miatt vallhatjuk: hiszem „a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet” (DH 150).

A ma embere számára maga az ember az egyik legnyitottabb kérdés, ezért a fenti és még más aspektusok átgondolása tájékozódási pontként szolgálhat mind a saját lelki életünkben, mind a lelkipásztori szolgálatban. Bátorítólag hathat, hogy Jézus is átélt sok mindent az emberlét sajátosságaiból, ezt az emberi testet „közvetítette megváltásra” megtestesülése által.

III. MAI SZELLEMI ÉS GYAKORLATI KIHÍVÁSOK

A katolikus krisztológia erőssége, hogy vonatkozási pontjai közt tudja a Szentírást, az Egyház hagyományát (egyházatyák, kiemelkedő teológusok, egyházi írók, lelkiség), valamint az, hogy nyitott a más kultúrákkal folytatott dialógusra.²³ „Napjaink teológiájának egyik kísértése, hogy azoknak a nem keresztényeknek a kategóriáival fejezze ki Krisztus igazságát, akik nem ismerik a hit Krisztusát, de fogódzót keresnek abban a Jézusban, aki megfelel élet-érzésüknek”²⁴ – fogalmaz Scheffczyk. Hiba volna úgy tekinteni Jézust, mint aki csupán „kiemelkedő EMBER”, „mértékadó EMBER”. Ezek még önmagukban nem érvényes krisztológiai kijelentések.²⁵ A krisztológia és szótériológia számára Isten Igéjén és a tradíción kívül a tanítóhivatal és a liturgia is lelőhelyként azonosítható, az azokban kikristályosodó hitigazságok nem téveszthetők szem elől, illetve az azok által hordozott, elmélyített és ünnepeelt hittartalom nem hígítható fel a szubjektív benyomások gondolati szüleményeivel.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a teológia sem „ál-lóvíz”, még ha fejlődése nem is tűnik annyira dinamikusnak, mint más tudományoké. Az Egyház stabilan támaszkodhat hitletéteményére, eközben hivatott számot vetni a világ, az ember, a kultúrák változásai közepette jelentkező újabb kihívásokkal.

A fentebb mondottak figyelembevételével álljon most itt előttünk néhány terület, ahol Jézus Krisztus személye mint hitünk alapja új lendületet adhat:

- antropológia (lásd a 2.2.1. pontban taglalt aspektusokat);
- Krisztus mint a „Béke Fejedelme” (Iz 9,5; a világban zajló konfliktusok miatt);

²³ AMATO.

²⁴ SCHEFFCZYK 160.

²⁵ Scheffczyk kifejti: ezek inkább mások „önarcképének projekciói” Krisztus személyére, vö. uo.

- a még kiforrotlan tanrendszerű vallási közösségek Jézus-értelmezésére válaszként az Egyház Jézus Krisztusról szóló kiforrott tanítása;
- az Egyház mint Krisztus Teste, Isten népe, a Szentlélek temploma és a Szentek közössége;
- Krisztus személye mint az Egyház egységének alapja és biztosítója;
- szenvedéseink egyesítése Krisztuséval, „értelmet adva” a sokszor értelmetlennek tűnő áldozathozatalnak;²⁶
- helyi karitászok gyakorlata az Isten országáért: a szegényekben Krisztust meglátva – ezt Ferenc pápa igen gyakran hangsúlyozza – figyelve arra, hogy az Egyház ne váljon Krisztustól elszakadt, kizárólag szociális munkát végző, identitását tévesztett szervezetté;
- az Evangélium előtérbe helyezése,²⁷ mely valóban az üdvösség örömhíre Jézusról és Jézustól;²⁸
- a feltámadás örömhíre,²⁹ mely a Feltámadottra tekintve „a reménység történelmévé változtatja az emberiség szenvedéstörténetét”³⁰ – így jelenik meg az Egyház is mint „»húsvéti közösség a világban«”;³¹
- az Isteni Ige központi jellege (ezt is erősíti pl. az Isteni Ige vasárnapjának közelmúltbeli elrendelése);

²⁶ „Épp az Egyház – a megváltás végtelen erőforrásaiból merítő és a megváltást az emberiség életében tudatosító Egyház – az a dimenzió, amelyben Krisztus megváltó szenvedését szüntelenül kiélemezheti az emberi szenvedés”: IOANNES PAULUS II, Epist. ap. *Salvifici doloris* (1984. febr. 11.) n. 24, in AAS (1984) 201–250.

²⁷ Krisztus személyét az Evangéliumtól nem tekinthetjük függetlennek, vö. SCHEFFCZYK 157. Az Evangélium egyfajta „élet”-rajz is (Richard Burridge szavait idézve: bio-graphia), mivel a „Főszereplőre” és „történetének” meghatározó alapvonalaira (nyilvános működés, húsvét) is koncentrálnak, mely által „az Élet megjelent” (1Jn 1,3), nem csupán az első keresztyének kérésgmatikus tanúságtételére, vö. AMATO.

²⁸ Vö. FRANCISCUS, Adhort. ap. *Evangélii gaudium* (2013. nov. 24.), in AAS (2013) 1021–1137.

²⁹ Valóságos feltámadásról van szó: Krisztus nemcsak attól „támadt fel”, hogy belépett az Egyház igazhirdetésébe, mint némelyek tanítják, vö. SCHEFFCZYK 167.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 179. Megfontolandó lehet pl. a szentségi körmenetekre – mint természeténél fogva „kifelé” is sugárzó tanúságtételre – nézve is, hogyan fejezzük ki valódi örömlétünket az Oltáriszentségben köztünk élő, feltámadt Krisztussal vonulva. „A liturgiában jelenleg is használatos magyar népelemek hangzása igen sokszor melankolikus, szomorkás hangzású dallamvonalat követ. [...] Tudatos szándék szükséges ahhoz, hogy Húsvét józan, de sugárzó öröme népénekeinkben is megjelenjen [...]. A személyes kesergésekkel terhelt szövegeket hasznos volna szentírási részekkel helyettesíteni, hogy maga az Ige szólalhasson meg énekeinkben és adhasson megújulást. Ha az egyszerű templomi énekár egy része képtelen kifejezni Húsvét örömet, az nem nevezhető hatékony evangelizációs eszköznek sem az Egyház tagjainak irányában (»önmaga felé«), de különösen nem a Krisztust még nem ismerők felé. Húsvét öröme hozza ugyanis azt a belső dinamikát, mely által a hívő könnyebben ráébred: nem statikus eszmét szemlél, hanem az Eucharisziában az élő, feltámadt Krisztussal találkozik”: KOVÁCS ZOLTÁN, *A Magyarok Nagybányája mint „Eucharisztikus Asszony”. Úton a Magyarok Pátrónájával a 2020-as budapesti nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus felé* (Budapest, Szent István Társulat, 2019) 107–108.

- az új evangelizáció, misszió mindig Krisztus személyére mutasson;
- az úton lévő Szent Család mint az üldözött, úton lévő keresztények erőforrása;
- a megsebzett Krisztus és a társadalom sebei: Krisztus mint Orvos, aki ma is gyógyít;³²
- „hadd jöjjenek hozzám a kicsinyek” (Mk 10,14): elkötelezett ifjúságvédelem, a kiskorúak és a kiszolgáltatottak védelme – Krisztusért;
- Ő a kinyilatkoztatás teljessége – óvatosságra intés a hitelesnek nem minősített „magánkinyilatkoztatásokkal”, üzenetekkel, tévtanokkal szemben, mindig abszolút elsőbbséget adva a kinyilatkoztatás és a Kinyilatkoztató ismeretének és megismertetésének;
- Krisztus arca és az „ábrázolhatóság” igénye is fel-felbukkanó téma, mely még nemhívókat is foglalkoztat³³ – ehhez lényeges dogmatikai támpont, hogy az Ige testet öltött, tehát „kézzelfoghatóvá”, ábrázolhatóvá lett (lásd: II. Nikaiai Zsinat, 787);³⁴
- Jézus mint a vallásközi párbeszéd példája, aki „szóba állt” olyanokkal is, akikkel mások nem, vagy nem szívesen (pl. a szamariai asszony; vö. Jn 4,9) – az Egyház tartsa szem előtt a nem keresztények megszólításában, hogy Isten üdvözítő szándéka egyetemes;
- a papság lelki megújulása – az Örök Főpapra mint a papság „ősmintájára” tekintve és mind mélyebben gyökeret verve benne (lásd: szőlőtő és szőlővesszők; Jn 15,4);
- a liturgia megbecsülése (hangsúlyozva pl. a tabernákulum „központi jelentőségét”),³⁵ a vasárnap szerepének kiemelése;
- Jézus mint a személyes kapcsolat példája, különösen a nevelés, a kommunikáció terén, számot vetve a fiatalabb generáció tapasztalhatóan megnövekedett személyes figyelemigényével;
- a Jézussal való személyes találkozás „újabb” formái a különféle lelki-ségi mozgalmak működésében, melyekben ő a Szentlelket ma is kiárasztja;

³² Említsük meg itt a „gyógyulás szentségeit” (bűnbocsánat és betegek szentsége), melyek által a gyógyító Krisztust „engedjük dolgozni”, vö. KEK 1421.

³³ Lásd: a torinói lepel iránti érdeklődés, illetve a keleti ikonok „divatja” Nyugaton is.

³⁴ Vö. DH 600–603.

³⁵ BENEDICTUS XVI, Adhort. ap. post-synod. *Verbum domini* (2010. szept. 30.) n. 68, in AAS (2010) 681–787 („feltétlenül fenn kell tartani az Oltáriszentséget őrző tabernákulum központi helyét”).

- helyes viszonyulás a nőkhöz, szintén Jézus példája szerint, illetve a női szerep újragondolása, helyes, Krisztus szándéka szerinti hangul-lyokkal;³⁶
- Krisztus-központú katekézis, nem csupán közösségépítés: legyen benne szó kimondottan Jézus Krisztusról;³⁷
- a hivatások origója: Krisztus mint Jó Pásztor;³⁸
- „surrexit Christus, spes mea”: a halál, a temetés átértékelése Krisztus feltámadásának fényében;
- az Eucharisztia mint az Örök Főpap áldozata, nem csupán „asztalköz-össég”;
- a Szövetség értékelése (házasok) Jézus mint az Örök Törvényhozó személyére tekintve;
- Jézus neve – „Isten szabadít” – hathatós segítség sokaknak, akiket szenvedélybetegségek vagy más testi-lelki szorongatások „fojtogat-nak”: Jézus nevében megtapasztalhatjuk az Isten fiainak szabadságát, „mert ő megszabadítja népét bűneitől” (Mt 1,21);
- a Jézus Szíve-kultusz leginkább formai megújulásának átgondolása;³⁹ és végül, de nem utolsósorban:
- a Mária-tisztelet Krisztus-központúságának feltétlen megőrzése és to-vábbi mélyítése – különös tekintettel a rózsafüzér helyes végzésének gyakorlatára, mellyel az imádkozó az Ige megtestesülésének, Krisztus nyilvános működésének, megváltó kereszthalálának és feltámadásá-

³⁶ Vö. IOANNES PAULUS II, Epist. ap. *Mulieris dignitatem* (1988. aug. 15.) n. 31, in AAS (1988) 1639–1729. Az ordo szentségében való részesülés az apostolok kiválasztása óta kizárólag férfiaknak van fenntartva, de józanul megvizsgálhatjuk, hogy az Egyházban a civil munkatársak által elvégezhető feladatok közül melyekbe lehet hatékonyan nőket is bevonni.

³⁷ Ebben hasznos segítséget nyújthat a KEK, valamint annak Kompendiuma, komolyabb érdeklő-dők számára pedig újabb szakirodalom a témában (pl. az általunk is idézett Kereszty-Puskás-féle krisztológia).

³⁸ Lásd: IOANNES PAULUS II, Adhort. ap. post-synod. *Pastores dabo vobis* (1992. márc. 25.), in AAS (1992) 657–804.

³⁹ A szív az ember gondolatainak, lényegének, cselekvésének „székhelye” (lásd az Ószövetségben is több helyütt: Jahve a „szívek és vesék vizsgálója”). Nem parttalan érzelgősködést látunk ebben a kultuszban, de még magának az emberi szívnek ilyen megközelítésében sem, ugyanis XVI. Benedek pápa az ember szívét „a személy hiteles szentélyének” nevezi, vö. BENEDICTUS XVI, *Motu proprio Porta fidei* (2011. okt. 11.) n. 10, in AAS (2011) 723–734. Nem áll szándékomban konkrét javaslatokat tenni a sok helyütt előregedett vagy mára már túl érzelgősnek érzékelt Jézus Szíve-ábrázolásformák helyett. A helyes irányt sokkal inkább az olyan kifejezési formák létjogo-sultságában látom, amelyek képesek hitelesen kifejezni a mai gondolkodás számára Isten végső-kig elmenő szeretetét az emberért. Vö. BENEDICTUS XVI, *Lettera del Santo Padre al preposito generale della Compagnia di Gesù in occasione del 50° anniversario dell’enciclica Haurietis aquas* (2006. máj. 15.), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2006/05/23/0263/00764.html> (2020. 02. 20.) (= *Enchiridion Vaticanum* 23 [Bologna, EDB, 2008] n. 1942s;

nak titkait szemléli, ezért méltán nevezhetjük azt „az Evangélium összefoglalásának”.⁴⁰

IV. KONKLÚZIÓ

Jézus Krisztusról szólni mindig aktuális, hiszen a keresztény ember élete, istengyermeki identitása, létének Istenben való végső, örök, boldog beteljesedése elképzelhetetlen az Üdvözítő nélkül. Őt nem csupán történelmi adatok feldolgozásával ismerjük meg, hanem a hit, mint *actus humanus* által is: keresztény hitünknek is ő az alapja. Mint láthattuk, nem elégedhetünk meg az-
 zal sem, hogy személyéről csupán a teológia terminusainak felhasználásával, elméleti síkon szóljunk. Egyfelől számottevő igény jelentkezik arra, hogy Jézus Krisztus személyéből valós indítást és bátorítást kapjunk keresztény életünk megannyi területének hiteles kezeléséhez – legyen szó akár a hitoktatásról, akár a szeretetszolgálatról, vagy éppen az őt nem vagy másképp ismerőkkel folytatott párbeszédéről. Kerülnünk kell azonban azt a végletet, hogy a „Krisztus nevében” való tevékenykedés kiüresedjék. Tendencia ugyanis az elmúlt évtizedekben, hogy a krisztológia érdeklődésének középpontjában olykor elhalványul Jézus Krisztus – mint valóságos Isten és valóságos ember – személyének fontossága, és „helyette” jelentkezik egyfajta hamis igény, mely a „minél gyakorlatibb teológia” érvényesítésének álarcá mögött a krisztológiának pusztá szótériológiává való redukcióját szorgalmazza. Úgy gondolom, a napjainkban legtöbb teológiai fakultáson egy tantervi keretben előadott, egymással szoros összefüggésben álló krisztológia

⁴⁰ AAS [2006] 458–462). A Jézus Szíve-kultuszhoz kapcsolódó „első péntek” gyakorlatát sok helyütt a magyar katolikus lelkipásztori gyakorlatban – egyes jámbor szokásokon, közös imádságokon (pl. Jézus Szívének litániája) túl – a betegeknek szentelt figyelem, a bűnbocsánat szentségének egyfajta „ritmusa” fémjelezi. A nemrég meghirdetett „kilenced” a budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve – a gyónás, áldozás révén – szintén hatékony eszköz lehet abban, hogy a hívek személyesen egyre közelebb kerüljenek Krisztushoz. A gyakorlat lényege nem a 9-es szám „misztikumában” és a hozzá kapcsolódó ígéretekben rejlik, hanem a szentségek által Krisztussal való találkozás tudatos folyamatosságban.

⁴⁰ IOANNES PAULUS II, Epist. ap. *Rosarium Virginis Mariae* (2002. okt. 16.) n. 19, in AAS (2003) 8–36. Jézushoz, az ő Szívéhez páratlanul közel áll az Istenszülő. Jézus Anyja és Egyház Anyja is, mert ha Anyja a Főnek, Anyja – lelki értelemben – a titokzatos Test tagjainak is: „istenanyasága az Egyház iránti anyai szeretetében teljesedik ki”: KOVÁCS Zoltán, *Íme, az Úr szolgálóleánya. Teológiatörténeti, szisztematikus és gyakorlati áttekintés a mariológia tanulmányozásához* (Budapest, Szent István Társulat, 2016) 79. A Boldogságos Szűz Mária, Krisztus Titokzatos Testének tagjait is gyermekeiként szereti. A klasszikus elv: „per Mariam ad Iesum” ma is megállja a helyét, de a II. Vatikáni Zsinat utáni teológiában újabb szemlélettel gazdagodik: nemcsak Mária által, hanem Máriával is Jézushoz lépünk – együtt, közösségként, akárcsak az imádkozó tanítványok pünkösöd előtt az „emeleti teremben” (lásd: ApCsel I,14), a Szentlélek kiáradását várva és kieszközölve imájjukkal. Vö. SERRA, Aristide, *Dimensioni mariane del mistero pasquale. Con Maria, dalla Pasqua all'Assunta* (Milano, Paoline, 1995) 78–100.

és szótériológia egymást megvilágítva ma is kettős célt szolgál: Krisztus misztériumát egyre mélyebben kifejtve rámutatni: benne ismerjük fel a világot, az ember Üdvözítőjét. Nem tudunk hiteles választ adni arra a kérdésre sem, hogy mit tett értünk Jézus Krisztus, ha a személyére vonatkozó kérdéseket elhanyagoljuk.

Hívó lélekkel hallgatva a „történelmi Jézusról” szóló tanúságtételt, és a jelen „történelmében” megélve a „hit Krisztusával” való kapcsolatot, számunkra is világosság válik: az embert kereső Isten (vö. Ter 3,9) ma is megérint a Fiú által, és istenkereső emberi szívünk benne ismeri fel az emberlét értelmét, célját, legfontosabb kísérőjét és beteljesítőjét az általa felkínált örök, mennyei boldogságban, a Vele és szentjeivel megélt, immár tökéletes communióban. Ennek reményében hívja Őt az Egyház: „Marana tha – Jöjj el, Uram, Jézus!” (Jel 22,20).

Zárásul álljanak itt XVI. Benedek pápa szavai, hogy a hit által Krisztushoz közeledő ember e találkozásból újabb hitet meríthessen: „Ha éber szívvel hallgatunk a tanúkra, és megnyílunk a jelek előtt, amelyekkel az Úr újra meg újra igazolja őket és önmagát, akkor tudjuk: Valóban feltámadt az Úr. Ő az Élő. Rábízzuk magunkat, és tudjuk, hogy jó úton vagyunk. Tamással Jézus átszúrt oldalába tesszük kezünket, és megvalljuk: »Én Uram, én Istenem« (Jn 20,28).”⁴¹

⁴¹ RATZINGER, *A Názáreti Jézus* II, 207.

◆◆◆ FEJÉRDY ANDRÁS

Az élet kenyere: Prohászka eucharisztikus teológiája II.

Prohászka az Eucharisziáról

AZ OLTÁRISZENTSÉGRŐL SZÓLÓ SZÖVEGEK MŰFAJI SAJÁTÓSÁGAI

Prohászka munkássága mind érdeklődési körét, mind az érintett műfajokat illetően rendkívül szerteágazó. A műfaji sokszínűség nemcsak általánosságban érvényes életművére, hanem egy-egy témakörön belül is igen változatos formákban közölte gondolatait. Igaz ez olyan, érdeklődésének egész életútja során középpontjában álló teológiai-lelkiségi témákra is, mint az Oltáriszentség.

Az Eucharisziára vonatkozó meglátásait, tapasztalatait és gondolatait legszemélyesebb formában a maga számára készített naplójegyzetekben rögzítette. Az itt olvasható feljegyzések egyrészt saját lelki fejlődésének szempontjából fontosnak tartott – lelkiismeret-vizsgálat, lelkigyakorlat, elmélkedés vagy szentségimádás során szerzett – felismeréseit tartalmazzák, másrészt olyan gondolatokat, hasonlatokat és benyomásokat, amelyeket azal a céllal írt le, hogy később beszédeiben vagy írásaiban fel tudja őket használni.¹

Prohászkanak az Oltáriszentség titkával foglalkozó írásai között fontos csoportot képeznek az elmélkedések. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként elsajátított gyakorlat teljesen beépült napirendjébe, minek következtében napjait legalább félórás elmélkedéssel indította. Ezeknek a reggelenkénti Istenben való elcsendesedéseknek a gyümölcsként fogalmazta meg azokat a punctákat, amelyekkel esztergomi spirituális korában a papnövendékeket tanította a szemlélődésre. Prohászkanak az evangélium felett meditáló punctáinak írásos formában megszerkesztett változata, az *Elmélikedések az evangéliumról* lett korának egyik legelterjedtebb magyar lelki

¹ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái I–XXV* (szerk. Schütz Antal; Budapest, Szent István Társulat, 1927–1929; a továbbiakban: *Prohászka ö. m.*) XXIII, v–ix.

olvasmánya. Ugyancsak ennek, a szerző mély, misztikus lelki életébe bepillantást kínáló műfajnak egy kiforrott tanúja – a Jézus Szíve-kultusznak szentelt – *Élő vizek forrása* című munka.²

Az elmékedések másik csoportjába tartozó művek nem belső indíttatásra, hanem felkérésre születtek. A katolikus szépirodalmi, időszaki sajtó számára a szerkesztők által meghatározott terjedelemben, eleve írásban készített, az életműkiadásban a *Magasságok felé*³ és az *Új elmékedések*⁴ című kötetekbe gyűjtött elmékedések ugyancsak a mindennapi szemlélődésből táplálkoztak, ám kidolgozottabb formájuknál és egy-egy jobban körülhatárolható témára fókuszáló jellegüknél fogva már inkább az esszé műfaj stílusjegyeit viselik magukon. Míg az *Új elmékedések* között jobbára az egyház ünnepeihez kapcsolódó írások szerepelnek, a *Magasságok felé* elmékedései változatos témákat érintenek.⁵ Ezek a költészettől a természetten át a művészetig és a teológiáig terjedő széles skálán mozgó írások – Schütz Antal plasztikus megfogalmazásával –

egy Isten kegyelméből való hívő, áhítatos, katolikus jámborságú lángelmének teljesen eredeti adekvát megnyilvánulásai; egészen sajátos himnuszok, elégiák, ditirambok és dalok [...], melyekben kifejezésre talál mindaz, ami ezt a gazdag húrú, rendkívül érzékeny lelket eltölti, mikor megihleti Isten kegyelme, amint az átszűrődik az élet, természet, történelem, emberi küzdés kozmoszán.⁶

Prohászka Eucharisziáról szóló írásainak fontos csoportját képezik végül a szó szorosabb értelmében vett teológiai szakmunkák. A csaknem kizárólag az esztergomi időszakban (1883–1904), valamely tudományos folyóirat számára készített tanulmányok – a műfajnak megfelelően – a naplójegyzetektől és az elmékedésektől eltérően nem elsősorban Prohászka belső világába engednek betekintést, hanem abba, hogy milyen teológiai és filozófiai rendszerekre támaszkodva igyekezett Prohászka az Oltáriszentség titkát az emberi ész számára a lehető legnagyobb mértékben megközelíthetővé tenni.⁷

Prohászka püspökké szentelését követően rendszeres teológiai értekezést nem írt, és – a naplójegyzeteket leszámítva – más jellegű írói tevékenysége is háttérbe szorult; egy-egy kivételtől eltekintve szóban elhangzott beszédek kiadására szorítkozott. Életének ebben a második szakaszában megnyilatkozási formáit ugyanis egyre inkább a lelkipásztor és szónok, nem pedig a

² SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* VI, v–viii.

³ *Prohászka ö. m. VIII: Magasságok felé.*

⁴ *Prohászka ö. m. XIX: Új elmékedések.*

⁵ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XXIII, v–vi; Uő, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XIX, v.

⁶ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* VIII, v–vi.

⁷ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XV, v–vii.

teológus szerep határozta meg. Írott formában, de felolvasásra készültek székesfehérvári püspökként kiadott pásztorlevelei, amelyekben Prohászka kitűnő papnak és pedagógusnak bizonyult,

aki biztos fogással bele tudja kapcsolni az Isten országának igazságait és követelményeit az egyszerű ember életszemléletének legszilárdabb pilléreibe, s aki zseniális leleményességgel az annyira elszegényedett magyar élet talajában is meg tudja találni azokat az ott maradt gyökérszalakat, melyekből melegebb és gazdagabb hitélet fakadhat.⁸

Oltáriszentségről szóló körlevelére is kitűnően illik Schütz Antal jellemzése, miszerint Prohászka „szinte fogható közelségben és szemléletességben” tárgyalja a „legmagasabb igazságokat is”, és „tejjé és kenyérré tudja tenni a hitnek a legmélyebb titkait is”.⁹

Prohászka Ottokár jelentős írott életműve ellenére a kortársak szemében elsősorban ünnepelt és elismert szónoknak számított. Természetesen elsősorban a nagyobb nyilvánosság előtt elhangzó szentbeszédei, illetve különféle ünnepélyes alkalmakkor elhangzott szónoklatai voltak ismertek, de ide sorolhatjuk azokat a korábbi beszédeket is, amelyeket az esztergomi szeminárium spirituálisaként mondott. Ezek a stenografált formában rögzített, illetve később részben Prohászka által hitszónoki folyóiratok hasábjain közölt esztergomi beszédek – az eredeti intimebb címzetti körből kifolyólag – számos személyes vonatkozást tartalmaznak. A tágabb közönségnek szóló eucharisztikus tárgyú homíliái és szónoklatai pedig azért különösen érdekesek, mert a közvetlenebb és élő stílussal együtt gyakran más írásainak mintegy sűrített tartalmát, lényegét tartalmazzák.¹⁰

Prohászka eucharisztikus teológiájának jobb megértéséhez hasznosnak látszik, ha az Oltáriszentséggel foglalkozó művek műfaji sokféleségének rövid áttekintése után számba vesszük a fontosabb szövegek gondolatmenetét és lényegesebb tartalmi jegyeit keletkezésük sorrendjében. E kronologikus keresztmetszet a prohászka eucharisztikus teológia időbeli kibontakozásának, az egyes gondolatok fejlődésének és hangsúlyainak pontosabb feltárásához segít hozzá.

⁸ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* IX, vi.

⁹ Uo.

¹⁰ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XVII, v–vi.

A FONTOSABB MŰVEK GONDOLATMENETE

Naplójegyzetek

Prohászka ifjúságától haláláig – egy-egy periódust leszámítva – viszonylag nagy rendszerességgel vezetett naplót. A műfaj sajátosságainak megfelelően ezekből a személyes feljegyzésekből nem lehet Prohászkanak az Oltáriszentségre vonatkozó tanítását illetően egységes, koherens és egyetlen gondolati ívre felfűzhető képet alkotni. Prohászka eucharisztikus teológiája szempontjából a naplóbejegyzések azonban két aspektusból mindenképpen lényeges szövegek. Egyrészt arról tanúskodnak, hogy az Oltáriszentség tisztelete gyermekkorától végigkísérte életét, az átéléssel bemutatott szentmisék, a rendszeres szentségimádások és elmélkedések pedig egyre inkább elmélyítették és gazdagították az eucharisztikus Krisztushoz fűződő személyes és – bátran állíthatjuk – misztikus kapcsolatát. Másrészt a személyes tapasztalatok nyomán leszűrt teológiai meglátásoknak is fontos tanúi a naplójegyzetek, amelyekből világosan kirajzolódik az Eucharisztia titkát körüljáró, a prohászka életmű lezárásaként, már posztumusz megjelent *Élet kenyere* című kötet születésének folyamata.

A naplójegyzetek tanúsága szerint Prohászka már kisgyerekkorában, első templomi élményei kapcsán különleges szeretetre ébredt az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztus iránt, amely élmény még több évtized távlatából is élénk emlékként élt benne:

A rózsahegyi templomban voltam először az Oltáriszentség előtt, az első szentmisén. [...] Hát a lelkem a hegyen találkozott a misztériummal – nézte azt naiv gyermekszemmel, s nem értette, hogy mennyire veszi bele magát a szeretet, mely hegyekről jön, s a hegyeket nem felejtí, sőt megérezni rajta a legunalmasabb laposságban is a hegyek tempóját. Azért megyek bátran s bizvást, mint aki hegyről jövök lendülettel, s a hegyek energiáját érzem.¹¹

Az első gyermekkori élmény nyomán Prohászka Eucharisztia iránti hódolata igen gyakran természeti képekkel együtt, különösképpen nagy hegyek és belőlük fakadó folyóvizek képével jelenik meg misztikus elmélyüléseiben. 1924. május 28-án például a következő sorokat jegyezte fel:

Az én hegyeim az oltárok, az Eucharisztia! Mily magasságok s távlatok s végtelenségek. A szemembe s a lelkembe fények hullámai csapnak. [...] Mily szédítő szeretet az Eucharisztia; az, hogy Krisztus van itt, itt,

¹¹ PROHÁSZKA Ottokár, *Soliloquia II*, in *Prohászka ö. m.* XXIV, 142. Vö. SCHÜTZ Antal, *Prohászka pályája*, in PROHÁSZKA Ottokár, *Sion hegyén* (Budapest, Szent István Társulat, 1929) 20; BARLAY Ö. Szabolcs, *Prohászka tanulmányi évei*, in *Prohászka ébresztése I-II* (szerk. Szabó Ferenc; Budapest, Távlatok Szerkesztősége, 1996–1998) I, 16.

itt... Ő, Ő maga! [...] Édes titkom, bűgő galambom, némán zúgó tengerem, mérhetetlenségbe ingerem, elszédülésem, elolvadásom, megsemmisülésem!¹²

Az élete vége felé a naplójegyzetekben feltűnő eucharisztikus misztika nem előzmények nélküli Prohászka életében. Már korai feljegyzései is arról tanúskodnak, hogy élő kapcsolatban állt az Oltáriszentségben jelen lévő Jézussal. 1880. május 28-án például azt hangsúlyozta, hogy az Eucharisztia nem szoborszerű emlék, hanem a szeretet élő emléke: „maga a szeretet [...] mint ha egy férfiú szobrában élne maga, és szeretne, mint szeretett egykor”.¹³ Nem egészen egy évtizeddel később pedig a következő, Eucharisztiahoz fűződő bensőséges viszonyát igazoló tanúságtétel olvasható: „Mindig szerettem az Oltáriszentséget; ó, legyen ez a szeretet jellemvonása lelkennek.”¹⁴

A Naplóban is lépten-nyomon rögzített, folyamatos, élő kapcsolatból születtek a következőkben bemutatott tanulmányok, beszédek és elmélkedések. Ugyancsak a naplóbejegyzésekből értesülünk Prohászka Eucharisztiairól szóló átfogó munkájának, *Az élet kenyere* létrejöttének körülményeiről. Az 1921-től¹⁵ mind gyakoribb eucharisztikus tárgyú feljegyzések után Prohászka 1924. február 6-án fogalmazta meg először egy Oltáriszentségről szóló írás kidolgozásának ötletét:

Valamit írjunk az Eucharisztiairól? Ah, újat, mint fogalmat alig, hanem mint szívből fakadó meglátást [...] valami oly karikára tárgult két naiv szemmel való nézését az égő csipkebokornak s a locsogó s lökésekben áradó forrásnak, a mélységeknek... valami új lendületet, új vágatást, ahogy az Inn-folyó vágat Passau fölött. Hát tegnap úgy az eszembe szökött, hogy ilyesmit lehet tenni, hiszen jobb szeretem az Urat most, mint a 90-es és a százados években.¹⁶

Az ötlet megszületésétől fogva külön feljegyzéseket készített a témáról, amelyeket 1925-ben kezdett rendszeresen kidolgozni. 1926-ban már úgy vélte, hogy néhány hónap alatt elkészül a tervezett munkával, ám a kéziratot haláláig már nem tudta véglegesíteni, így az Schütz Antal értő gondozásában, posztumusz látott napvilágot.¹⁷

¹² Vö. TAMÁS Erzsébet, *Prohászka Ottokár és Dienes Valéria rejtélyes barátsága*, in *Prohászka ébresztése* I, 148. Hasonló gondolatot fogalmaz meg: „Ah, ezek az óriások, a nagyság, moles, a hatalom szimbolumai! Itt vannak az én hegyeim: itt van az Oltáriszentség, Isten, a valóságos Krisztus, a kenyér helyén maga; itt az életének flórája, itt a szépség s az illat mámora, itt a bűbáj, a pompa entuziazmusa, ami úgy ki van öntve egy virágzó júniusi vidékre, s amit föl kell ébreszteni, hogy öröm és dal és elragadtatás legyen.”: PROHÁSZKA, *Soliloquia* II, 226.

¹³ PROHÁSZKA Ottokár, *Soliloquia* I, in *Prohászka ö. m.* XXIV, 10.

¹⁴ Uo. 149 (1889. július 28.).

¹⁵ Vö. PROHÁSZKA, *Soliloquia* II, 55.

¹⁶ Uo. 198.

¹⁷ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XXIV, v–vi.

Az Oltáriszentség és a bölcsészet

Prohászka talán legelső tanulmányát rögtön az Eucharisziának szentelte.¹⁸ A *Magyar Sion*ban 1883 folyamán több részletben megjelent írása¹⁹ a hit és az ész összeegyeztethetőségének kérdésével foglalkozott, amit az átlényegülés katolikus tanának és a különböző filozófiai irányzatok anyagra vonatkozó elméleteinek összevetésén keresztül kívánt igazolni.

A valós jelenlét dogmájának ésszel összeegyeztethető voltát mindenekelőtt Szent Tamásnak – a legtöbb dogmatikai traktátusban is szereplő – tanításán keresztül mutatta be. Rámutatott, hogy az Arisztoteléstől átvett magyarázat, amely az anyagi világot a láthatatlan szubsztancia és a tőle elválaszthatatlan, emberi érzékszervek számára észlelhető akcidensek megkülönböztetésével írta le, megfelelő alapot kínál arra, hogy az értelem számára megközelíthető legyen az Oltáriszentség misztériuma. Isten ugyanis a kenyér és a bor akcidenzeit csodálatos módon elválasztja a kenyér és a bor szubsztanciájától, és állaguktól elkülönítve, a kenyér helyébe lépő Krisztus testének szubsztanciájában tartja fenn azokat. Az eredeti arisztotelészi rendszeren Szent Tamás a transzszubsztanciáció lehetőségének elméleti magyarázásához mindenesetre annyit változtatott, hogy mivel elvi szinten elgondolható a kiterjedés nélküli anyag, ő a kiterjedést a szubsztanciától elválaszthatónak tekintette. Így tudta megindokolni, hogy bár a testek tulajdonsága a kiterjedés, Jézus teste kiterjedés nélkül lehet jelen az Oltáriszentségben.²⁰

Prohászka a következőkben vizsgált cartesianus filozófiai rendszert a hit és az ész szétválasztása mellett az Oltáriszentség filozófiai megalapozása szempontjából éppen azért kritizálta, mert Descartes szubjektív rendjében a létező kétféle – szellemi és anyagi – szubsztancia közül az anyagi szubsztancia lényegét a kiterjedéssel azonosította. Következésképpen „nincs rendszer, mely oly nehézvé tenné az Oltáriszentség magyarázatát, értem az ellenmondás távoltartását, mint Cartesius tana, mely a kiterjedést testnek hirdeti”.²¹

A Descartes utáni filozófiát áttekintve Prohászka Spinoza panteista monizmusát és az angolszász filozófia (Locke, Hume, Berkeley) szkepticizmusát minden további nélkül elutasítja, ám kísérletet tesz arra, hogy a mechanikus, illetve dinamikus szemléletet képviselő irányzatoknak a keresztény hittel és az Oltáriszentség katolikus tanával összeegyeztethető elemeit számba vegye. Míg Descartes tanai és a modern kémia eredményei nyomán az

¹⁸ SCHÜTZ Antal, *Bevezetés*, in *Prohászka ö. m.* XV, vii.

¹⁹ DR. PETHEŐ [PROHÁSZKA Ottokár], *Az Oltáriszentség és a bölcsészet I–III*, in *Magyar Sion* (1883) 641–655, 801–814, 890–905.

²⁰ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség és a bölcsészet*, in *Prohászka ö. m.* XV, 3–11.

²¹ Uo. 16.

anyag lényegét a kiterjedésben kereső és a testeket végső soron oszthatatlan anyagi részecskékből felépülő entitásoknak tekintő materialista atomizmus tanait tévesnek tekinti, az atomokat „kiterjedéssel és ellentállással” ellátott szubsztanciaként felfogó atomizmust elfogadhatónak tartja. Ez az irányzat ugyanis már messze áll „a vastag materializmustól”, mert a test lényegének magyarázatához valamiféle erőt feltételez. „Mihelyt pedig erő lép a test magyarázatába, nincs idegenkedés az Oltáriszentségtől, nincs okunk rendszerünkben ellentmondást föllelni, hisz az ellentállás erő, s az erő működhetik is, nem is.”²²

Már ebből a megállapításból is kitűnik, hogy Prohászka felfogásához a mechanikus magyarázatoknál közelebb állnak a dinamikus szemléletet képviselő nézetek. Éppen ezért kifejezetten dicsérő hangon szól a „hívő keresztény” és az „Oltáriszentséget imádó” Leibnizről, aki Pythagoras tanításához hasonlóan nem a kiterjedést tekintette a test lényegének, hanem a számot, mennyiséget, végső soron valamiféle erőt. Leibniznél így „az állag tehát végelemeiben nem egyéb, mint oszthatlan vagyis részekkel nem bíró egyszerű erő”.²³ Ebből az állításból építkeznek a Szent Tamás-i szubsztancia–akcidens különbségtétellel sok szempontból összeegyeztethető különféle dinamista filozófiák, melyek kis eltérésekkel érvényes közös definíciója szerint az anyag láthatatlan szubsztanciája „egyszerű, részekkel nem bíró, de hatékony, s hatékonyságában az anyag tulajdonságait reprodukáló erő”.²⁴ Ennek a Leibnizzel kezdődő filozófiai fordulatnak nagy jelentőséget tulajdonított Prohászka az Oltáriszentség tisztelete szempontjából, mert úgy vélte, hogy „minél jobban tisztítja a filozófia a tapasztalat után valóságnak látszó fogalmakat, minél távolabb áll a tudományos ismeret azon meggyőződéstől, hogy érzékei felderítik előtte a lényeket: annál kisebb ellentállást fog találni a hit a nagy titok elfogadásában.”²⁵

Jóllehet Prohászka alapvetően kritikusan viszonyult Kant filozófiájához, mégis a skolasztikus filozófia állításával összeegyeztethetőnek tekintette Kant anyagról szóló elméletét. Kant ugyanis azt a nézetet képviselte, hogy az anyagi szubsztancia két ellentétes erőnek, a „taszító és vonzó erőnek” köszönheti kiterjedését. Anélkül, hogy Prohászka lándzsát tört volna a dinamista irányzatok bármely változata mellett, az egyszerű, kiterjedés nélküli erőkből konstruált anyag elméletét alkalmasnak tartotta az Oltáriszentség titkának modellezésére. Elismerte ugyanis, hogy a skolasztikus tanok túlzott merevsége nehézkessé teszi a modern természettudományokkal folytatott párbeszédet. Ő maga ezzel szemben – kifejezetten utalva a Római Iskola

²² Uo. 19.

²³ Uo. 24.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 25.

mestereire – nem tekintette összeegyeztethetetlennek a természettudományt és a keresztény filozófiát. Sőt, Franzelinnek a transzszubsztanciációt részben Leibniz tanai alapján magyarázó nézeteit idézve a természettudomány és a teológia összeegyeztethetősége mellett áll ki.²⁶

Az apologetikus szándékkal írott, a hit és az ész összeegyeztethetőségét védelmező tanulmányában Prohászka még nem egészen önálló hangon szólal meg, hanem más szerzők – például római tanárai – álláspontjára támaszkodik. Az azonban, hogy az Oltáriszentség titkát, illetve a transzszubsztanciáció tanát nem kizárólag a skolasztikus filozófia eszközeivel tekinti megokolhatónak, hanem a természettudományos eredményeket és más filozófiai irányzatokat is számba vesz, már az első írásában mutatja szellemi nyitottságát. A dinamikus filozófia iránti szimpátiája egyúttal a később kibontakozó életfilozófiákhoz sorolható, életet, életerőt hangsúlyozó szemléletét is előre vetíti.

Fractio panis

Prohászkanak az Oltáriszentség témakörével foglalkozó következő jelentősebb műve mintegy másfél évtizeddel később ismét a *Magyar Sion*ban jelent meg.²⁷ A *Fractio panis* című tanulmány apropója a Priscilla-katakombában Joseph Wilpert által feltárt görög kápolna kenyértörést ábrázoló freskójának napvilágra kerülése volt. Prohászka ezt a felfedezést a protestáns történeti kritika azon állításának cáfolására kívánta felhasználni, miszerint a kereszténységben a kultusz – és azon belül a szentmiseáldozatot bemutató istentisztelet – nem az őskeresztény egyház sajátja, hanem az eredeti tiszta kereszténység pogány hatásra bekövetkezett torzulása.²⁸

A tanulmány Prohászka eucharisztikus teológiájának szempontjából különösen módszertani újdonsága miatt érdekes. Annak érdekében ugyanis, hogy az eucharisztia áldozat jellegét és így az Oltáriszentségre vonatkozó katolikus dogma egyik fontos elemét az őskeresztény kortól igazolja, egyszerre támaszkodik biblikus és liturgiátörténeti érvekre. Prohászka abból indult ki, hogy úgy a katakombák képei, mint a mindenkori liturgikus kultusz valamilyen módon az oda járó keresztények hitbeli meggyőződését tükrözték. Ez alapján amellet érvelt, hogy „ha találunk képeket, melyek ezt a kultuszt mint áldozatot megjelenítik, ezek a dogmatikának leghatalmasabb tradicionális érveiként szolgálhatnak”.²⁹

²⁶ Uo. 26–32.

²⁷ DR. PETHŐ [PROHÁSZKA Ottokár], *Fractio Panis*, in *Magyar Sion* (1897) 81–95.

²⁸ PROHÁSZKA Ottokár, *Fractio panis*, in *Prohászka ö. m.* XV, 167–169.

²⁹ Uo. 168.

Prohászka elismeri, hogy a Priscilla-katakomba görög kápolnájának *fractio panis* freskója elsődlegesen kétségkívül a csodálatos kenyérszaporítás bibliai jelenetét ábrázolja, miként azt az öt kenyér és két hal egyértelműen jelzi. Ugyanakkor amellet érvel, hogy a kenyérszaporítás csodáját a keresztények kezdettől az eucharisztia előképének tekintették. Mindenekelőtt más katakombák ikonográfiai programjára, valamint más korai ábrázolásokra hivatkozva általában igazolja, hogy a bibliai jelenetek a keresztény igazságok szimbolikus megjelenítését szolgálták. A kenyérszaporítás jelenetét illetően pedig kiváltképp biblikus érveléssel támasztja alá, hogy azt „az eucharisztia előképének nézték, vagyis a szentáldozás szimbólumának. Az evangélium maga teszi ezt, mert Szent János a kenyérszaporítás történetéhez a 6. fejezetben csatolja az Úr Jézus vonatkoztatását arra az ételre, melyben a saját maga testét és vérért fogja nyújtani.”³⁰

Összegzésében Prohászka beismeri ugyan, hogy az újonnan feltárt ókeresztény katakombafreskók kenyértörés-jelenete nem járul közvetlenül hozzá annak a dogmatörténeti kérdésnek a megválaszolásához, vajon az eucharisziát áldozatként értelmezték-e, a felfedezés liturgiátörténeti jelentőségét hangsúlyozva mégis arra mutat rá, hogy ez az ábrázolás is megerősítheti az egyházatyák erre vonatkozó írásos tanúságtételét.³¹

Olaj és kenet – Uram! Te tudod, hogy szeretlek

Prohászka az útjára induló *Örökimádás* című folyóirat kvázi vezércikkéként írta 1900-ban *Olaj és kenet* című cikkét.³² Az írásban – mintegy már előreve-títve későbbi írásainak egyik jellemző megközelítési módját – az Oltáriszentség misztériumának kettősségéről elmélkedik. Gondolatmenete abból indul ki, hogy az üdvösség titkai kihívás elé állítják az emberi értelmet, ám a szív számára megnyugtatót jelentenek. A misztériumokban ugyanis a végtelen Isten úgy érintkezik a véges emberrel, hogy miközben korlátozott eleménk számára felfoghatatlanul idegennek és távolinak tűnik, a szívhez egészen közel áll.

Ez a kettősség különösen is az Isteni szeretetről és közelségről egészen sajátos formában tanúságot tévő Oltáriszentségben jelentkezik. Prohászka ezért azt hangsúlyozza, hogy az Eucharisztia misztériumának teljesebb megértéséhez szükséges ugyan, de nem elégséges az Oltáriszentségről szóló tudományos, elméleti eszmefuttatás. Mivel ugyanis az Oltáriszentség nem csupán idegen titok, hanem maga a szeretet, a szív eszközeivel és nyelvezetével

³⁰ Uo. 172.

³¹ Uo. 176–178.

³² PROHÁSZKA Ottokár, *Olaj és kenet*, in *Örökimádás* (1900) 1/1–3 = *Prohászka ö. m.* XIX, 279–281.

is közelednünk kell hozzá. Erre ad példát Mária Magdolna, aki megérezte – és itt Prohászka már az intuíció fogalmat használja! –, hogy Krisztust mindenekelőtt szeretni kell, mégpedig saját emberi módunkon: Mária Magdolna ezt az Úr lábára öntött drága kenettel fejezte ki. Prohászka kiemeli, hogy Mária Magdolna minden hívő számára példa abban, hogy mindenki képes különösebb szellemi felkészültség, külön tanulás nélkül szeretni. Krisztus pedig az őszinte szeretetből fakadó közeledést semmiképpen sem utasítja el.

A megkezdett gondolatmenetet Prohászka az *Örökimádás* 1900-as évfolyamának hasábjain tovább folytatja *Uram! Te tudod, hogy szeretlek* című írásában.³³ Az ember Istenhez közeledésének módját hangsúlyozó korábbi elmélkedéssel szemben azonban itt már azt állítja középpontba, hogy az Oltáriszentség Isten emberhez való közeledésének kitüntetett helye. Ezen misztérium felfogása és hittel való elfogadása kapcsán egyfelől a hit és az ész összeegyeztethetőségét hangsúlyozza, másfelől arra emlékeztet, hogy az ember egész – értelemmel, akarattal, érzellemmel bíró – személyiségét szem előtt kell tartani. Rámutat, hogy amennyiben az ember tisztában van saját korlátaival, kételkedés helyett elfogadó módon közeledik a közvetlenül nem érzékelhető és önmagában meg nem ismerhető szellemi világ létezésé felé, akkor pszichéje természetszerűen megnyílik a szeretettel közeledő Isten felé, a hitre.

Az engesztelés szelleme

Az 1901-ben szintén az *Örökimádás* hasábjain megjelent *Az engesztelés szelleme* című tanulmányban Prohászka az Oltáriszentség tiszteletének történeti kibontakozását áttekintve és az eucharisztikus lelkiségnek a Jézus Szíve-tisztelethez fűződő szoros kapcsolatára rámutatva kíván az Eucharisztia tiszteletének engesztelő dimenziójára összpontosítani.³⁴ Megállapítja, hogy a korai keresztény évszázadokban az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztus áldozatának követése állt a középpontban, és a 10–11. századok során is csupán a bűnbánó lelkület összefüggésében merült fel az engesztelés szempontja. Az Oltáriszentség tisztelete körül kialakuló engesztelő hódolat csak a 13. században jelentkezett, amikor már nemcsak az elkövetett személyes bűnökért kívánták a megsértett Istent engesztelni, hanem megjelent az a felfogás, hogy Krisztus kínszenvedése valamiképpen a nagypénteki keresztthalál után is jelenvaló, így a hívő részvétellel egyesülhet a jelenben megsértett isteni szív szenvedéseivel.

³³ PROHÁSZKA Ottokár, *Uram! Te tudod, hogy szeretlek*, in *Örökimádás* (1900) 3/65–69 = *Prohászka ö. m.* XIX, 281–286.

³⁴ PROHÁSZKA Ottokár, *Az engesztelés szelleme*, in *Örökimádás* (1901) 2/33–35 = *Prohászka ö. m.* X, 92–95.

Prohászka a hozzá oly közel álló Jézus Szíve-tisztelethez kötődő engesztelő szellem történelmi megjelenését nyomon követve egyfelől annak a felismerésnek jelenre vonatkozó érvényét hangsúlyozza, hogy Jézus az Oltáriszentségben engesztelő, résztvevő szeretet vár. Másfelől pedig kiemeli, hogy a Jézus Szíve-tisztelet arra a felismerésre vezet a híveket, hogy a megdicsőült Krisztus továbbra is érzékeny az emberek szenvedéseire: „Azért tudjuk oly közvetlenül emberi indulatokkal szeretni Jézust az Oltáriszentségben, mert minden tekintetben az emberileg érző szívet tiszteljük körünkben; ez az emberileg érző szív kelti föl az őt szerető lelkekben az engesztelésnek áhítatát.”³⁵

Az Oltáriszentség szelleme

Prohászka 1901-es *Az Oltáriszentség szelleme* című homíliája az Eucharisztia példáján mutatja be hit és szeretet kapcsolatát.³⁶ Ennek az összefüggésnek bemutatására azért az Oltáriszentséget tekinti a legalkalmasabb példának, mert „a kinyilatkoztatásnak semmiféle más pontján nem lett nekünk oly meleg, oly kedves, oly vonzó az Isten, mint itt”.³⁷ Ez a különös közelség eredményezi, hogy bár az Eucharisztia fizikáját nehéz megérteni, pszichológiája, a „forró szeretet” mindenki számára átélhető. Az Eucharishtiában megmutatkozó szeretet mindenekelőtt egyesülést kíván: a végtelen Isten ereszkedett le benne, hogy egyesülhessen az emberrel. Istennek ez a közelsége pedig az emberből is a közeledés vágyát hívja elő: miként a vérfolyásos asszony, a hívő sem csupán gyógyulásra vágyik, hanem Isten közelségére, érintésére is. Sőt a közelséggel sem elégszik meg, hanem olyan egyesülésre törekszik, amely az egész ember számára örömet, élvezetet jelent. Prohászka ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy ez az érzelmi kapcsolat nem tekinthető szentimentalizmusnak, hanem az autentikus szeretet sajátja, hogy erős érzelmeket vált ki. Ráadásul az Oltáriszentségben közel lévő Istennel való egyesülés nemcsak kellemes érzelmekkel jár, hanem Krisztus szenvedéseiben való engesztelő részvételt is igényel. „Non vivitur in amore sine dolore” – idéz Prohászka, és hozzáteszi: „az ő sebére balzsamot nálunk keres”.³⁸ Az Oltáriszentség szelleméről szóló beszéde így végül ismét a Szent Szív tisztelésével kapcsolja össze az eucharisztikus áhítatot: „Az Oltáriszentségből kilép felénk a Szív, a Szent Szív s szeretetét töviskoszorúval köríti s örömeit panaszkodó szenvedéssel keseríti, hogy kicsalhassa szívünkéből a résztvevő

³⁵ Uo. 95.

³⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség szelleme*, in *Örökimádás* (1901) 12/357–360 = *Prohászka ö. m.* XVIII, 172–176.

³⁷ Uo. 172.

³⁸ Uo. 175.

szeretemben, a dicsőségéért buzgó lángadozásban a neki oly édes, az őt végleg boldogító viszonzást.”³⁹ Konklúziója ezért az, hogy az Eucharisziában végbemenő egyesülés Krisztussal a hívő szívében is szeretetet gyújt, ami nem csupán viszonzó szeretet, hanem a világ felé kiáradó szeretet is egyben.

Az élet forrása

Az *Örökimádás* hasábjain megjelent *Az élet forrása* című írásában Prohászka XIII. Leó pápának az 1902-ben Budapesten tartott (nemzeti) eucharisztikus kongresszus napirendjén is szereplő *Mirae caritatis* kezdetű, Eucharisziáról szóló apostoli körlevele apropóján elmélkedik az Oltáriszentségről.⁴⁰ Abból kiindulva, hogy a dokumentumban a pápa a tudomány, a kultúra és a művészet eszközeivel az életet kereső emberiség elé az Oltáriszentséget állítja mint az igazi élet forrását, Prohászka is az Eucharisztia életet adó voltának néhány aspektusát járja körül.

Prohászka elsősorban a szentáldozásra mint Krisztussal való egyesülésre koncentrál. Rámutat, hogy ez az egyesülés egyfelől szemlélődő megnyugvást jelent Krisztus közelségében, miként például Mária csendes kontemplációja az Úr lábánál Bethániában vagy az emmauszi tanítványok kesergő lelkének megnyugvása az ismeretlen vándor mellett. Másrészt azt hangsúlyozza, hogy az Oltáriszentségben való egyesülés azért is hat nyugtatóan az emberre, mert mint Krisztus megváltó művének jelen lévő emlékezete a hitet is megerősíti. Prohászka ezért arra buzdít, hogy a keresztények legyenek az Eucharisztia élő tanúi életükkel, azaz a szentáldozás erőforrásaira támaszkodva változzanak új emberré. Ebben az elváltozásban, azaz abban, hogy a cupiditas helyett a caritas válik uralkodóvá az emberi szívben, éppen az Eucharisztia vétele lehet az ember legnagyobb segítsége, mivel az „Úr Jézussal egyesülve a »castissima caro sopit concupiscentiam«, a legtisztább, a legszűziesebb test érintése a mi forró vérünk törvényét megtöri”.⁴¹

Az Oltáriszentség diadala

Az Örökimádás-templom építésének 1904. évi megkezdésekor elmondott, majd *Az Oltáriszentség diadala* címen publikált szentbeszédében Prohászka az egyházzal mint Krisztus-hordozóról beszélt.⁴² Arra hivatkozva, hogy az

³⁹ Uo. 176.

⁴⁰ PROHÁSZKA Ottokár, *Az élet forrása*, in *Örökimádás* (1906) 9/258–262 = *Prohászka ö. m.* XIX, 286–291.

⁴¹ Uo. 290.

⁴² *Prohászka Ottokár beszéde*, in *Alkotmány* (1904. máj. 20.) 6–7; PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség diadala*, in *Prohászka ö. m.* XVIII, 176–182.

Eucharisztia az egyház legjellemzőbb titka, ennek a Krisztus-hordozásnak különleges formájaként említette az Oltáriszentség szolgálatát. Hangsúlyozva, hogy az Eucharisztia a természetfeletti rend legjobb földi kifejeződése, mert az üdvtörténetben itt valósul meg legteljesebben Isten velünk léte, az egyház három sajátos feladatára mutatott rá: „Az első, hogy az Eucharisziát megőrizze; a második, hogy sokszorosítsa; a harmadik, hogy megdicsőítse.”⁴³

A megőrzés feladatát Prohászka szerint a történelemben úgy teljesíti az egyház, hogy mindenhol, ahová eljutott, templomot épített számára. A megsokszorozás feladatának a szentségi papság átadásával és a papok által bemutatott szentmiséken újra és újra jelenvalóvá tett kereszttáldozat ünneplésével felel meg. A dicsőítést pedig az élő emlékezet valósítja meg legteljesebben. Prohászka ezért arra emlékeztet, hogy „az anyaszentegyház életté vált eucharisziát sürget”, mert az „isteni élet az emberben az Úrnak legszébb memoriája, leghathatósabb apológiája”.⁴⁴

Elmélkedések az evangéliumról

1908-ban jelentek meg nyomtatásban Prohászkanak esztergomi spirituális korában a napi elmélkedéshez adott pontjai. Az *Elmélkedések az evangéliumról* címen összegyűjtött szövegekben⁴⁵ három összefüggő elmélkedésfüzért találunk, amelyek az Eucharisziáról szólnak. Az első ilyen sorozat a János-evangélium hatodik fejezetének egy-egy versét kommentálja,⁴⁶ a második egység nagycsütörtök evangéliumi szakaszaiban mélyed el,⁴⁷ a harmadik pedig úrnapja ünnepének apropóján született elmélkedéseket tartalmaz.⁴⁸

A Jn 6 egy-egy verséről szóló elmélkedésekben máshol is megfogalmazott gondolatokkal találkozunk. A Jn 6,24 kapcsán Prohászka például arra hívja fel a figyelmet, mennyire erőteljes kifejezése az emberi lélek Isten utáni örök vágyának az, hogy Jézus élő kenyérként táplálékul adja magát az embernek.⁴⁹ Ez teszi lehetővé a teljes egyesülést Krisztussal. A Jn 6,51-ről elmélkedve a kenyér jellemzőin keresztül mutat rá az Oltáriszentség hatásaira: a jó kenyérhez hasonlóan az Eucharisztia is ízletes, felfrissít és erősít, va-

⁴³ Uo. 178.

⁴⁴ Uo. 181.

⁴⁵ PROHÁSZKA Ottokár, *Elmélkedések az Evangéliumról* (Székesfehérvár, Buzárovits Gusztáv esztergomi nyomdája, 1908).

⁴⁶ *Prohászka ö. m.* VI, 249–252.

⁴⁷ *Prohászka ö. m.* VII, 31–45.

⁴⁸ *Prohászka ö. m.* VII, 193–212.

⁴⁹ PROHÁSZKA Ottokár, *Krisztus megígéri az Oltáriszentséget Kafarnaumban*, in *Prohászka ö. m.* VI, 248–249.

lamint olyan vendégséget jelez, amely nyugalommal és vigasztalással tölti el azt, aki részesül belőle. A kenyérhez hasonlít végül az Oltáriszentség abban is, hogy visszahat a testre, és nemesebbé alakítja az ember testi dimenzióját is.⁵⁰ A Jn 6,64-et kommentálva Prohászka más szövegeihez hasonlóan az Oltáriszentség három tényezőjét: Isten jelenlétét, a Krisztussal való egyesülést, valamint azt emeli ki, hogy az egyesülés révén az Eucharisztia az ember tevékenységének princípiuma akar lenni.⁵¹ A Jn 6,58 vers kapcsán végül a szentáldozás néhány hatását sorolja fel: az Eucharisztia bensőséges szeretetre nevel, megtisztítja és kiemeli az embert érzékiségéből, és az áldozat szellemét plántálja belé, amennyiben megtanítja részt venni Krisztus szenvedésében.⁵²

A nagycsütörtöki ünnep alkalmával mindenekelőtt az utolsó vacsora eseményei felett elmélkedik Prohászka. Felidézi Jézus szeretettől telített érzelmeit, amelyek különösen a lábmosás alázatos cselekedetében jelennek meg. Szemléli az Oltáriszentség alapításának eseményét és hálásan emlékezik Krisztus áldozatára, amely egyedüli váltságdíj lehetett Istennek az emberi bűnökért. Végül a szentmisét alapító szavak felett elmélkedve hangsúlyozza, mekkora kincs, hogy az eucharisztia áldozatát jelenítheti meg az egyház.⁵³

A következő két elmélkedésben az átváltoztatás szavai állnak Prohászka figyelmének középpontjában. Az „ez az én testem” kijelentés kapcsán egyrészt a hit jelentőségére mutat rá: arra, hogy Istennek az emberétől egészen eltérő gondolatait ésszel nem lehetséges megérteni, csak szeretetben. Másrészt azt emeli ki, hogy az értünk adott test Krisztus értünk, helyettünk – és bűneinkért – adott életáldozata.⁵⁴ Az „ez az én vérem” kijelentés esetében el- lenben arra emlékeztet, hogy az értünk ontott vér az embert éltető erő, életenergia, amely a vértanúságig menő bátorságot önt szívünkbe.⁵⁵ A szent vérről szóló következő elmélkedés szintén azt emeli ki, hogy az örökkévalóság energiája dolgozik benne, amely egyrészt megtisztítja az embert, másrészt életet ad neki, amennyiben mint szőlőtőhöz, Krisztushoz kapcsolja.⁵⁶

Egy újabb elmélkedésben a Mt 26,28 versből kiindulva Prohászka Jézus utolsó vacsorán tapasztalt érzelmei közül kettőt emel ki: az engesztelésre kész áldozat szellemét, valamint a közbenjáró imádkozó-könyörgő lelkületet. Együttal arra buzdít, hogy csatlakozzunk Krisztus érzelmeihez: dicsérjük

⁵⁰ PROHÁSZKA Ottokár, „Én vagyok az élő kenyér, ki mennyből szállottam alá” (Ján. 6,51), in *Prohászka ö. m.* VI, 249–250.

⁵¹ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Eucharisztia elevenítő szellem*, in *Prohászka ö. m.* VI, 250.

⁵² PROHÁSZKA Ottokár, „Aki eszik engem, ő is él énérttem” (Ján. 6,58), in *Prohászka ö. m.* VI, 251.

⁵³ PROHÁSZKA Ottokár, *Az utolsó vacsora hangulata*, in *Prohászka ö. m.* VII, 31–33.

⁵⁴ PROHÁSZKA Ottokár, „Ez az én testem”, in *Prohászka ö. m.* VII, 33–34.

⁵⁵ PROHÁSZKA Ottokár, „Ez az én vérem”, in *Prohászka ö. m.* VII, 34–35.

⁵⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *A szentvér ereje*, in *Prohászka ö. m.* VII, 35.

áldozataért, tanuljunk tőle engesztelést és kapcsolódjunk bele imáiba.⁵⁷ Az „*Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*” című elmélkedés a szentmiseáldozatban megtörve megjelenő Krisztus érzelmeit veszi számba. Az aláatosan kiüresedő, a reszketve szenvedő, valamint az áldozathozatalra mindezek ellenére elszánt Krisztus felidézésével Prohászka az elmélyült misehallgatásra kíván buzdítani.⁵⁸

A következő két elmélkedés az úrvacsora különféle aspektusaira mutat rá. Előbb annak vendégség jellegéből kiindulva a Krisztussal való közösségre lépés három dimenziójára hívja fel Prohászka a figyelmet. Az áldozásban egyrészt az élni akaró, életet megújító Jézussal lépünk közösségre, és ez megtisztulást és szeretetet eredményez. Másrészt a halálba induló Jézushoz kapcsolódunk, amiből áldozatkészség fakad. Harmadsorban pedig a feltámadásra induló Krisztussal egyesülünk, ami arra int, hogy „a szeretet nem halni tanít s ha halált kíván, a több életért teszi”.⁵⁹

Az *igazi Úrvacsora* című elmélkedésben *Az élet forrása* című – fentebb idézett – szöveg gondolatmenetére bukkanunk, amikor a gazdagabb és mélyebb élet nyitját a Krisztussal való egyesülésben jelöli meg, és ezen egyesülés hatásai közül a lélek megnyugvását, a hit megerősödését, és a cupiditasnak a caritas általi legyőzését mutatja be.⁶⁰ Ugyancsak máshol is előforduló gondolat szerepel a *Kell áldozat, s Krisztus az* című elmélkedésben: a szentmisében bemutatott igazi áldozat nem más, mint Jézus engesztelő Szíve.⁶¹

A nagycsütörtök ünnepe köré szerveződő elmélkedéseket a szentáldozásról szóló négy szöveg zárja. Prohászka elsőként a méltatlan áldozásról szól. Rámutat, hogy ez bűn a hit ellen és Krisztus szeretete ellen, aki közel akar lenni az emberhez.⁶² Ezt követően a szentáldozásra való felkészüléshez ad szempontokat, illetve két elmélkedésmintát kínál az áldozás utáni hálaadásához. Az előkészülethez három lépést javasol: úgy tekinteni fel Krisztusra, mint a pusztai vándorlás során a megmártak tekintettek a rézkigyóra; azzal a bizalommal közeledni Krisztushoz, hogy tőle nyerünk életet; és szeretettel közeledni hozzá, ami lehetővé teszi, hogy örömmel fogadjuk a találkozást és megnyugodjunk benne.⁶³ Prohászka a hálaadáshoz szintén több lépést ajánl: előbb tekintsünk hódolattal, királyként Krisztusra, majd az emberséges Urat felismerve benne vezessük lelkünk hajlékába. Ebből a találkozásból fakadhat fel a dicséret, és származhat belső megnyugvás és pihenés.⁶⁴ A másik ja-

⁵⁷ PROHÁSZKA Ottokár, *Jézus áldozat-érzelmei az Eucharishtiában*, in *Prohászka ö. m. VII*, 36.

⁵⁸ PROHÁSZKA Ottokár, „*Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*”, in *Prohászka ö. m. VII*, 37.

⁵⁹ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Úrvacsora életközösség Krisztussal*, in *Prohászka ö. m. VII*, 37–38.

⁶⁰ PROHÁSZKA Ottokár, *Az igazi Úrvacsora*, in *Prohászka ö. m. VII*, 38–40.

⁶¹ PROHÁSZKA Ottokár, *Kell áldozat, s Krisztus az*, in *Prohászka ö. m. VII*, 40–41.

⁶² PROHÁSZKA Ottokár, *A méltatlan áldozás*, in *Prohászka ö. m. VII*, 41–42.

⁶³ PROHÁSZKA Ottokár, *Előkészületünk a szentáldozáshoz*, in *Prohászka ö. m. VII*, 42–43.

⁶⁴ PROHÁSZKA Ottokár, *Hálaadás a szentáldozás után*, in *Prohászka ö. m. VII*, 43–44.

vasolt hálaadó szemlélődés szerint előbb kéréssel forduljunk Krisztushoz, majd az ő tekintetével vizsgáljuk meg bensőnket, végül pedig ajánljuk fel neki magunkat.⁶⁵

Az evangéliumról szóló elmélkedések között úrnapijához kapcsolódóan találjuk a harmadik nagyobb Eucharisziáról szóló egységet. Az úrnapiját egyfelől a három isteni erénnyel jellemzi: az ünnep a világban jelenvaló Istenről tanúságot tevő hit, a nehézségekkel, kihívásokkal, kudarcokkal szemben az ember szívébe bátorságot öntő remény, valamint Jézus boldogító jelenléte által megszülető szeretet ünnepe.⁶⁶ Másfelől azt emeli ki, hogy ez az ünnep miként ellensúlyozza nagycsütörtök és nagypéntek áldozatos jellegét. Úrnapja ugyanis a győzelem ünnepeként bátorságot, tetterőt, áhítatot, Isten iránti mélységes bizalmat és az Oltáriszentséget nekünk adó egyház iránti szeretetet ébreszt a hívőben.⁶⁷

Prohászka külön két elmélkedést szentel az Oltáriszentség iránti áhítatnak is: egyrészt az igaz áhítat négy követelményét – az alázatot, a szívtisztaságot, a vonzalmat és az engesztelő lelkületet – mutatja be,⁶⁸ másrészt azt taglalja, miért az Oltáriszentség tisztelete a legfőbb katolikus áhítat. Itt van ugyanis hozzánk legközelebb a valóságos Krisztus, akinek egész földi életén végighúzódó hivatása Isten imádása: az „Oltáriszentségben egybe van foglalva Betlehem, a Tábor, és Golgota: az édes, a fényes, a könnyes imádság”.⁶⁹ A megtestesüléssel jelenik meg ugyanis olyan ember a földön, aki Istennek igazán tetsző imát képes mondani; az Oltáriszentségben folytatódik a Tábor-hegy színeváltoztató imádsága, és válik jelenvalóvá a küzdelem imája, mely a Golgotán hangzott el.⁷⁰

Több elmélkedés a praesentia realis misztériumára épül. A *Jézus velünk* címűben például utalva arra, mennyivel tökéletesebb jelenlét az Eucharisztia, mint Isten jelenléte a pusztában vándorló nép mellett, gyakori szentségimádsásra buzdít, „hogy beszéljünk vele, hogy hódoljunk neki, hogy tanácsot s erőt kérjünk tőle, hogy meneküljünk hozzá s elsírjuk szívébe bajainkat”.⁷¹

Prohászka külön elmélkedésekben tér ki az eucharisztikus Jézus néhány jellemzőjére is. Az egyik szövegben az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztust mint áldozatként közénk jövő megváltót, hibáinkra és lelki sebeinkre is gyógyulást hozó orvost és nem csupán ismereteket átadó, de azok elsajátítá-

⁶⁵ PROHÁSZKA Ottokár, *Más hálaadás a szentáldozás után*, in *Prohászka ö. m.* VII, 44.

⁶⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *Úrnapi*, in *Prohászka ö. m.* VII, 193–194.

⁶⁷ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Úrnapi hangulata*, in *Prohászka ö. m.* VII, 194–196.

⁶⁸ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség iránti áhítatunk négy követelménye*, in *Prohászka ö. m.* VII, 196–197.

⁶⁹ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentségből való a katolikus áhítat*, in *Prohászka ö. m.* VII, 198.

⁷⁰ Uo. 197–199.

⁷¹ PROHÁSZKA Ottokár, *Jézus velünk*, in *Prohászka ö. m.* VII, 201.

sának készségeit is biztosító, életet adó tanítót állítja elénk.⁷² Másutt az egyház ünnepeinek megjelenítőjeként ír az Eucharisziáról, amelyben a húsvéti Krisztus élete folytatódik, amelyben Krisztus lángoló szeretettel pünkösdi lelket önt a hívekre, sőt, amelyben mint örömünk forrásában, minden ünnepünk alapja áll.⁷³ Az Oltáriszentség fontos jellemzője továbbá Prohászka számára, hogy az az egyház kincse. A thesaurus noster kifejezés három dimenziót hordoz: jelenti azt, hogy mint kincs felé szeretettel, örömmel és lelkesüléssel fordul az egyház; azt továbbá, hogy mint gyöngy egyúttal az egyház ékessége is, végül pedig azt, hogy az Oltáriszentség mint „a cédrus sasoknak való veleje” olyan értékes táplálék, amelyért meg kell küzdeni, amelyhez fel kell emelkedni.⁷⁴

Prohászka elmélkedéseiben végül a lelki élet forrásaként és példajaként jelenik meg az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztus. Nemcsak Istennel való egységre, önátadásra, áldozatos lélekre neveli a hívő lelkét,⁷⁵ hanem a megszentelődés forrása is. A penitenciatartás mellett ugyanis a gyakori szentáldozás a tiszta erkölcsiség megteremtésének alapja, hiszen azáltal válunk igazán Krisztushoz hasonlóvá, ha testének és vérének vétele végzi bennünk az átalakítás művét.⁷⁶ Az Eucharisztia egyúttal az emberi szeretetre is nevelő hatással van annak mind „passzív” gyengéd, mind „aktív” tevékeny és küszködő dimenziójában.⁷⁷ Az Oltáriszentség mint áldozat végül az „engesztelés szellemét leheli”, ezért a szentáldozásban részesülőt „megszállja Krisztus lelke”, és maga is engesztelővé válik: „az áldozatra szánja rá magát: dolgozni, küzdeni, szenvedni akar Jézusért”.⁷⁸ Az *Úrvacsora hangulata* című elmélkedésében Prohászka máshol is megfogalmazott gondolatokkal, ám egészen misztikus hangvétellel írja le a szentáldozás hatásait. Az Oltáriszentség nemcsak Krisztussal való egyesülés és belőle nyert élet, hanem egyúttal Krisztus belénk költözése is. Ahogy Prohászka fogalmaz: „Az Eucharisztia nemcsak szimbolikus, hanem szubstanciális csók; akit ajkaim érintenek, az szívembe száll. Ajkaimban lelkem nyílt meg s Krisztust elcsókolva, őt, életét zárta magába.”⁷⁹

⁷² PROHÁSZKA Ottokár, *Az eucharisziás Jézus Megváltónk, orvosunk, tanítónk*, in *Prohászka ö. m.* VII, 203.

⁷³ PROHÁSZKA Ottokár, *Jézus az Oltáriszentségben a mi húsvétünk*, in *Prohászka ö. m.* VII, 204.

⁷⁴ PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház kincse*, in *Prohászka ö. m.* VII, 205–206.

⁷⁵ PROHÁSZKA Ottokár, *Belső világom*, in *Prohászka ö. m.* VII, 206.

⁷⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *Megszentesülésem forrása*, in *Prohászka ö. m.* VII, 207–208.

⁷⁷ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség szeretetünket neveli*, in *Prohászka ö. m.* VII, 208–209.

⁷⁸ PROHÁSZKA Ottokár, *Az áldozatnak és engesztelésnek szelleme*, in *Prohászka ö. m.* VII, 210.

⁷⁹ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Úrvacsora hangulata*, in *Prohászka ö. m.* VII, 213.

Csendes órák

Prohászkanak az *Örökimádás* folyóirat 1911-es évfolyamában megjelent *Csendes órák* című írása a szentségimádás jelentőségéről és kegyelmeiről szól.⁸⁰ Az adorációt a székesfehérvári püspök mindenekelőtt a személy magára találásának és „imádkozó korrektúrája” alkalmának tekinti. Az Oltáriszentség előtt ugyanis az ember tisztábban látja önmagát. Hangsúlyozza továbbá, hogy ezek a csendes órák az isteni életet közvetítik az ember számára, amennyiben az Oltáriszentség előtti elmélyülés Krisztus követésére ösztönöz. Következtetése ezért az, hogy aki „sokat akar dolgozni Istenért s a lelkekért, s aki elsősorban önmagában akar Krisztushoz s kegyelméhez méltó, szebb világot teremteni, az fogja le maga számára a csendes órákat az Oltáriszentség előtt s eszközölje ott azokat a mély fúrásokat, melyekből a szellemi világ erőforrásai fakadnak”.⁸¹

Intelligencia és az Oltáriszentség

Prohászkanak a XXIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson 1912. szeptember 12-én Bécsben elmondott beszéde a századelőn tapasztalható hit iránti közömbösséggel állítja szembe az Oltáriszentség titkát. Rámutat, hogy a világ betegségeire nem a tagadhatatlanul megtapasztalható haladás és technikai fejlődés ad gyógyírt, hanem az Eucharisztiaiban köztünk lévő Krisztus az, aki „azáltal segít az emberen, hogy belső világára, nagy vágyaira, szenvedő szívére tereli figyelmét, s rámutat nagy lelki igényeire, melyeket a világon senki más, csakis ő gyógyíthat”.⁸²

Prohászka a beszédben különösképpen három, az értelmiségi emberre jellemző vágyat vizsgál meg, amelyekre az Oltáriszentség ad választ. Az első ilyen igény az ember természetes vágya arra, hogy életének legyen a világon túlmutató célja és értelme. Jóllehet az emberiség az utóbbi évszázadokban elsősorban a tudománytól várt megoldást erre az igényre, Prohászka hangsúlyozza, hogy ez a kísérlet kudarcba fulladt, és a hit létjogosultságának megkérdőjelezése a reményekkel szemben szenvedést, barbárságot, az erkölcsök hanyatlását hozta magával. A székesfehérvári püspök ezzel állítja szembe az Oltáriszentséget, amelyben Jézus magát ajánlja fel a lélek éltető táplálékául. Ezt a misztériumot mindenesetre ésszel nem lehet megközelíteni, csak hitel.⁸³

⁸⁰ PROHÁSZKA Ottokár, *Csendes órák*, in *Örökimádás* (1911) 4/97–100 = *Prohászka ö. m.* VIII, 193–196.

⁸¹ Uo. 195.

⁸² PROHÁSZKA Ottokár, *Intelligencia s az Oltáriszentség*, in *Prohászka ö. m.* XIII, 369.

⁸³ Uo. 370–373.

A művelt emberek Prohászka által vizsgált második igénye az erőre és hatalomra való törekvés. Ezzel összefüggésben nem azt nevezi problematikusnak, hogy az ember uralma alá kívánja hajtani a teremtett világot, hanem azt, hogy a külső, fizikai világ meghódítása közben nem fordít kellő figyelmet saját belső világára. Márpedig mindenféle tetthez lelket inspiráló erőre van szükség, amit semmiféle tudomány nem tud felkínálni. Ezzel szemben valójában olyan „misztikus, eleven erőkre” van szükség, „melyeket Isten ad, Isten fakaszt bennünk”.⁸⁴ Ez az életet adó erő pedig nem fakad másból, mint a „mennyből alászállott kenyérből”, amellyel maga Krisztus száll lelkünkbe, elevenít meg és ad életet. Ezért „enni kell testét s inni véré: a belső életerő, a szökő erők, a mindent győző isteni energia miatt”.⁸⁵

A modern lélek harmadik igényét a konfliktusok és háborúk elsimításában, a harmónia iránti vágyban jelöli meg. Ebben a törekvésben is Isten indítását fedezi fel, és a problémát ismét abban látja, hogy ezt csupán a külső természetre vonatkoztatjuk. Ezzel szemben rámutat arra, hogy a legtöbb fájdalom forrása a lélekből származik, amire a megoldást a szeretet adhatja. Aki ilyen szeretetre akar szert tenni, annak „hinnie kell a szubsztanciális, az élő szeretetben, annak kapcsolódnia kell vele, annak élnie kell belőle”.⁸⁶ Ez az önmagát adó szeretet az Oltáriszentségben jön közénk, és mint a lélek tanítója, eszménye és művésze ad belső harmóniát.

Hit és teológia

A *Religio* 1913-as évfolyamában megjelent *Hit és teológia* című tanulmánya ugyan nem kifejezetten az Oltáriszentségről szól, Prohászka eucharisztikus teológiájának megértése szempontjából mégsem jelentéktelen. A hit és a teológia viszonyát taglaló írás ugyanis az elvont ismeret és a megélt tudás közötti különbséget taglalja. Míg a teológiát a természetfeletti világra vonatkozó ismeretek tudományaként definiálja, a hitet természetfeletti életenergiának nevezi, és hangsúlyozza, hogy nem az elvont ismeret, hanem „az elszántság és az az odaadás” a döntő, amelyet „követve Istenhez érünk s benne megnyugodunk”.⁸⁷

Míg tehát a teológia gondolatok és tanok rendszere, a hit „szellem és élet”, „nem száraz gondolat, nem ránk maradt fogalom és nézet, nem belénk száradt hagyomány, hanem fakadás, folyás, lüktetés, a lelket s az öntudatot

⁸⁴ Uo. 376.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 378.

⁸⁷ PROHÁSZKA Ottokár, *Hit és teológia*, in *Religio* (1913) 429–431; Uő, *Hit és teológia*, in *Prohászka ö. m.* XV, 275.

átjáró érzés”.⁸⁸ Mint ilyen a hit mindig friss, jelenvaló, s forrása voltaképpen az isteni kegyelem. A hit ezért előbbre való a teológiánál, amelynek feladata nem más, mint hogy rámutasson az élő hitre, ami az elvont gondolatot felülmúló valóság.

Élő vizek forrása

Prohászkanak először 1915-ben német nyelven jelent meg⁸⁹ az *Élő vizek forrása* című, a Szent Szív tiszteletéről szóló írása. Ez a szöveg is arról tanúskodik, hogy a székesfehérvári püspök lelkiségében a Jézus Szíve-tisztelet és az eucharisztikus tisztelet szorosan összekapcsolódott. A mű a szeretet kérdését körüljárva szentel önálló fejezetet az Oltáriszentségnek, amely a szerző misztikus lelkületébe enged bepillantást.⁹⁰

Abból kiindulva, hogy a szeretet a szívvel és érzékekkel való odafordulás valakihez, illetve a dolgoknak a szeretett személy szemével való nézése, Prohászka hangsúlyozza: ahhoz, hogy szeretni tudjuk, mindenekelőtt be kell fogadnunk lelkünkbe Istent. Az ilyen bensőséges szeretetkapcsolat gyújtópontja Jézus Oltáriszentségben jelen lévő Szíve, amelyen keresztül – mint az Énekek éneke „berácszott ablakán” keresztül (Én 2,9) – Isten kapcsolatba lép az emberrel. Isten ugyanis az Eucharishtiában van egészen közel, ahol nemcsak hitben, hanem valóságosan is egyesülni lehet vele. Az Oltáriszentség egyúttal az emberi lélek azon belső vágyának is a beteljesedése, amellyel közvetlen és kizárólagos egyedüllétre törekszik Istennel. Ezért „e fehér Hostia előtt lecsillapodik a lélek emésztő nyugtalansága, e Hostia tekintetében merülve, a maga isteni elemében otthon érzi magát a lélek”.⁹¹

Arra az ellentetésre, hogy a földi szeretet nyelvezetével nem lehet az Istennel való szeretetkapcsolatot leírni, Prohászka úgy válaszol, hogy az emberi lelket végső soron Isten vonzza, így a földi szeretet is ebből forrászik: „azért szeretünk embert is, mert a léleknek szeretet az itala”. Az Isten-szeretetre teremtett emberszív pedig legteljesebben akkor talál otthonra, ha ember módjára szereti az Eucharishtiában jelen lévő Krisztust. Ha a földi és égi szeretetnek ezt az összefüggését sikerül megérteni, ha nem tévesztjük szem elől a végtelent, akkor mindenfajta emberi szeretetünk az Isten-szeretet iskolájává válik.

Az Eucharisztia megalapítását egyúttal annak bizonyítékaként értelmezi Prohászka, hogy Isten az ember tökéletesedését és megszentelődését nem az

⁸⁸ Uo. 277.

⁸⁹ PROHÁSZKA Ottokár, *Die Quelle lebendigen Wassers. Gedanken über das göttliche Herz Jesu* (Kempten, Kösel, 1915).

⁹⁰ PROHÁSZKA Ottokár, *Élő vizek forrása*, in *Prohászka ö. m.* VII, 345–350.

⁹¹ Uo. 346.

anyagtól függetlenül képzelet el. Jóllehet a testből és lélekből összetett emberben a szellem az „uralkodó erő”, a megtestesülés által a Fiú „minden időkre megszentelte életünk anyagiságát”.⁹² Isten az Eucharishtiában mutatta meg, hogyan élhetünk a lélekből az „anyagba fogódzva, anyagra támaszkodva anyaggal harcolva”. Az Oltáriszentség ezért Prohászka számára annak a legragyogóbb példája, hogyan állította Isten a szellemi élet szolgálatába az anyagot. „Az anyag minden lelkiségnek arra való, amire az Eucharisztia csodájában Krisztus használja. Élethordozó, léleklakás, térbeli és időbeli útbaigazító.”⁹³ Rámutat, hogy Jézus akár megelégedhetett volna azzal, hogy tisztán szellemi módon marad az emberek között, de túlcorduló szeretetében kézzelfogható módon, az Eucharishtiában adta és adja magát minden kor emberének.

Az Oltáriszentség

A szentbeszéd, beszéd, tanulmányok és elmélkedések mellett Prohászka 1922-ben egy püspöki körlevelet is szentelt az Oltáriszentségnek. A dokumentumban első helyen Jézus valóságos jelenlétéről ír, hangsúlyozva, hogy ez a jelenlét folytonos. Nem csupán a szentmisében, a szentáldozáskor, a szentségimádás alkalmával van jelen Krisztus, hanem állandóan és minden egyes ember számára személyes módon.

A továbbiakban az Eucharisztia iránti két kötelességre mutat rá a püspök: az egyik a tisztelet, amellyel az Oltáriszentséghez viszonyulni kell, és amely az imákban, az ünnepélyes istentiszteletben, szentségimádásban, engesztelésben mutatkozik meg. A másik kötelesség, hogy mindezeket az imákat, kéréseket, hálaadásokat és engeszteléseket Krisztussal egyesülve kell végezni, mert csak a Fiú által lehet kapcsolatunk a végtelen Istennel. Nem magunkban, a magunk erejében tudunk Isten trónjához járulni, hanem csakis az Oltáriszentségben velünk lévő Jézussal. Prohászka ezért arra biztatja a híveket, hogy „benne éljünk s benne maradjunk szándékainkkal, jócselekedeteink összes érdemével”.⁹⁴

Az Oltáriszentség mint áldozat

Prohászka utolsó, kéziratban maradt szövege az Oltáriszentséget mint áldozatot állítja az olvasó elé. A töredékesen elkészült írásban arra keresi a magyarázatot, vajon a 19. századtól kezdve miért fordult mind erőteljesebben az egyház tisztelete az Eucharisztia felé. Elismerte, hogy az áldozatbemuta-

⁹² Uo. 348–349.

⁹³ Uo. 350.

⁹⁴ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség*, in *Prohászka ö. m.* IX, 300.

tás liturgiája korábban is az istentisztelet középpontjában állt – amit a korokban jelentkező liturgikus mozgalom is hangsúlyozott –, ám a vizsgált jelenség igazi okát abban látta, hogy koronként eltérő intuíciók jelentkeznek az egyházban. Ezen intuíciók alapjának a „természetfeletti genialitást” tekintette, amely felfogása szerint lényegében a Szentlélek ajándékaival azonos. Végső soron tehát szerinte a Szentlélek kegyelmi működése – a fogalmi rendet felülmúló, magasabb fokú lelkiség, a nem tanulható zsenialitás – eredményezi, hogy az egyházban az Eucharisztia felé irányuló „áhitatfordulat” ment végbe.⁹⁵

A kegyelmi működésről szóló üdvtörténeti bevezetés után Prohászka áttér az utolsó vacsora elbeszélésére és az Eucharisztia alapításáról szólva megállapítja, hogy az alapítás szavaival Krisztus a jelenvalóság új módját hozta létre, amikor a kenyér és a bor színeiben titokzatosan – mintegy fátyol mögött – velünk maradt. Megállapítja ugyanakkor, hogy ez a közénk lépés – melyet Szent Ágoston nyomán az inkarnáció kiterjesztéseként fog fel – áldozat formájában megy végbe: Krisztus megjelenése „a szavak erejében a kenyér színe alatt, mint megtört test s a bor színe alatt mint kiontott vér karakterizálódik”.⁹⁶

A továbbiakban Prohászka arra emlékeztet, hogy az áldozati akció során jelenvalóvá váló Krisztus az Eucharisziában úgy is érez, úgy is viselkedik, mint áldozat. Ezt az áldozati magatartást három vonással jellemzi. Az áldozati lét „negatív” – passzív – vonása, hogy Krisztus megdicsőült, élő valóságában jelenik meg az eucharisztikus színek alatt, tehát nem szenved. Aktív vonása azonban az áldozatnak, hogy éppen a kenyér és a bor színe alatti megtestesülése ismételt megalázkodás, önkiüresítés, továbbá az, hogy emlékezve újra átéli és bemutatja a keresztáldozatot.

A három jelleget összefoglalva mondanók: Krisztus az eucharisztikus áldozatban nem szenved, mert mint dicsőséges s dicsőült Úr van itt jelen, s ugyanaz, ki az Atya jobbán ül; de, s ez a másik: mély alázatban jelenik meg a kenyér s bor színe alatt – dicsőségéből kivetkőzve s bemutatja – s ez a harmadik jelleg – azt az imádást, hódolatot s magasztalást, mely a keresztfán szívét betöltötte, s melyet most is érez, s újra meg újra bemutat.⁹⁷

Prohászka szükségesnek tartja megismételni, hogy Jézus az Oltáriszentségben él, és mint áldozat engesztelni, imádni és közbenjárni jön a szentmisében. Mindenekelőtt imádkozik mindenkiért az egész világ helyett: folytatja a történelemben azt az imádságot és dicsőítő liturgiát, amely a teremtéssel

⁹⁵ PROHÁSZKA Ottokár, *Az Oltáriszentség mint áldozat*, in *Prohászka ö. m.* XV, 279–282.

⁹⁶ Uo. 283.

⁹⁷ Uo. 286.

kezdődött, és a megtestesüléshez vezetett. Ebben a liturgiában „az Istenséggel szemben az imádkozó s engesztelő Krisztus áll, fényesen s tüzesen, s mögötte, azt mondanám, a nagy közbenjáró- s előimádkozónak árnyékában mosódik el a világ”.⁹⁸ Prohászka elismeri, hogy az ember hódolata és imádása sem értéktelen, de hangsúlyozza, hogy a végtelen Istennek megfelelő „imádás és engesztelés és hódolat csak az emberségbe öltözött Istenség hódolata lehet”.⁹⁹ A mise szavai felett elmélkedve rámutat, hogy az oltáron megjelenített áldozatban így adja magát Krisztus adományként (donum), ajándékként (munus) és tiszta, szent és szeplőtelen áldozatként (hostia pura, sancta, immaculata). Ennek az áldozatnak hatása megszentelés (sanctificas) és élet (vivificas).

Az eucharisztikus áldozatot szemlélve Prohászka az egész üdv-öikonomiába ágyazza be azt: Istennek mint a világ teremtőjének méltán jár az áldozat. Ő azonban nemcsak kiindulópontja a teremtésnek, hanem vonzerőt is gyakorol az ember lelkére, hogy visszakívánozzon a Teremtőhöz. Idézi ezzel kapcsolatban Nazianzi Szent Gergely mondását, miszerint Isten szomjazza, hogy szomjazzuk őt. Prohászka szerint ugyanígy szomjazza a hozzá illő áldozatot, amelyet Krisztus mutat be a szentmisében. „Mondhatjuk hát azt is: Isten szomjazza a Krisztus áldozatát, azt a páratlanul »szent áldozatot, a szeplőtelen hostiát« (sanctum sacrificium, immaculatam hostiam).”¹⁰⁰

Az élet kenyere

Prohászka utolsó, torzóban maradt és Schütz Antal szerkesztésében posztumusz napvilágot látott munkája *Az élet kenyere*. A művet 1924-ben azzal a szándékkal kezdte írni, hogy valami újat mondjon az Eucharisziáról. Miközben megállapítja, hogy dogmatikailag nem lehet újat írni róla, azt hangsúlyozza, hogy nem is lehet igazából mást írni az Oltáriszentségről, mint mindig újat, mert az Oltáriszentség élet, forrás, ami mindig új. Célja, hogy éppen erre a „folytonos életáramra s folyamra” segítse rá az olvasót.¹⁰¹ A mű kezdetén egy egyháztörténeti áttekintésben mindenekelőtt arra mutat rá, hogy maga a kereszténység is mindig új és folyamatos szellemi élet, amelynek folyamában az egyes keresztény is úszik. A kereszténység hullámzó folyamát végső soron a természetfeletti rend misztikuma, a teremtő Isten ereje élteti, amely természetfölötti rendben a misztériumok rendező elve és középpontja az Eucharisziában köztünk élő Krisztus.

⁹⁸ Uo. 289.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo. 290.

¹⁰¹ PROHÁSZKA Ottokár, *Az élet kenyere*, in *Prohászka ö. m.* XXV, 244.

A második fejezet – az *Oltáriszentség mint áldozat* című munkában is kifejtett meglátás szerint – a lelki és kegyelmi életet mint „genialitást”, mint életet és lendületet adó intuíciót mutatja be. Ennek a természetfeletti életnek spiritus rectora a Szentlélek, aki ajándékaival és lelkiségével árasztja el és élteti az egyházat. Prohászka szerint az embernek az Oltáriszentség iránti áhítata ugyancsak e „genialitásnak intuíciójából s buzdulásából való”.¹⁰²

A következőkben (az Emmanuel című fejezetben) Prohászka azt a misztériumot járja körül, hogy Isten emberré lett, és ezzel belépett a világba, saját teremtésébe, és így egészen közel jött hozzánk. Már a megtestesülésből született istenemberi csecsemő jelezte Isten túlcserélő szeretetét, majd Krisztus egész földi élete erről a szeretetről tett tanúságot, végül a kenyér és a bor színe alatt ugyanez a szeretetet jelentkezik. „Íme, az örök misztérium, a végtelen Isten, aki ily tiszta s édes valóságokban kinyilatkoztatta magát nekünk: egy csecsemőben s egy édes falat kenyérben.”¹⁰³ Ugyanakkor kiemeli a kenyér szimbóluma által jelzett misztérium keresztény sajátosságát: ez tudniillik aktív misztérium, sacramentum: megteszi azt, amit jelez.

Az üdvörténetet áttekintve világítja meg Prohászka azt a folyamatot, amely mutatja, hogy Isten kezdettől fogva milyen bensőséges kapcsolatra kíván lépni az emberrel. A bűnös ember azonban önmagától képtelen volt erre a közeledésre válaszolni, ezért ez a bensőséges élet csupán a megszentelő kegyelem révén, a „krisztusi áldozat s váltság erejében”¹⁰⁴ lehetséges, amelynek legtökéletesebb jele és eszköze az Oltáriszentség. Az Eucharisztia ugyanis a kegyelmi rend megvilágítója és betetőzése, amely rendben részeseülünk az istenségben, „vagyis egy bizonyos lényiségnek [...] közlése által a mi emberi természetünk felsőbb aktusokra képesítetik,”¹⁰⁵ és ezáltal immár nemcsak Isten teremtményei, hanem gyermekei leszünk.

Prohászka hangsúlyozza, hogy ezt a misztikus valóságot, az eucharisztikus Krisztust, új érzéssel lehet csak megragadni, ám az is, aki valamiképpen megragadta, nehezen tudja szavakba önteni tapasztalatát. A teremtést átjáró és az emberrel testi közösségbe lépő Isten szeretetének leírására az egyházatyák nyomán a kereszténység lényegét a túlcserélő szeretet kifejezésével – *extasim passus Deus* – próbálja leírni, majd az első egység végén az Oltáriszentség szimbólum jellegéről elmélkedve kiemeli, hogy a szimbólumot látva a hívő legfontosabb feladata, hogy élje át Krisztus közelségét.

A második, Krisztus tette és az egyház hite című részben az evangéliumról szóló elmélkedéseinek szellemében az utolsó vacsora eseményeit veszi

¹⁰² Uo. 253.

¹⁰³ Uo. 257.

¹⁰⁴ Uo. 261.

¹⁰⁵ Uo. 265.

sorra, amelyek minden szentmisében megismétlődnek. A „*pridie, quam pateretur*” szavak jelentésének értelmét úgy magyarázza, hogy „a halált legyőző szeretet legyőzi a természetet”,¹⁰⁶ majd az alapítás szavairól és a beszéd vagy hallgatás jelentőségéről elmélkedik, továbbá a kimondott szavak eredményeként létrejött test és vér valóságos voltát emeli ki. A *praesentia realis* tanát utóbb az első keresztyének tanúságtételével, a dogmafejlődés főbb állomásainak felidézésével és az őskeresztyének életének gyakorlatával igazolja.

A harmadik egység Prohászka filozófiájának és teológiájának egyik központi kérdését járja körül: a fogalom és a valóság közötti ismeretelméleti viszonyt. Elismeri a fogalmak fontosságát, ám hangsúlyozza azok korlátait, ami miatt a metafizikai valóságok világának megragadására önmagukban elégtelenek. Ezzel az ismeretelméleti tudattal és az „emberi végességen hangolt szerénységgel”¹⁰⁷ beszél az Eucharisztia titkáról, arról, hogy Krisztus teste térbeli kiterjedés nélkül van jelen a szent színekben. Az intellektuel irányzattal, a holt fogalmakkal szemben a misztérium megragadására az élet és tapasztalat elsőbbségét hirdeti:

nekünk itt is nem fogalmak, az a megaludt élet vagy jobban mondvá, az a nemélet kellene, hanem azok a minket ingerlő, minket kitöltő s mozgató hatalmak s hathatóságok. Élettartalmak kellene, melyeket érzünk, melyek mozgatnak s melegítenek, melyekkel a világra, a környezetre reagálunk s annak alakítására erőt s inspirációt nyerünk.¹⁰⁸

Nem elég ezért az Eucharisztia teológiáját elméletileg ismerni, hanem az Eucharisztiaának „akcióvá kell válnia”.¹⁰⁹ A misztériumot, a lefátyolozott valóságot sokszor ugyanis inkább csak megérezzük: mi „az Urat impressziókban vesszük”. Ezért Prohászka buzdít, hogy „ne maradjunk tehát az Eucharisztiaában letakart nagy valósággal szemben sem a fogalmaknál s a tudatnál, hogy itt van, hanem fogjuk meg azt érzéseink, igényeink, ösztöneink, szimpátiánk közvetlenségével”.¹¹⁰

A nagy – misztikus – szentek nyomán ugyanakkor azt is hangsúlyozza Prohászka, hogy mind az elmélkedő, okoskodó lelkiségnek, mind a gyakorlati, tapasztalati tudásnak, a sciencia saporosának birtokában kell lennünk, mert ezek kölcsönösen kiegészítik egymást. Sőt egy metaforában három különböző megismerési módot nevez meg, amelyek más-más utakon közelítik meg a misztériumot:

¹⁰⁶ Uo. 281.

¹⁰⁷ Uo. 296.

¹⁰⁸ Uo. 298.

¹⁰⁹ Uo. 300.

¹¹⁰ Uo. 304.

az egyik a művészet, amely a szépnek keres alakot s művészi formákba szeretné öltöztetni a megsejtett fölségnek kinyilatkoztatásait; a másik a vallás, mely a titokzatos létnek s a kinyilatkoztatott igazságnak s ennek nyomában a végtelenbe ki kívánkozó életnek forrásaihoz kívánkozik. [...] a [...] harmadik [...] nyugtalan alakot tudománynak hívják.¹¹¹

A fogalmakon túllépő „scienza saporosa” létjogosultságának igazolására Prohászka az egyház imájára hivatkozik: „Isten, ki nekünk e csodálatos Oltáriszentségben szenvedésed emlékét adtad, engedd szent tested és véred titkát úgy tisztelnünk, hogy megváltásod gyümölcsét szüntelenül érezzük.”¹¹² Egyúttal a lélek tapasztalatainak formáit a csodálat, tisztelet és érzés fogalmaira támaszkodva mutatja be, és hangsúlyozza, hogy a „lelki látás” képességét csak nagy munkával lehet elérni.

A továbbiakban a hitről mint – az inspirációk alapjául szolgáló – természetfeletti világra irányuló alapbeállítottságról, valamint a valóságot jelző szimbólumok sajátosságairól ír Prohászka, majd az átlényegülés tanát az egyházatyák írásai, valamint liturgikus szövegek tanúsága alapján igazolja, és a színek alatt jelenlévő valóság filozófiai magyarázatait veszi számba. Végül az Eucharisztia-tisztelet egyháztörténeti fejlődésének tapasztalataival bizonyítja, hogy az élő megérzések képesek a merev fogalmi struktúrákon túllépve új utakat nyitni.

Az Élet kenyere utolsó egysége a korábbi írásokban is bőségesen tárgyalt áldozat és áldozás témakörét járja körül. Szól előbb az utolsó vacsora és a szentmise áldozat jellegéről, Krisztusnak mint az áldozatot bemutató főpappal és áldozatnak alázatos, imádó, hódoló és engesztelő lelkületéről, majd az áldozat vallástörténeti kritériumait számba véve mutatja be, hogy ezek miként érvényesülnek Krisztus áldozatában és a szentmiseáldozatban. Ismételten előkerülnek racionalizmusellenes, az intuíciót és a világ finalitásában jelentkező életerőt kiemelő szempontok, amely életnek kitüntetett tápláléka az „élet kenyere”. Prohászka itt is figyelmet szentel az áldozat kommuniós dimenziójának, az eucharisztia engesztelő és engesztelésre indító jellegének, hogy végül misztikus hangnemben, az Oltáriszentségben jelenvaló Krisztus iránti, erőfeszítést is kívánó szeretet érzelmeinek bemutatásával zárja a művet.

PROHÁSZKA EUCHARISZTIKUS SZÖVEGEINEK ÍVE

Az Eucharisziáról szóló írások végigkísérik Prohászka egész életútját. Az Oltáriszentséggel foglalkozott már első tanulmányában, és ugyanennek a té-

¹¹¹ Uo. 305.

¹¹² Uo. 307–308.

mának szentelte utolsó – halála után megjelent – munkáját is. A két mű megírása között eltelt 44 évben, a naplójegyzeteken túl is a legkülönbözőbb műfajú írásokban és szövegekben foglalkozott az Eucharisztia titkával.

Az Oltáriszentségről szóló rendszeres teológiai értekezések inkább az életpálya első, püspökké szentelését megelőző éveire jellemzők. Ezekben az írásokban egyfelől azt elemzi, hogy a különféle filozófiai modellek miképpen egyeztethetők össze a praesentia realis katolikus tanításával, másfelől pedig az Eucharisztia-tisztelet történeti kibontakozását vizsgálja. Ahogy azonban erősödött Prohászka meggyőződése, hogy az élő hitre a legnagyobb veszélyt az intellektualizmus, a pusztán spekulatív hitbeli ismeretekkel való megelégedés jelenti, érdeklődése az Oltáriszentségről szóló írásaiban is egyre inkább a hit és az ész termékeny összhangjának keresésére, illetve az Eucharishtiában jelen lévő Fiúval való személyes kapcsolatra irányult. Bár mindvégig hangsúlyozza az értelem jogos szerepét az Oltáriszentség misztériumának megközelítésében, eucharisztikus teológiájának hangsúlya egyre inkább az átélés, megélés és személyes (misztikus) találkozás irányába mozdul el. Az értelemmel legfeljebb csak megközelíthető, ám igazán csak szívvel megérthető és megtapasztalható misztériumról nem véletlenül beszél sokszor a Szent Szív-tisztelet összefüggésében. Az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztussal való találkozás megtapasztalását előtérbe helyező írások másik jellemző vonása, hogy nagy teret szentelnek a megélést lehetővé tevő helyes hívő magatartás bemutatásának, mindenekelőtt a szentmisén való részvétel, az áldozás és a szentségimádás összefüggésében.

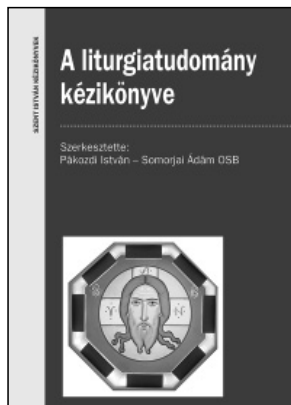
Az elméleti teológiai megközelítés felől egyre inkább az átélés és a személyes találkozás dimenziója felé elmozduló szövegek végül mind teljesebb betekintést nyújtanak Prohászka személyes eucharisztikus lelkiségébe. Éppen az adja Prohászka Oltáriszentségről szóló írásainak és beszédeinek fő erejét, hogy a széles körű elméleti felkészültség mellett átsugárzik rajtuk szerzőjük mélyen megélt személyes és egyre inkább misztikus kapcsolata az Eucharishtiában jelen lévő Fiúval. Műveivel nemcsak tanított az Oltáriszentségről, Isten benne megtapasztalható közelségéről, a belőle fakadó lelki erőforrás – „életerő” – hatékonyságáról, hanem életpéldájával tanúságot is tett róla. Prohászka eucharisztikus teológiája a szó legnemesebb értelmében térdleplő teológia, vagy miként Schütz Antal fogalmazott: „theologia mentis et cordis”.¹¹³

¹¹³ SCHÜTZ Antal, *A kiadó jegyzetei*, in *Prohászka ö. m.* XV, 294.

A LITURGIATUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

Szent István Kézikönyvek sorozat

Egy eredetileg 1998-ban, öt kötetben olaszul megjelent, igen terjedelmes és összefoglaló mű – Pákozdi István és Somorjai Ádám OSB

által – egykötetbe szerkesztett magyar változata. A bőséges válogatás bemutatja a keleti és nyugati rítusokat, a liturgia kapcsolatát a Bibliával, ismerteti a keleti (szír, kopt, örmény, bizánci stb.) és a nem római nyugati (latin, ambrozián, gall, hispán) liturgiák történetét. Megismerhetjük a liturgikus iratokat az első négy századból, a bizánci és a nem római nyugati liturgikus könyveket, szól a liturgia teológiájáról, valamint a liturgia és szimbólum, liturgia és lelkiség, liturgia és lelkipásztorkodás kapcsolatáról. Ismerteti az eucharisztikus ünneplés nyugati történetét,

a liturgikus éveket a kereszténység korai századaiból, valamint a bizánci és a római rítusban. Bepillantathatunk a templomszentelés rítusába és rövid összefoglalást nyújt a liturgikus építészeletről.

570 oldal, keménytablás, védőborítóval. Ára: 5200 Ft

SZÉPSÉGES EUCHARISZTIA

Egyháziatyák az Eucharisziáról

A kötet a korai kereszténység legkiválóbb képviselői, az egyháziatyák művei alapján mutatja be az Eucharisziáról szóló katolikus tanítás több mint 600 évét. Írása világos, gyakorlatias, kiegyensúlyozottan szól az egyes egyháziatyákról, miközben bemutatja, miként járultak hozzá eucharisztikus hitünk gazdagságához. Különösen hasznosak az egyes fejezetek végén a témák továbbgondolását segítő kérdések, mivel ezek arra készítetik az olvasót, hogy vizsgálja meg, milyen hatással van az Eucharisztia életének egészére.

300 oldal, keménytablás. Ára: 3600 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

♦♦♦ PÁKOZDI ISTVÁN

Az 1938. évi Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus liturgikus sajátosságai

BEVEZETÉS

A négynapos, valóban világra szóló budapesti Eucharisztikus Világkongresszus nagyrészt azért sikerült olyan jól, mert liturgiái rendezettek, felemelőek, látványosak, komolyak voltak. Mindkét nagy magyarországi rítus, a római és a görögkatolikus kellőképpen reprezentált volt.

Amikor visszatekintünk a 20. század elejének liturgiájára, nem szabad csodálkoznunk azon, hogy külső megjelenése, pompája, ruházata stb. mind a II. Vatikáni Zsinat előtt gyakorolt úgynevezett „tridentin forma” szerint valósult meg. Igaz, hogy a harmincas években az Egyház kapilláris ereiben már bontakozott a liturgikus mozgalom, vagy érzékelhető volt némi mozgolódás, de kétségtelen, hogy ennek nyomai még nem jelentek meg az eucharisztikus kongresszuson. Szunyogh Xavér bencés szerzetes például – aki a magyar liturgikus megújulás neves apostola volt – csak a kongresszust megelőző évtizedben került kapcsolatba Romano Guardinivel, Odo Casellel és Pius Parsch-sal, a liturgikus mozgalom kimagasló külföldi egyéniségeivel.¹ Mindenesetre a kongresszuson maga is aktívan részt vett tanítással, a liturgikus szövegek fordításával, magyarázatával, ám ezek magától értetődő módon illeszkedtek az akkor hivatalosan gyakorolt formákhoz.² A kongresszus liturgiái tehát pompájukban, nyelvezetükben, énekeikben, liturgikus öltözetükben hűen tükrözték a századok folyamán kialakult, mind a papság, mind a nép számára magától értetődő „egyetlenként” gyakorolt formát. Amikor

¹ Lásd: PÁKOZDI István, *Oltár és élet*, in *Praeconia* (2011) 1/118. A liturgikus mozgalom a római katolikus istentisztelet megújítására tett (nemzetközi) fáradozás a 19. század végétől kezdve, mivel a 16. században tartott Trentói (Trienti) Zsinat óta a liturgia „megmerevedett”, a hívő nép távol került az ünnepelt misztériumtól (pl. a latin nyelv használata miatt), vö. BERGER, Rupert, *Lelkipásztori liturgikus lexikon* (Budapest, Vigília, 2008) 294. A liturgikus mozgalomnak valóságos lökést adtak a korábbi eucharisztikus kongresszusok, pl. a lille-i 1881-ben.

² Misszáléfordítása csak hat év múlva jelent meg: *Magyar–latin Misszálé az év minden napjára* (Budapest, Szent István Társulat, 1944).

ezekre visszatekintünk, mély tisztelettel kell adóznunk az előtt a rendezettség, szabálykövetés, egységes mozgás, „kötelező áhítat” előtt, amely akár a korabeli filmfelvételeken,³ akár a fekete-fehér fényképeken látszik.⁴

1. A RÓMAI LITURGIÁK

A kongresszus sokféle programban bővelkedett, de mi most kimondottan csak a liturgikus eseményekre figyelünk. Mint ismert, a *Szent vagy, Uram* énekeskönyv 280/B éneke volt az 1938-as kongresszus himnusza – „Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat...” –, amely erre az alkalomra készült. Szövegét Bangha Béla SJ írta, dallamát Koudela Géza szerezte.⁵ Ez a himnusz újra meg újra felhangzott a kongresszus folyamán. A dicsőségesen szárnyaló, patetikus ének azóta közismert és közkedvelt népénekünké lett, amelyet úrnapiján, ünnepi alkalmakkor, leginkább szentáldozás után szoktunk énekelni. A kongresszust előkészítő bizottságok között volt a Művészeti bizottság, ennek keretében működött a Zenei albizottság, amelynek dolga volt a himnusz terjesztése, betanítása az egész országban, valamint az, hogy kiválassza a tömegénekeket és egységes énekrendről gondoskodik.⁶ A legátusi misére összesítette a budapesti templomok énekkarait, és ötszáz kispapból kórust szervezett.⁷ A Művészeti bizottság tervezte a kongresszusi főoltárt a Hősök terén. Az volt a szándék, hogy az ezredéves emlékmű félkörös oszlopsorának közepén emelkedjen az oltár. „Talapatán a szentek gigantikus méretű aranyalakjai lebegnek, a magasban pedig Bernini csavart oszlopainak másai tartják a legátusi oltár baldachinját.”⁸ Ezzel nyilvánvalóan a

³ Lásd: <https://filmhiradokononline.hu/search.php?q=eucharisztikus%20kongresszus> (2020.02.12.).

⁴ Értékes és tanulságos a kongresszust megörökítő, piros vászonkötésű, reprezentatív emlékkönyv, amelyet a kongresszus Előkészítő Főbizottsága az esemény után adott ki Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás kézzel írott előszavával: *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve* (Budapest, Szent István Társulat, 1938; a továbbiakban: *Emlékkönyv*). Ebben az események és a részt vevő méltóságok fényképei albumszerűen állítják elének a kongresszust. – A régi, ún. trienti rítus szerint minden szentmisét a pap háttal a híveknek, az oltár felé fordulva végzett. A lépcsőimádság után az oltár jobb oldalán állt egészen az evangéliumig, akkor a ministráns átvitte a könyvet a bal oldalra. A mise olvasmányait a pap általában halkán és latinul olvasta fel, a szentbeszéd sokszor a misét követően hangzott el a szószékről. A hívek énekükkel (népénekekkel) kísérték a szentmise bemutatásának folyamatát; szentáldozáskor az áldozatotórács elé térdeltek, és úgy fogadták Krisztus testét a nyelvükre helyezve.

⁵ *Emlékkönyv* 31.

⁶ A '30-as években jelentős változást hozott a templomi népének gyakorlatában a többféle addig használatos énekeskönyv után a *Szent vagy Uram* egységes népénektár megjelenése. Olyan neves költők és zenészek dolgoztak együtt benne, mint Harmat Artúr, Sík Sándor, Kodály Zoltán és Harsányi Lajos, vö. BERGER 449.

⁷ Uo. 44.

⁸ A bizottság pályázatot írt ki, amelyet Lechner Jenő nyert meg. Létre kellett hozni egy hangszóró-albizottságot és egy világitási albizottságot is. Lásd: *Emlékkönyv* 45, 55.

római Szent Péter-bazilika enteriőrjét kívánták megjeleníteni. A Városligeti helyén felállított százötven gyóntatószék várta a megtérőket.⁹

Bár a kongresszus első napja május 26., áldozócsütörtök volt, hétfőn érkezett hazánkba a pápa küldöttje, XI. Piusz legátusa, Eugenio Pacelli bíboros államtitkár. Magyarország „uralkodó fejedelemnek” kijáró fogadással tisztelgett előtte Nagykanizsán – ahol először megállt a vonata –, azután Székesfehérváron, majd Budapesten. A bíborosi díszbe öltözött főpapon fekete, piros gombos reverenda volt, bíborosi cingulum és pileolus, pectorale (mellkereszt), valamint a nyakában selyemszalaggal megkötött cappa (a főpapok hagyományos úti öltözete, a pontos neve: cappa ferraiolo).¹⁰ A legelső liturgikus esemény a legátus egyházi fogadása volt a budai koronázó Mátyás-templomban, ahol a helyettes államtitkár, Giovanni Battista Montini felolvasta a legátust kinevező pápai okmányt, Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország primása köszöntötte a legátust, Pacelli bíboros pedig válaszolt.¹¹

Közvetlenül a kongresszust megelőző napon Budapesten több szentmise is volt: a magyar primás a Szent István-bazilikában misézett a kongresszus összes résztvevőjéért, míg Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök engesztelő szentmiseáldozatot mutatott be a bűnösökért az Egyetemi templomban. A Rózsák terén lévő görögkatolikus plébániatemplomban Papp Antal görögkatolikus c. érsek, apostoli kormányzó tartott szent liturgiát.¹² Az ünnepélyes kongresszusi megnyitót a Hősök terén tartották az egyházi méltóságok és több mint százezer ember jelenlétében. A pápai himnus elhangzását követően kispapok kórusa énekelte a *Veni Creator* Szentlélek-hívó himnuszt, majd Meszlényi Zoltán¹³ esztergomi segédpüspök olvasta fel a pápai okmányt, melyben a szentatya kinevezte küldöttjét a kongresszusra.¹⁴ A püspökön az akkor szokásos violaszínű mantelletta, birétum¹⁵ és mellkereszt volt látható. Az ünnepélyes megnyitón beszélt Serédi bíboros, Hóman Bálint

⁹ Uo. 53.

¹⁰ Közvetlenül mellette állt prelátusi öltözetben az akkor még püspökké nem szentelt Giovanni Battista Montini helyettes államtitkár, a későbbi VI. Pál pápa (2018-ban avatták szentté), vö. *Emlékkönyv* 64–65. Érdekes leírást lehet olvasni Esty Miklósnak (1895–1973), az akkor még gentiliumonak, a primás világi kísérfőjének, később az Actio Catholica alelnökének, a Szent István Társulat delegált adminisztrátorának 1938-as naplója május 23-tól 30-ig tartó bejegyzéseiben, amelyekben főként a külsőségekre (öltözetek, díszítések, vonulások, protokoll, logisztika stb.) figyel, és azokról pontos és szakszerű leírást ad: Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, Esty Miklós naplója II, 1938, ff. 157–163.

¹¹ *Emlékkönyv* 70–71.

¹² Uo. 97–98.

¹³ Meszlényi Zoltánt vértanúként 2009. október 31-én iktatták a boldogok sorába az esztergomi bazilikában; ünnepe március 4-én van.

¹⁴ Vö. *Emlékkönyv* 104–105.

¹⁵ A két ruhadarab: a mantelletta ujjatlan lila színű kabátforma; a birétum három- vagy négyágú kemény papi sapka, a bíborosoké vörös, a püspököké lila, az áldozópapoké fekete.

kultuszminiszter, majd a pápai legátus. Azután a zenekar kíséretével a jelenlévők húsz nyelven énekelték el a kongresszus himnuszát.¹⁶

Áldozócsütörtök, Urunk mennybemenetelének ünnepe a régi időktől az elsőáldozás napja volt. Május 26., a kongresszus első napja erre az ünnepre esett. A Hősök terén tartott nagymise fénypontja a százötvenezer gyermek szentáldozása volt.¹⁷ A hat egészen egyszerű, de hatalmas gyertyatartó

1. kép: Az EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUS SZENTMISÉINEK SZÖVEGEIT TARTALMAZÓ MISSALE

¹⁶ *Emlékkönyv* 122.

¹⁷ *Uo.* 128.

között a feszülettel díszített főoltár előtt, háttal a tömegnek Jean Verdier bíboros, párizsi érsek állt, hegedű alakú, fehér miseruhában, ahogy ez szokás volt akkor. A népviseletes és különböző színes ruhákba öltözött ifjúság színpompás látványt nyújtott az ünnepi szentmise alatt. Egy korabeli beszámoló így jellemezte az eseményt: „A világ legszebb virágoskertje nyílt itt ki az Oltáriszentség tiszteletére.¹⁸ Az énekeket mindenki dalolta, a latin nyelvű szentmise egyes énekei közé magyarázó szövegeket iktattak. A felnőttekkel együtt háromszázezen voltak a téren és a környező utcákban. Az áldoztatást háromszáz fehér karinges pap végezte. Az előre konszekrált (átváltoztatott) szentostyákat hatalmas úgynevezett „frigyszekrényekben” (mozgó tabernákulumokban) vitték a térre. Egy-egy ilyen szekrényben hatvan áldoztató kehely, cibórium volt.¹⁹ A szentmise végén a *Christus vincit* himnusz hangzott el.²⁰

Liturgikus esemény volt az Eucharisztia „tündöklő diadalútja a magyar sors folyóján”, a Dunán. A kongresszus első napjának záróakkordja volt az Oltáriszentség hajóútja. Az erről szóló beszámolók mind legekben írnak: „A tabernákulum szerény Lakója, aki mellett a templomfalakat észre sem véve elrohan máskor hétköznapiakon a forgalom, ezen a napon megostromolta, megszállta és megszentelte az egymillió világváros egész életét.”²¹ A díszes úrmutatót a Szent István-bazilikából katonai díszszázad kíséretével, szerzetesnők sora között vitték ki a Duna-partra. A hidak kivilágítva, neonfényes eucharisztikus jelképekkel díszítve, a parton százezrek kísérték áhítattal. A pápai legátus palástban és vélummal²² a vállán emelte magasba a szentségtartót, majd baldachin alatt vitte a díszes menetben. A körmenetben tizennégy bíboros haladt, mindegyikük hatméteres uszályal.²³ A kilenc hajóból álló konvoj közepén haladó hajón – a Szent István gőzösön – helyezték el az Oltáriszentség trónusát, körülötte térdeltek a főpapok és a kíséret. Körös-körül a parton fáklyákkal és mécsesekkel világítottak az emberek. Oltáriszentség-énekeket énekeltek, és harsonaszóra indult el a menet. A Margit-szigetet megkerülve, amikor a városközpontnál haladt, a pápai legátus a négy égtáj felé áldást adott az Oltáriszentséggel. Visszatérőben a „Szent vagy, Uram...” kezdetű éneket énekeltek, azután a bazilikában oltárra helye-

¹⁸ Uo. 132.

¹⁹ Uo.

²⁰ „Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat”, magyarul: Krisztus győz, uralkodik, kormányoz; legújabb kori dallam, igen népszerű, később a Vatikáni Rádió szignálja is ez lett.

²¹ *Emlékkönyv* 146. Ennek az eseménynek azt a nevet lehetne adni: ünnepélyes szentségi körmenet és szentségimádás.

²² A vélum a vállról leelőgő arany vagy fehér, liturgikus szimbólummal díszített sálszerű lepel, amellyel a pap a szentségtartót viszi, és vele ad áldást.

²³ Lásd: 10. jegyzet. Uszály = cappa magna.

zett monstancia előtt elénekelték a *Tantum ergo*t, végül szentségi áldással ért véget – éjfél tájban – az Oltáriszentség dunai diadalútja.²⁴

A kongresszus második napja május 27-én, pénteken a katonák reggeli közös szentmiséjével kezdődött a Hősök terén. Pierre-Marie Gerlier bíboros, lyoni érsek celebrálta a szentmisét.²⁵ A mise alatt száz pap gyóntatott a tér különböző pontjain felállított alkalmi gyóntatószékekben.²⁶ A második nap is szentségimádással ért véget, százötvenezer férfi részvételével²⁷ (2. kép). „A reflektorok kialudtak, csak a gyertyák és fáklyák világítottak a résztvevők kezében, s az éjszaka csendjében a hangszórókon át hangzott az elmélkedés...”²⁸

Az első nap hajós szentségimádásának „csúcsmélnye” mellett a második nap éjféλι szentmiséje is egyedülálló volt. Éjszaka a kivilágított kongresszusi oltárnál Isidro Gomá y Tomás toledói bíborosnak, Spanyolország primásának éjféλι szentmiséjén százötvenezer férfi járult szentáldozáshoz. A régi, trienti liturgia megengedte a kitett Oltáriszentség jelenlétében történő, úgynevezett szentséges misék gyakorlatát, ilyen volt ez is. Háromszáz pap áldoztatott, hatszáz díszbe öltözött ministráns szolgált.²⁹

A kongresszus harmadik napján, május 28-án, szombaton a főváros számos templomában a missziókért ajánlották fel a szentmisét.³⁰ A búcsúzás vasárnapján, május 29-én a pápai legátus, Pacelli bíboros záró szentmisét mondott félmillió hívő részvételével a Hősök terén emelt kongresszusi oltárnál. Színessé tette a hatalmas tömeget a helyi és idesereglett más nemzetiségű hívek ünnepi népviselete. Tizennégy bíboros, számtalan püspök és pap, hatszáz piros ruhás ministráns vett részt a szentmisén. A budapesti templomi kórusokból erre az alkalomra összeállt ezerkétszáz fős kórus énekelt. A szentmisét bemutató legátust az *Ecce Sacerdos* püspökköszöntő ének fogadta.³¹ A főcelebráns, a diakónusok és az archipresbiter az esztergomi

²⁴ *Emlékkönyv* 154.

²⁵ Az érsek maga is frontharcos volt az I. világháborúban, vö. uo. 158.

²⁶ Az egyik híres fotón látható, amint az akkori zalaegerszegi plébános, Mindszenty József is fekete reverendában gyóntatott.

²⁷ *Emlékkönyv* 176–186. A kongresszusi úrmutató (TI monogrammal) a budapesti Szent István-bazilika kincstárában látható.

²⁸ BENKŐ Antal, *Győzelemről énekeljen napkelet és napnyugat!*, in *Eukarisztikus emlékkönyv 1938–1988* (szerk. Benkő Antal; Eisenstadt, Prugg Verlag, 1988) 16.

²⁹ *Emlékkönyv* 186.

³⁰ Uo. 188, valamint a görög szertartású szent liturgia eseményéről lásd: 44. jegyzet. Ebben az időben – a karácsonyi éjféλι misét kivéve – csak külön római engedéllyel volt szabad éjjeli szentmisét végezni. Ez bizonyára adott volt. Kérdés lehet azonban, hogy a szentségi böjtöt hogyan tartották meg, bár a szabály az volt, éjféltől a szentáldozásig nem volt szabad étkezni, így az éjféλι szentmisében nyugodtan áldozhattak.

³¹ *Emlékkönyv* 215. Ezt a latin nyelvű éneket szokták énekelni a templomba érkező főpásztorok fogadásakor.

2. kép: FÉRFIAK ÉJSZAKAI SZENTSÉGIMÁDÁSA
(Keresztény Múzeum, Vörösvári István fotóalbuma, „XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapesten 1938. Május havában”, nr. 33.)

bazilika kincstárában őrzött Mária Terézia-ornátust viselték.³² Az oltár közelében állították fel a tiroli katolikusok ajándékkeresztjét, amelyet a Szent Imre jubileumi évben kapott a főváros (1930-ban).³³ A záró mise végén nemcsak az eucharisztikus kongresszus himnusza zengett fel, hanem rádióközvetítésen át XI. Piusz pápa hangja is hallható volt, majd a legátus pápai

³² Az ornátus részei: miseruha, palást, két dalmatika és infula (püspöksüveg).

³³ *Emlékkönyv* 226. A tiroli keresztet ma a Thököly úti domonkos templomban őrzik. A fából készült hatalmas feszület a tiroli nép 1797–1809 között vívott szabadságharcára vezethető vissza. Sok zarándokesemény tanúja, legutóbb Szent II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmával a Hősök terén felállított pápai oltár jobbán állt a Szent Jobb ereklye mellett.

áldásban részesítette a jelenlévőket, és teljes búcsút hirdetett.³⁴ A zárónap délutánján színpompás körmenetben Pacelli bíboros vitte a baldachin alatt az Oltáriszentséget a bazilikából a Hősök terére. A menetben szinte mindenféle résztvevő kísért: főpapok, miniszterek, lovagok, külföldiek, fiatalok, gyermekek. A tömeg annak ellenére kitartott a *Te Deum*ig, hogy felhőszakadás tört ki, és nagy mennyiségű eső hullott alá.³⁵

2. A GÖRÖGKATOLIKUS LITURGIÁK

„A keleti szertartású ünnepek sora május 22-én kezdődött, a görögkatolikus katonák és honvédek közös szentáldozásával a Rózsák terén lévő görögkatolikus templomban.”³⁶ Május 25-én reggel Papp Antal c. érsek, apostoli kormányzó főpapi misét mondott az ifjúság közös áldozásával. Majd a Hajdúdorogi Egyházmegye szent liturgiája következett ugyancsak a Rózsák terén, az erzsébetvárosi római katolikus plébániatemplomban. Ezt Bányay Jenő káptalani helynök celebrálta a hívek közös szentáldozásával.³⁷ Május 27-én, pénteken csaknem egy időben a katonák, hadirokkantak és tűzszerészek Hősök terén mondott latin szertartású szentmiséjével a Szent István-bazilikában keleti rítusú szent liturgiát végeztek Aranyszájú Szent János „súlyos és felülmúlhatatlan édességű dallamait énekelve”. A koncelebrált eucharisziát – mivel a keleti hagyomány mindig is ismerte és gyakorolta az együttműködést – Georgiosz Kalavasszy athéni püspök vezette. A közös ünneplés szándéka a keresztények újraegyesülése volt.³⁸ A főcelebránssal együtt miséztek: Dionüsziosz Varukhász konstantinápolyi püspök, Cirill Kurtyeff szófiai püspök, valamint két görög, egy bolgár és egy magyar pap (Szántay-Szémán István).³⁹ A Központi Szemináriumban tanuló görög kispapok asz-szisztáltak, pazar énekkar énekelt. A püspökök ünnepélyes öltöztetése elmaradt, ők már főpapi ornátusban vonultak be. Utánuk a magyar hercegprímás, majd Ignace Tappauni szír pátriárka a többi püspökkel együtt. Pacelli bíboros az oltár bal oldalán elhelyezett díszes emelvényen foglalt helyet, fe-

³⁴ Uo. 219.

³⁵ A záró beszédek már csak rádióközvetítés útján hangoztak el, lásd: *Emlékkönyv* 227.

³⁶ Uo. 159.

³⁷ IVANCSÓ István, *Megnyitó*, in *Liturgikus örökségünk XII* (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke, 2013) 7–8.

³⁸ *Emlékkönyv* 158.

³⁹ IVANCSÓ Bazil, *Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus görögkatolikus liturgiája*, in *Liturgikus örökségünk XII*, 21. Ez a tanulmány igen részletesen, alaposan feldolgozza a kongresszuson való keleti részvételt, idézi a korabeli *Görögkatolikus Szemle*, *Görögkatolikus Élet*, ill. *Keleti Egyház* idevágó írásait.

hér epitacheliont⁴⁰ és violaszínű mandíaszt viselt.⁴¹ A munkácsi püspök külön erre a kongresszusi liturgiára díszes, aranszövésű papi és diakónusi ruhákat készíttetett. Kalavasszy püspök a dikérionnal és a trikérionnal (két- és háromágú gyertyatartó, Krisztus két természetét és a háromszemélyű egy Istent jelképezve) osztott áldást a világ négy égtája felé, a pápai követ felé fordulva latinul imádkozott: „Uram, Uram, tekints és nézz le a mennyből, és látogasd meg a te szőlőskertedet...” Majd a pápa, a pápai követ, a bíboros hercegprímás és a többi egyházi méltóság éltetése következett: „Éljének soká...” A hitvallás előtt – amelyet maga a pápai követ mondott el görög nyelven (Filioque nélkül)⁴² – a hívek is békecsókot váltottak, ami a görögkatolikus liturgiában is már csak a papság körében volt szokásban (a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgikus változások visszahozták a nyugati liturgiába a „béke jelének” átadását, de ott nem a hitvalláskor, hanem áldozás előtt történik). Éles volt a különbség a konszekráció szavainak görög éneklése – ami betöltötte a bazilikát – és a nyugati szokás, a csendben, suttogva mondott átváltoztatás között.⁴³ Május 28-án reggel tartották a Munkácsi Egyházmegye ósláv nyelvű főpapi miséjét az erzsébetvárosi római katolikus plébániatemplomban Sztojka Sándor püspök vezetésével. Ugyanaznap délben görögkatolikus szent liturgiát végeztek a Rózsák terén lévő kis templomban több zarándokcsoport közös szentáldozásával.⁴⁴

Több egyéb keleti vonatkozású szertartás és liturgikus esemény is volt a kongresszus alatt. A görög szertartású papok a Rózsák terei templomban naponta mutattak be szent liturgiát.⁴⁵ A görögkatolikus nők éjjeli szentségimádását ugyanitt az éppen amerikai úttjáról hazatérő Dudás Miklós máriapócsi házfőnök, későbbi püspök vezette szentbeszédet mondvá.⁴⁶ Más keleti ritu-

⁴⁰ Keleti rítusú stóla, amely a nyugatiakénál hosszabb és szélesebb.

⁴¹ A keleti püspökök ünnepélyes köpenye, amelyet bevonuláskor viselnek, a latin cappa magna megfelelője, vö. IVANCSÓ B. 22.

⁴² „Aján az ősi bizánci hanghordozással felcsendülő »Pisteüo«, a Hiszekegy: mintegy Péter ajkáról hangzott el és hirdette azt a hitet, mely az Anyaszentegyház népeit, gyermekeit rítuskülönbség nélkül összeköti. De azt is jelentette, hogy az egyes szertartások egyformán becsesek, mert azok az egységet nem zavarják, hanem még inkább kidomborítják”: *Emlékkönyv* 160. Az ún. Filioque (jelentése: „és a Fiútól”) a 381-ben tartott Konstantinápolyi Zsinat betoldása a Niceai Hitvallásba, miszerint a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik. Az ortodox keleti egyházak e nélkül vallják meg hitüket a Jn 15,26 alapján.

⁴³ IVANCSÓ B. 23.

⁴⁴ Lásd: IVANCSÓ I., *Megnyitó* 8. A nagyobb, római katolikus templom a kongresszus idején a ruszinok temploma volt: MAROSI István, *Az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus és a Munkácsi Egyházmegye*, in *Liturgikus örökségünk XII*, 26.

⁴⁵ Talán itt érdemes megemlíteni, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyében Miklósy István (†1937. okt. 29.) megyéspüspök halála után éppen széküresedés volt, ezért Bányay Jenő káptalani helynök képviselte az egyházmegyét.

⁴⁶ IVANCSÓ B. 23.

sok is bemutatkoztak: Jan Naslian püspök örmény rítusban,⁴⁷ Gregor Hag-giar palesztinai görögkatolikus püspök, Akkon (Haifa) főpásztora malabár rítusban,⁴⁸ Gabriel Nabaa püspök szír rítusban,⁴⁹ Klement Bakhache kairói szír érsek kopt rítusban végzett szent liturgiát.⁵⁰

Joggal állíthatjuk, hogy Kelet és Nyugat liturgikus találkozása, egymás kiegészítése az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson megvalósult úgy, hogy jó húsz évvel megelőzte a II. Vatikánumot: „A keleti egyházak intézményeit, liturgiáját, egyházi hagyományait és keresztény életének fegyelmi rendjét nagyra becsüli a katolikus egyház [...] kívánja, hogy viruljanak, és új apostoli erővel teljesítsék a rájuk bízott feladatot [...] a keleti és a nyugati egyházak gyümölcsöző és eleven együttműködésének” megfelelően.⁵¹

BEFEJEZÉS

Összegzésül feltehetjük a kérdést: vajon az 1938-as kongresszus hol áll a liturgikus fejlődés vonalán? Jelentős szerepet töltött be a kongresszusok történetében, vagy követte az elvárt „trendet”? – Ma már világos, hogy a kongresszusok történetében jelentős elem volt az Eucharisztia demonstratív

⁴⁷ Az örmény rítus a 3. században működött Világosító Szent Gergelyre megy vissza. Az 1439-ben tartott Ferrara-Firenzei Zsinaton ugyan kihirdették az örmények Rómával való újraegyesítését, a történelem során azonban továbbra is megmaradt az örmény ortodoxok és az örmény katolikusok közti különbség. Liturgiájukban Aranyszájú Szent János és Szent Bazil hagyományait folytatják, a szövegeket Szent Atanáznak tulajdonítva. Van lépcsőima a liturgia kezdetén, kovásztalan kenyeret (ostya) használnak, és csak bort (víz nélkül). Az áldozópap is viselhet koronát, és igen szép a dallamviláguk, egy sokat szenvedett nép szomorúsága tör át rajta, vö. IVANCSÓ István, *A keleti liturgiák* (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke, 2002) 19–31.

⁴⁸ A malabár rítus az indiai „tamás-keresztények” szertartásformája. Hosszabbak a böjtjeik, szigorúbb a böjti fegyelmiük. A liturgia nyelve India több mint húsz hivatalos nyelvének egyike. Anaforája (misekánonja) a latin szentmise kánonjához hasonló. Térdet hajtának, és a római rítus miseruháját használják, rítusuk mégis hasonló a káld formához, vö. uo. 59–66.

⁴⁹ A szír katolikus rítus (nyugati szír, jakobiták) az ősi keresztény áramok utódainak tudják magukat. Liturgiájuk több jeruzsálemi (őszövetsegi) gyökeret őrzött meg, pl. a séder imádság-sorozat. Hat olvasmányt olvasnak: három őszövetsegit, egyet az Apostolok Cselekedeteiből vagy a katolikus levelekből, egyet Szent Páltól és az evangéliumot. Fél centi vastag kovásztalan kenyeret (ostyát) használnak, amelybe tizenhárom kereszt van belepecsételve. Az Eucharisztia alapításának szavait mindig éneklék, fontos szerepe van a füstölőnek, vö. uo. 89–102.

⁵⁰ IVANCSÓ B. 23. A kopt rítus Egyiptomban terjedt el. Ortodox ága monofizita (Krisztusban csak az isteni természetet ismeri el) nemzeti egyház a mohamedanizmus árnyékában. A 18. századtól növekedik a kopt katolikusok száma. Templomaik egyszerűek, liturgiájuk keleti formájú: ostyájuk kovászos, négy olvasmányt olvasnak, háromféle anaforát (misekánont) használnak, erős a szerzetesi hatás a szertartásokban, vö. IVANCSÓ I., *A keleti liturgiák* 7–18.

⁵¹ II. Vatikáni Zsinat, *Orientalium Ecclesiarum* határozat (1964. nov. 21.) 1, 30, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Budapest, Szent István Társulat, 2000) 224, 236.

3. kép: KELETI FŐPAPOK A KONGRESSZUST LEZÁRÓ KÖRMEETBEN AZ ANDRÁSSY ÚTON
(Keresztény Múzeum, Vörösvári István fotóalbuma,
„XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapesten
1938. Május havában”, nr. 65.)

megjelenítése a társadalom, a világ előtt. Ezt szolgálták a nagyszámú részvétellel bemutatott szentmisék, de talán még inkább a látványos körmenetek. Ebbe a sorba a budapesti kongresszus kiválóan beleilleszkedik. Ahogy záró szavaiban Serédi Jusztinián bíboros mondta: „szívdobogtató, szemkápázta-tó, felejthetetlen ünnepség volt”.⁵² Éveknek, évtizedeknek kellett eltelnük ahhoz, hogy a II. Vatikáni Zsinat idejétől az eucharisztikus kongresszusok spirituális és közösségépítő jellege kidomborodjék. Ebben nagy szerepe volt Josef Andreas Jungmann liturgikus szakértőnek, aki a kongresszust *statio orbis*nak, a földkerekség stációjának, stációs liturgiának nevezte: egy-egy ország, egy-egy nagyváros, amelyik megrendezi, szimbolikusan meghívja és befogadja az egész katolikus világot, hogy Krisztus Testének és Vérének

⁵² *Emlékkönyv* 230.

szentségéből táplálkozzék, és imádja a mindörökre velünk maradó szentségi jelenlétet.⁵³

⁵³ Vö. DIÓS István – KOMLÓSI József, *Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus*, in *Magyar Katolikus Lexikon IX* (Budapest, Szent István Társulat, 2004) 713; PÁKOZDI István, *75 éve volt a budapesti Eucharisztikus Kongresszus*, in *Praeconia* (2013) 2/99. Lásd még: BENKŐ, *Győzelemről énekeljen...* 20–21; GIANONE András, *Eucharisztikus világkongresszusok*, in *Praeconia* (2015) 1/86–90.

◆◆◆ TUSOR PÉTER

Zsinatok a kora újkori Magyarországon

(Oláh Miklóstól Pázmány Péterig)

1. BEVEZETÉS

Magyarországon, miként szerte Európában és a katolikus koronák gyarmatain, a kora újkor a zsinatok virágkora. A magyar egyháztörténelemben sohasem tartottak annyi nemzeti, tartományi és egyházmegyei zsinatot, mint a 16–17. században.¹ Kiváltképpen, ha a protestáns felekezetek gyűléseit is ide számítjuk. Ezekre azonban nem áll módunkban kitérni.²

A kora újkori magyarországi zsinatokat számuk, még inkább jelentőségük alapján két nagyobb egységre oszthatjuk. Az Oláh Miklós – Draskovich György-féle gyűlésekre a 16. század második felében, valamint a Pázmány Péter – Ergelich Ferenc nevéhez köthető nagyszombati és zágrábi ülésekre az 1630-as évekből. Közöttük a hidat a Forgách Ferenc bíboros esztergomi érsek által 1611-ben összehívott, a tényleges résztvevők alapján tulajdonképpen nemzetinek tartható esztergomi tartományi zsinat képezte.

Az Oláh-féle üléseket megelőző alkalmakat, például a Várdai Pál esztergomi érsek által 1527–1549 között összehívott tíz egyházmegyei zsinatot,

¹ A magyar szinodológia máig meg nem haladott alapmunkái a barokk kori tudományosságnak köszönhetőek: PÉTERFFY, Carolus, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II* (Posonii, Typis Haeredum Royenianorum, 1741–1742); BATHYANY, Ignatius, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium I–III* (Albae Carolinae – Claudiopoli, Typis Episcopalibus, 1785–1827); SZVORÉNYI, Michael, *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungaro-catholica editorum* (Vesprimii, Typis Clarae Szammer Viduae, 1807). További irodalom: NAGY Konstantin, *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai* (Gyöngyös, Editiones Scholae Franciscanae Gyöngyösiensis, 1943); MÉSZÁROS Károly, *Tartományi zsinat Esztergomban 1858...* (Pest, Magyar Mihály, 1859) 15–65; és legújabb: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10) (szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár; Budapest – Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2014).

² Protestáns zsinatokra lásd: BUCSAY Mihály színtézisét: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945* (Budapest, Gondolat, 1985) 35–100; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig* (Humanizmus és Reformáció 6) (Budapest, Akadémiai, 1977) helyenként.

bevezető periódusként értelmezhetjük. Gyakorlatilag semmit nem tudunk ró-
luk, a protestantizmus nyújtotta vonzóbb alternatíva és a kor politikai kihí-
vásai elfedik őket szemünk elől. A 17. század második felében összeülő
nagyszombati szinódus (1658) pedig már nem tekinthető számottevőnek a
katolikus felekezetszerveződés szempontjából. Viszonylagos kései jellege
ellenére határozatait sem ismerjük.³ A többi zsinatok már helyi jellegűek, és
leginkább Zágrábra korlátozódnak a 17. században.⁴ Nem elhanyagolhatóak
a 18. század meglehetősen ritkuló számban rendezett szinódusai közül azok,
amelyeket az oszmánoktól visszafoglalt területeken tartottak, például a Ka-
locsa-Bácsi Főegyházmegyében a Batthyány József által 1763-ban összehí-
vott ülés,⁵ melynek szerepe jelentős az egyházi intézményrendszer újjáépítésé-
ben és e hatalmas terület reintegrálásában az európai kultúra és társadalom
vérkeringésébe. Nem kevésbé ironikus ugyanakkor, hogy ez a reorganizáció
egy olyan program mentén zajlott szinodális közreműködéssel a 18. század
középső harmadában, amely ekkor már kétszáz éves volt, és amelynek góc-
pontjaiban ekkor már a felvilágosodás irányzatai voltak a meghatározóak.⁶

A formális zsinatok mellett végig a 16–17. században komoly szerepet
játszottak a püspökkari értekezletek, amelyek Európában csak a 19. század
derekától terjednek el, és hivatalossá csupán a 20. században válnak.⁷ A ma-
gyar püspökök leginkább az országgyűlések alkalmával ültek össze, hogy
közösen tanácskozzanak és foglaljanak állást időszerű egyházpolitikai, lelki-
pásztori kérdésekben. Az állásfoglalás írásbeli megfogalmazása általában az
uralkodóhoz vagy a pápához intézett felterjesztés, emlékirat formájában tör-

³ PÉTERFFY II, 388–392. Az 1658. évi főegyházmegyei zsinat előterjesztéseinek kéziratjai: Primási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 231. Bár egyelőre semmi közelebbit nem tudunk róla, Lippay primás 1660 áprilisában is összehívhatott zsinatot Nagyszombatban: „Elvégezvén gondos synodusomat, jobban applikálhatom immár egyéb dolgokhoz is magamat és szolgálhatok kegyelmednek” – írta 1660. április 24-én Wesselényi Ferenc nádornak. Kiadva: „*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar, igaz magyarnak*”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665) (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae de Petro Pázmány nuncupatae. Series II: Collectanea Studiorum et Textuum I/1) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2015; a továbbiakban: CST I/1) 370. sz. Vélhetően a hódoltsági részeknek tartott esemény megfelelője volt a királysági területek papsága számára. Lásd: alább, 11. jegyz.

⁴ VARGA Szabolcs, *A zágrábi egyházmegyei zsinatok a 16–17. században*, in *Katolikus zsinatok és nagygyűlések...* 131–148.

⁵ TÓTH Tamás, *Az 1763-as kalocsai zsinat*, in *Katolikus zsinatok és nagygyűlések...* 183–200.

⁶ Bár a „felvilágosodás” szellemi áramlatai természetesen hatottak Kalocsa érsekeire is, az egész jelenséget egyfajta disszinkronitás, kényszer-periferikus attitűd jellemzi. E meglátás élet csupán tompítja, de el nem veszi az a megfigyelés, hogy a Trienti Zsinat rendelkezéseit számos tekintetben még a kora újkori katolikus konfesszionalizáció törzsterületének számító Itáliában is csak a 19. századra sikerült életbe léptetni.

⁷ ADRIÁNYI Gábor, *A római katolikus egyház zsinatai*, in *Katolikus zsinatok és nagygyűlések...* 13–27, itt: 22–24.

tént.⁸ Az értekezletek léte tulajdonképpen a sajátos magyar közjogi berendezkedésen alapult, tekintve, hogy az egyik meghatározó államalkotó tényező Magyarországon a status ecclesiasticus volt. Ezt az országgyűléseken a püspökök, a tényleges javadalommal bíró prelátusok és a káptalanok követői képviselték.⁹

Ha tényleges számukat nézzük, a mintegy kéttucatnyi alkalom már jóval kevesebbnek tűnik, kiváltképpen a programadó Trienti Zsinatnak (1545–1563) a rendszeres helyi szinódusok tartására vonatkozó előírásai fényében. Még akkor is kevésnek, ha a történeti hűségnek és az akkor már fél évezredes magyar–horvát condominiumnak (melyet Magyar–Horvát Királyságnak nevezni több mint hiba) köszönhetően a Zágrábi Egyházmegye zsinatait is számításba vesszük. Azt ugyanakkor mégsem lehet állítani, hogy Magyarország a zsinatok szerepét tekintve a katolikus konfesszionalizáció peremvidékének számított volna. A helyi zsinatok összehívására – bár jelentőségük, hatásuk számottevő volt – sehol sem került sor az előírt rendszerességgel.¹⁰

A konferenciák mellett meg kell még említeni azokat a zsinati karakterrel nem rendelkező, ám komoly pasztorális jelentőségű gyűléseket, amelyekre az ordináriusok hívták össze egyházmegyéjük bizonyos területének a papságát. Ennek legjellemzőbb példája a Lippay György primás által 1660. március 15-ére Érsekújvárra rendelt gyűlés, ahol is a főegyházmegye török uralom alatt élő papjainak kellett megjelennie válságtanácskozásra.¹¹

⁸ PÉTERFFY II, 192–194, 8 főpap tiltakozása II. Mátyáshoz az 1608. évi vallásügyi törvények ellen, vö. *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor* (Collectanea Vaticana Hungariae [a továbbiakban: CVH] I/4) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport – Università della Tuscia, 2008) 94–95 is; *Pázmány Péter ... összegyűjtött levelei I–II* (kiad. Hanuy Ferenc; Budapest, a budapesti M. Kir. Tudományegyetem Tanácsa, 1910–1911) I, 291–295, n. 181 (Az 1622. évi soproni diétán megfogalmazott *Modus iuvandi religionem in Ungaria*). Vö. LACZKO, Michael, *Memoriale archiepiscopi Strigoniensis Petri cardinalis Pázmány ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide de modo iuvandi religionem catholicam in Hungaria anno 1622*, in *Most* (1956) 83–93; TÓTH István György, *Pázmány Péter négy ismeretlen levele*, in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 8* (szerk. Für Lajos – Szabó András – Berecz Ágnes; Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 1997) 169–184. Országgyűlésen kívüli alkalmakra is találunk példát. Vö. TUSOR Péter, *Az 1608. évi törvények római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, in *Aetas* (2000) 4/89–105; Uő, *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia*, in *Századok* (2000) 431–457.

⁹ A kora újkori magyar rendiség jellegére: BENDA Kálmán – PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori Magyarországon* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6) (Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1987) és legújabban (további irodalommal): SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792* (Keszthely, Balaton Akadémia, 2010²) különösen 29–42.

¹⁰ Még a trienti katolicizmus itáliai törzsterületén sem. CESAREO, Francesco C., *The Episcopacy in Sixteenth-Century Italy*, in *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O'Malley*, S.J. (ed. Kathleen M. Comerford – Hilmar M. Pabel; Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2001) 67–83, itt: 76–77.

¹¹ CST II/1, n. 370.

2. AZ OLÁH- ÉS DRASKOVICH-FÉLE SZINÓDUSOK

Az Oláh Miklós esztergomi érsek nevéhez köthető zsinatok a humanista főpap által megindított trienti típusú katolikus konfesszionalizáció negyedik hullámát képezték. Felekezetszervező programját Oláh az iskolarendszer fejlesztésével, a káptalanok, majd a nagyobb egyházi javadalmak rendbetételével kezdte főegyházmegyéjében. Ezt követően került sor a lelkészkedő papság megreformálására, melynek elsődleges színterül szép számú zsinatai szolgáltak. Az elsőt 1558 szeptemberében hívta össze Znióváralján. Az ott 200 pap által elfogadott, 44 pontból álló határozat a trienti típusú felekezetszerveződés magyarországi kulcsdokumentuma. Hat nagyobb egységre oszlik: a lelkipásztorkodás kérdései (1–21); keresztség (22), Eucharisztia (23–28), gyónás (29–36), házasság (37–44). A kánonokban hittani jellegű kérdések csak áttételesen, az Oltáriszentség kiszolgáltatása, a fülgyónás és az újraházasodás kérdésében merültek fel.¹²

Az 1558-as főegyházmegyei zsinatot vizitációk, majd újabb szinódusok követték 1560-ban, 1562-ben, 1564-ben és 1566-ban. A központi probléma a papság házasodása és a két szín alatti áldozás volt. Ezek kapcsán 1563. május 25-én Oláh levélben kért útmutatást a Trienti Zsinattól, csatlakozva I. Ferdinánd császár és magyar király fellépéséhez. A zsinat döntései nem bizonyultak kedvezőnek e téren, és IV. Piusz 1564. április 16-án a birodalmi egyházmegyék és Esztergom számára adott kedvezménye sem tudott átmenni a gyakorlatba.¹³ A Trienti Zsinat határozatainak hivatalos kihirdetése szintén elmaradt. A magyar püspökök ugyan 1564 márciusában értekezleten döntöttek amellett, hogy előkészítő egyházmegyei zsinatokat tartanak, majd december 1-jén tartományi zsinaton publikálják a trienti kánonokat, az államhatalom azonban ehhez nem járult hozzá.¹⁴ Nemcsak amiatt, mert I. Ferdinánd elégedetlen volt a zsinat állásfoglalásával a papi nőtlenség és a két szín alatti áldozás általa szorgalmazott kérdéseiben – ezt IV. Piusz engedménye ellensúlyozta –, hanem mert az uralkodói engedéllyel megvalósuló ki-

¹² FAZEKAS István, *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, in *Történelmi Szemle* (2003) 1–2/139–153; újabb kiadása: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések...* 36–40. Oláhra lásd még: BUCKO, Voitech, *Reformné Hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do r. 1564* (Bratislava, Unia, 1939); ÜÖ, *Mikulas Olah a jeho doba 1493–1568* (Bratislava, Vedecké ústavy, 1940); ADRIÁNYI, Gábor, *Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568)*, in *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet I–II* (hrsg. von Walter Brandmüller – Herbert Immenkötter – Erwin Iserloh; Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh, 1988) II, 491–517.

¹³ FAZEKAS, *Oláh Miklós reformtörekvései...* 40–41.

¹⁴ FAZEKAS István, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon*, in *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére* (Budapest, ELTE BTK, 1998) 154–164.

hirdetés mintegy törvényerőre emelte volna Trient határozatait az elsöprő többségben már protestáns Magyarországon, és ez az aktus könnyen vallásháborúhoz vezethetett volna – véljük. Valahogy úgy, ahogy Franciaországban történt 1562–1598[–1629] között, a konfesszionális határok gyors és erőteljes elkülönülése következtében.¹⁵

Trient határozatainak legalább egyházmegyei szinten és püspöki tekintéllyel megvalósuló publikálása a zsinaton pécsi püspökként személyesen részt vevő Draskovich Györgyhez fűződik. Zágrábban 1570-ben, 1573-ban és 1574-ben tartott szinódust. Utóbbin 28 pontból álló deklarációban ítélték el Buchich Mihály belicai lelkész írását, mivel a kálvini úrvacsorátant vallotta. *A Catholica et Crhristiana doctrina de vera et reali praesentia Corporis Domini in Sancta Eucharistia* címet viselő irat az egyetlen olyan ismert dokumentum, amely a magyar és horvát zsinatokon érdemben mélyed el doktrinális kérdésekben.¹⁶ Nem találunk ilyeneket a Györi Egyházmegye 1579-ben Szombathelyen tartott szinódusának határozatai között sem (*Acta et constitutiones diocesanae synodi Iauriensis... Sabariae, patria sancti Martini episcopi habitae...*). A Draskovich György által a *Pontificale Romanum* előírásai szerint celebrált gyűlés 37 pontban a Tridentinum fontosabb reformdekrétumait írja át,¹⁷ helyi kívánalmakkal kiegészítve. Ilyen kívánalom például, hogy „egy pap se mondjon misét, ha csak nem józanon”; a szentségek kiszolgáltatásáért ne követeljen külön adományt; hanyagságból ne haljon meg gyermek keresztelés nélkül, vagy felnőtt gyónás és szentáldozás nélkül; stb. Hittani vonatkozás egyedül az utolsó pontban lelhető fel. Eszerint „a plébánosok a püspök engedélye nélkül ne merészeljék eretnekek könyveit olvasni vagy házuknál tartani”.¹⁸

3. AZ 1611. ÉVI NEMZETI ZSINAT ÉS A TRIENTI HATÁROZATOK KIHIRDETÉSE

Az Oláh- és Draskovich-féle szinódusok csupán távoli nyitányát képezik a trienti katolicizmus magyarországi kibontakozásának, amelynek súlypontja a 17. századra esik. A konfesszionális frontvonalak a századfordulóra körvonalazódtak. Nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a rendi, nemzeti elégedetlenségek általános konfliktussá terebélyesedjenek. A Bocskai István nevével fémjelzett belháborúnak (1604–1606) mind kitörésében, mind kiterjedésé-

¹⁵ Legújabbban: HOLT, Mack P., *The French Wars of Religion 1562–1629* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005).

¹⁶ KOLTAI András, *A györi egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (1995) 3–4/41–60; újabb kiadása: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések...* 48.

¹⁷ Magyar fordítása az egykorú latin közlése alapján: KOLTAI 65–66.

¹⁸ Uo. 65.

ben, mind pedig az azt lezáró békében (Bécs, 1606) kiemelt szerepet kapott a vallás, pontosabban a vallásszabadság kérdése,¹⁹ vagyis mindenben megfelel a vallásháború fogalmának.²⁰ A békét becikkelyező 1608. évi országgyűlés erősen visszanyeste a katolicizmus középkorból örökölt államegyházi pozícióit. Így a katolikusok arra kényszerültek, hogy a hatalmi pozíción alapuló ellenreformációs stratégia helyére a belső erőforrások felhalmozására irányuló, organikus felekezetszervező munkát állítsák. A koncepcióváltás mögött, melynek nyilvánvaló jele az 1611. évi nagyszombati zsinat összehívása volt, Pázmány Péter, a harcias és kérlelhetetlen bíboros, Forgách Ferenc jezsuita gyóntatója állt.²¹

A zsinat összehívására az 1610-es, Zsolnán tartott evangélikus szinódusra adott válaszként került sor. (A lutheránus Thurzó György nádor által megszervezett és elnökölt gyűlés hatalmas lépés volt a Confessio Augustana önálló szervezeti kereteinek magyarországi megteremtésében.)²² A korszakos nagyszombati esemény megnyitóján a résztvevők előírászerűen (sess. 25, c. 2) letették a trienti hitvallást, és nyilvánosan elfogadták az egyetemes zsinat összes határozatát, végül pedig felolvasták a főpapok rezideálási kötelezettségére vonatkozó kánonokat (sess. 6, c. 1; sess. 23, c. 1). „Iuxta praescriptum fidei catholicae professio publice recitata fuit, omniaque ac singula, quae ab hac S. Synodo Tridentina definita sunt, palam recepta” – olvashatjuk az aktákban.²³

Kétség nem férhet hozzá, az esemény Trient kései, zsinati keretben megvalósuló kihirdetését takarja! A szakirodalom meglepő módon másképp értékeli, és arról ír, hogy Magyarországon nem került sor a Tridentinum declariációjára.²⁴ A nagyszombati aktus azonban egyértelműen formális kihirdetés.

¹⁹ Vö. újabban PÁLFFY Géza leginkább objektívnek tekinthető elemzését (mely ugyanakkor nem szentel a vallási mozzanatnak kellő figyelmet): *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)* (Századok Füzetek 3) (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2009).

²⁰ Vö. REPGEN, Konrad, *Was ist ein Religionskrieg?*, in *Zeitschrift für Religionsgeschichte* (1986) 334–349. Ehhez lásd még: SCHMIDT-FUNKE, Julia A., *Religion und Gewalt in der Frühen Neuzeit. Einführung*, in *Sehepunkte* (Recensionsjournal zur Geschichtswissenschaften) (2008) Nr. 7–8, <http://www.sehepunkte.de/2008/07/forum/religion-und-gewalt-in-der-fruehen-neuzeit-52/> (2020. 02. 14.).

²¹ TUSOR, *Az 1608. évi törvények...* 89–105; Pázmány gyóntatói szerepére: ÜÖ, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, 2016) 309–310.

²² Történetére máig alapvető: ZSILINSZKY Mihály, *Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe. Egyháztörténelmi tanulmány* (Selmezbánya, Joerges Ágost özv. és fia, 1910).

²³ PÉTERFFY II, 197–198.

²⁴ A zsinat rövid ismertetése: HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1) (München, Aurora Könyvek, 1973²) 236. Sorai egyaránt tükrözik a régebbi és újabb irodalom álláspontját.

Ha ugyanis egy helyi zsinat ülése elején nyilvánosan elfogadja („palam recepta”) a korábbi egyetemes zsinat „definícióit”, az minden külön érvényesítő okirat stb. nélkül kánonjogi erővel bír. De nem államjogi hatállyal, vagyis a kihirdetés állami segédlet és közreműködés nélkül, és nem államegyházi keretben – törvénnyel és szankcionálással – ment végbe Magyarországon. Meglátásunk szerint az 1610-es zsolnai evangélikus és az 1611-es nagy-szombati katolikus zsinat az 1606/1608-ban békeszerződésben, majd törvényileg kimondott vallásszabadság konfesszionális kezelése, felekezeti „becikkelyezése”. Mindkét esemény jelentősen konszolidálta az ország a multikonfesszionális jellegét. Miután a központi hatalom a vesztes háború és a Bruderzwistet követő uralkodóváltás után kényszerűen a rendek kezébe adta a vallás ügyét, ezek (úgy a még főként protestáns status saecularis a nádor vezetésével, mint a status catholicus a bíboros prímás irányításával) éltek a lehetőséggel, és saját „parlamentáris” kereteik között szabtak irányt saját, jól elhatárolható felekezeti fejlődésüknek!²⁵

Nyugat-Európában a felekezeti elkülönülés territoriális alapú volt. Nem beszélhetünk multikonfesszionális régiókról, talán csak egy-két nagyobb város kivétel ez alól, mint például Bécs.²⁶ A konfesszionálisan tiszta, sok esetben erővel tisztává tett területeken az egyedüli felekezet és az állam kapcsolata problémamentes, szinte szimbiotikus jellegű. Magyarországon 1606/1608 után a központi hatalom egészen az 1670-es évekig kénytelen volt feladni felekezeti homogenizáló próbálkozásait. A vallás ügyében a rendek váltak meghatározó tényezővé, élve meglévő jogi, hatalmi eszközeikkel. A protestánsok például a megyékben, városokban a 17. század végéig meglévő többségükkel. A katolikusok a közép- és felsőpapság országgyűlési testületi (vagyis rendi) képviselőit és néhány, a középkorból az 1608-as törvényi tiltások ellenében átmentett közhatalmi pozícióra (vármegyék főispánja, királyi udvari kancellárság) támaszkodhattak. Továbbá mindketten a főurak, tehetősebb nemesek templomok feletti kegyúri jogosítványára.²⁷ A ius patronatus a 16. század „földesúri reformációja” után a 17. században egyre inkább a katolikusoknak kedvezett az arisztokrácia növek-

²⁵ A sajátos magyar közjogi berendezkedésre, melynek keretében a hatalmat az uralkodó és a feudális rendek közösen gyakorolják, és mely rendek közül az első a katolikus felső- és középpapság: SZIJÁRTÓ 29–42 és elszórva.

²⁶ Legújabbban további irodalommal: SCHILLING, Heinz, *La politica del papato e la formazione degli stati territoriali in Europa nell'età della confessionalizzazione*, in *Papato e Impero nel pontificato di Urbano VIII (1623–1644)* (Collectanea Archivi Vaticani 89) (Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, 2013) 1–16.

²⁷ A magyarországi konfesszionális sajátosságaira: PÉTER Katalin, *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8) (Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995) kiváltképpen: 5–14 (A katolikus megújulás és a protestáns reformáció), 129–151 (Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága) és 246–249.

vő arányú áttérésének köszönhetően. A Habsburg-államhatalom ugyan katolikus maradt, ám Magyarországon a törvényi korlátozások, továbbá a bel- és külföldi politikai, hadi helyzet (erdélyi fejedelmek támadásai, a harmincéves háború kihívásai) több mint fél évszázadra minimálisra csökkentették a mozgásterét. E minimális mozgásteret mindennél jobban mutatják az országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, ahol is a protestáns rendek a legapróbb vallási ügyek, sérelmek (gravamina) sokaságának előhozatalával hónapokra meg tudták bénítani a diéták munkáját, és az uralkodók, illetve a katolikusok rendre engedni kényszerültek. A legszemléletesebb példát erre az 1646/47. évi országgyűlés nyújtja.²⁸

Amikor tehát az 1611. évi nagyszombati zsinatot a maga jelentőségében akarjuk értékelni, azt csak úgy tehetjük meg, ha világosan látjuk: az esemény egy nagyon sajátos, területileg el nem különülő, multikonfeszionális közegben a felekezeti önszerveződés kulcsmozzanata volt. Jelentőségét növeli, hogy valójában nemzeti zsinatról beszélhetünk. Nemcsak azért, mert az esztergomi egyháztartomány gyakorlatilag lefedte a Habsburg-uralom alatt álló országrészt, hanem mivel a kalocsai érsek-metropolita, a másik magyar (erdélyi, horvát területeken fekvő, illetve török megszállás alatt álló) egyháztartomány vezetője is megjelent rajta. És bár Náprágyi Demeter – jogai védelmében – deklaráltan győri ordináriusként vett részt, szintén jelen lévő három szuffragáneusa, a ténylegesen rezideáló zágrábi, továbbá a boszniai és a szerémi püspök nem élt ilyen jogfenntartással. Sőt Náprágyi nemcsak mint győri adminisztrátor, hanem mint kalocsai érsek is aláírta a határozatokat tartománya megjelent püspökeivel együtt. Mindez számunkra, noha a zsinati meghívóban kifejezetten a Concilium Provinciale Strigoniense elnevezés szerepel, és ennek nyomán a szakirodalom egyöntetűen tartományi zsinatról ír, az 1611. évi szinódust nemcsak jelentősége okán, hanem kánonjogi szempontok alapján is a nemzeti zsinat jellegével ruházta fel.²⁹ A gyű-

²⁸ ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai) (Budapest, Magyarországi Protestánsok Egyesülete, 1881–1897) elszórva; Uő, *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényzettek története* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai) (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1890); PÉTER Katalin, *A protestáns vallásszabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2006) 2/44–49, eredetileg angolul: *The Struggle for Protestant Religious Liberty at the 1646–1647 Diet in Hungary*, in *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (ed. Robert J. W. Evans – Trevor V. Thomas; London, Palgrave Macmillan, 1991) 261–268.

²⁹ A nemzeti zsinat meghatározása szerint „egy ország püspökeinek az egész ország egyházi ügyeiről tanácskozó és határozatokat hozó gyűlése”. Már a 3–4. században találkozunk ilyenekkel, különösen fontosak Hispániában, Britanniában, Galliában és Magyarországon is (1092, 1111, 1256, 1279, 1309). További irodalommal lásd: DIÓS István, *Nemzeti zsinat*, in *Magyar Katolikus Lexikon IX* (Budapest, Szent István Társulat, 2004) 712. Vö. KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története II* (szerk. Romsics Imre – Thoroczkay Gábor; Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2003) 62–65 is. Értelmezése szerint 1611-ben csupán Náprágyira tekintettel nem alkal-

lésnek a Szentszék is kiemelt figyelmet szentelt. V. Pál hosszas brévében nemcsak buzdította, hanem orientálta is a megjelenteket. Nunciusa, a II. Mátyáshoz mint magyar királyhoz akkreditált Placido de Mara végig jelen volt a latinul tartott üléseken. Részvétele példa nélkül áll a magyar szinódusok történetében.³⁰

Maguk a zsinati határozatok öt fejezetre oszlanak. 1. A püspöki szolgálat és joghatóság; 2. A papság fegyelme és tanulmányai; 3. A prédikáció és a szentségkiszolgáltatás; 4. Az egyházi javak; 5. A főesperesek által végzendő vizitációk.³¹ A kánonok a klasszikus modell szerint sok esetben tételesen is hivatkoztak a trienti dekrétumokra, és ezek adaptációi a helyi sajátosságokra. A pontokat összesen harmincketten írták alá, közülük öt felszentelt megyéspüspök, négy választott püspök, a káptalanok képviselői, a tényleges javadalmasok, illetve a turóci prépostság nevében Pázmány Péter S.I.³²

A zsinati aktákhoz egy-egy, V. Pálhoz, illetve II. Mátyáshoz intézett kérés is tartozik, melyek adatszerűen informálnak bennünket a zsinaton felmerült tényleges problémákról. A király elé tizenegy pontban különféle javadalmi ügyeket terjesztettek. V. Páltól a következőket kérték: 1.) mivel az országban nincs apostoli nuncius, a püspökök kánoni kivizsgálására jelöljön ki valakit a magyar főpásztorok közül; 2.) a prágai, olmützi, grazi és bécsi pápai kollégiumokban biztosítson három-három helyet magyar, horvát és szláv hallgatónak; 3.) Magyarország és a római Collegium Hungaricum (mely, mint tudjuk, a némettel egyesítve működött) bíboros protektora Forgách esztergomi érsek legyen; 4.) adjon eligazítást, hogyan kaphatnak dimissorialest, és hogyan szentelhetők fel azok, akik olyan területekről származnak, ahol sem püspök, sem káptalan nincsen; 5.) böjti időben engedje meg a tej- és tojástermékek fogyasztását; 6.) hagyja jóvá a helyi (esztergomi) misszálé és breviárium használatát azok kijavítása után; 7.) Rómában és Loretóban tartson magyar gyóntatót.³³

4. PÁZMÁNY ZSINATAIRÓL

A pápához intézett kérések kiválóan illusztrálják a kora újkori magyarországi katolikus konfesszionalizáció tényleges, gyakorlati problémáit.³⁴ Magá-

mázták a nemzeti zsinat kifejezést.

³⁰ PÉTERFFY II, 199–200. A zsinat rövid ismertetése: HERMANN 236–237.

³¹ PÉTERFFY II, 203–216.

³² Uo. 216–217.

³³ Uo. 217.

³⁴ A magyar bíboros protektorátus végig a század folyamán problémás volt. Történetére: TUSOR Péter, *Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2018) 4/3–21. A pápai kollégiumok növendékeire: BALÁZS Mihály – MONOK István, *Pápai szemináriu-*

nak a folyamatnak szélesebb körű kibontakozására még szűk két évtizedet kellett várni, a bizonytalan kül- és belpolitikai helyzet, leginkább a Habsburg-trónutódlás bonyodalmai és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támadásai miatt. E kibontakozást Pázmány Péter zsinatai jelzik, pontosabban testesítették meg. 1629, 1633, 1634, 1635 és 1636 folyamán esztergomi főegyházmegyei, 1630-ban és 1633-ban nemzeti zsinatot („Synodus nationalis”, „Synodus provinciarum primatiae nostrae annexarum”) tartott.³⁵

Ezek helyszíne kivétel nélkül az érsekség ideiglenes központja, Nagyszombat volt. Bár teljes körű elemzésük még várat magára, a szakirodalom e zsinatokat viszonylag jól feldolgozta, és megállapította: „A Pázmány által összehívott két nemzeti, illetve tartományi és hat egyházmegyei zsinaton hozott törvényeket a következőképpen lehet csoportosítani: a zsinatokra, a vizitációkra, az egyháziak helyben lakására, az egyházi javadalmak birtoklására, a papság s a szerzetesség fegyelmének megszilárdítására, a hívek oktatására, a liturgia egységesítésére és a papnevelés ügyének előmozdítására vonatkozó törvények.”³⁶ Ezek a tematikák az Oláh-, Draskovich-, Forgách-féle zsinatokhoz hasonlóan továbbra is kivétel nélkül Trient *De reformatione* kánonjait követik, magyarázzák, igazítják a helyi sajátosságokhoz, és indoktrinálják a mind nagyobb számú és mind jobban képzett helyi papság körében. A határozatok közül egyedül az 1630-as zsinatnak a római rítus köztelező bevezetésére irányuló döntését említjük meg,³⁷ két okból kifolyólag. Egyfelől, mert ez megfelelően mutatja a magyarországi katolikus konfesszionalizáció kezdeti korszakának „ultramontán” jellegét, ami viszont meghatározóan politikai okok miatt már az 1630-as évek derekára megválto-

mok magyarországi alumnusai (Peregrinatio Hungarorum 7) (Szeged, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke, 1990); *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* (Fontes Rerum Hungaricarum 2) (kiad. Veress Endre; Budapest, Typis Societatis Stephaneum Typographicae, 1917); BITSKEY István, *Hungáriából Rómába* (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996). A dimissorialesra és egyéb szentelési fakultásokra: GALLA Ferenc, *Magyar tárgyi pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-könyvek I. Egyháztörténeti források 1 – Klny. Levéltári Közlemények [1946–1947]) (Budapest, szerző, 1947); és Uő, *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)* (CVH II/3) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2010). A bőjti engedménnyel kapcsolatos későbbi feszültségekre további irodalommal: GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században* (CVH I/2) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2005). A 17. századi jezsuita római magyar gyóntatókra: MONAY Ferenc, *A római magyar gyóntatók* (Róma, k.n., 1956).

³⁵ Jellegükre: KATONA II, 63–65.

³⁶ SZÁNTÓ Konrád, *Pázmány főpásztori tevékenysége*, in *Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára* (szerk. Lukács László – Szabó Ferenc; Róma, k.n., 1987) 269–304, itt: 279–286; HERMANN 246–248. A zsinati tárgyalások, kánonok tartalmi ismertetése: NAGY.

³⁷ FÜZES Ádám, *Külső vagy belső kényszer? Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére*, in *Magyar Egyházzene* (2010/2011) 225–237.

zott.³⁸ Másfelől, mert elsődlegesen ez a rendelkezés volt az, amely komoly konfliktusokat eredményezett Zágráb főpásztoraival az elkövetkező években, mely konfliktusok a magyar–horvát együttélés feszültebbé válásának egyik első komolyabb jelei a kora újkorban.³⁹

5. ÖSSZEZÉS

A fentebbi megfontolások alapján kimondhatjuk: a kora újkori magyarországi zsinatok Oláh Miklóstól Pázmány Péterig bezárólag a Tridentinum reformdekrétumainak meghonosítását látták feladatuknak. A hittani, dogmatikai kérdések nem kerültek elő az üléseken, ezeket külön tárgyalás, értékelés, kommentálás nélkül fogadták el. Ezek a zsinatok, bár kulcsfontosságúak a trienti típusú katolicizmus magyarországi bevezetésében, említésre méltó önálló karakterrel, jelleggel nem bírnak. Még a szakirodalom által korábban behatóbban nem elemezett 1611. évi nemzeti zsinat sem, mely ugyanakkor fordulópont a hazai katolicizmus történetében, és a trienti típusú konfesszionalizáció⁴⁰ általános jellegű programhirdetésének tekinthető Magyarországon.⁴¹

³⁸ Lásd pl.: TUSOR, Péter, *Le origini della bolla "Sancta Synodus Tridentina"*, in *La Dinastia de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio* (Colección La Corte en Europa. Temas 5) (José Martínez Millán – Rubén González Cuerva; Madrid, Ediciones Polifemo, 2011) 205–227; valamint legújabban: BECKER, Rotraud – TUSOR, Péter, „*Negozio del S.r Cardinal Pázmány*”. *Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents)* (CVH II/7) (Budapest – Rome, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2019).

³⁹ VARGA 130–148.

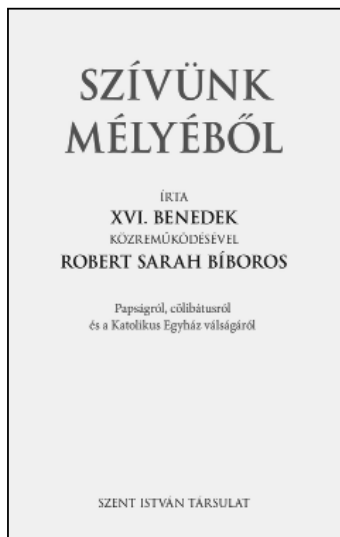
⁴⁰ A kora újkori felekezetszerveződésre legújabban, további irodalommal: REINHARD, Wolfgang, *Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei* (Collectanea Studiorum et Textuum III/1) (szerk. Tumor Péter, ford. Forgó András; Budapest, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017).

⁴¹ Készült a Gesellschaft für Konzilgeschichtsforschung felkérésére. A kutatás kereteit az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport biztosította, az MTA TKI és az MKI támogatásával.

ROBERT SARAH BÍBOROS – XVI. BENEDEK SZÍVÜNK MÉLYÉBŐL

Papságról, cölibátusról és a Katolikus Egyház válságáról

2019 októberében szinódusra jöttek össze püspökök, szerzetesek, szerzetesnők és misszionáriusok, hogy Amazóniának, ennek

a hatalmas területnek a jövőjéről tárgyaljanak. Időt szenteltek az Egyházon belüli vitának, amelyben különböző módon közelítették meg a katolikus papság jövőjének a kérdését. A maguk részéről XVI. Benedek és Sarah bíboros 2019 nyár végén írásokat, gondolatokat és javaslatokat osztottak meg egymás között. Találkozásaik célja az volt, hogy ezeken az oldalakon a lehető legnagyobb világossággal állítsák elénk a katolikus papság lényegét. A szerzők tökéletesen kifejezik szándékukat a könyv közös bevezetőjének ebben a mondatában: „Gondjaink hasonlósága és következtetéseink egy irányba mu-

tatása miatt elhatároztuk, hogy munkánk és lelki barátságunk gyümölcsét Szent Ágoston példájára minden hívő számára elérhetővé tesszük.” XVI. Benedek és Sarah bíboros közös írással akarták kezdeni és befejezni ezt a könyvet. Közös konklúzióként ezt írják: „Sürgetően szükséges, hogy mindannyian, püspökök, papok és hívek ne engedjék többé befolyásolni magukat azon gonosz perbeszédektől, színpadon megjelenített ördögi hazugságoktól és divatos tévedésektől, amelyek le akarják értékelni a papi cölibátust.” Az emeritus pápa és Sarah bíboros nyilván semmit sem akart elrejtteni a szívüket szorongató nyugtalanságból. Azonban túlságosan is ismerik Szent Ágostont – akihez gyakran fordulnak – ahhoz, hogy ne tudnák: mindig a szereteté az utolsó szó.

144 oldal, puhafedeles. Ára: 2200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ ERDŐ PÉTER

Csernoch János előkészületei 1918–19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*

I. A VIZSGÁLT IDŐSZAK

Az I. világháború végének eseményei Magyarországon azt eredményezték, hogy 1918. október 31-én József főherceg mint homo regius Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. A kormány még aznap megalakult és fel is esküdött a királyra. Másnap, november 1-jén azonban a Károlyi-kormány kérte felmentését az eskü alól. A felmentést Boldog IV. Károly király megadta. Így a kormány még aznap este újra felesküdött, de immár Magyarországra és a magyar népre. Az államhatalom letéteményesének – úgy tűnik – az államformától függetlenül a Magyar Nemzeti Tanácsot tekintették. Ezért az esküt Hock János szabadelvű katolikus pap előtt tették le, akit a tanács elnökévé választottak. Az új kormány tagjai közül az egyházi ügyekkel kapcsolatban különösen fontos szerepe volt a miniszterelnök mellett Buza Barna földművelésügyi miniszternek, Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki 1918. december 22-ig töltötte be ezt a tisztséget, valamint Berinkey Dénesnek, aki november 4-től igazságügyi miniszter, majd 1919. január 22-től miniszterelnök volt.¹ 1918. november 16-án ugyanis a Magyar Nemzeti Tanács határozatával kikiáltják a népköztársaságot, egyben felhívják a kormányt, hogy sürgősen alkosson néptörvényeket többek között az egyesülési és gyülekezési szabadság, valamint a földosztás megvalósítására.

Közben a kormányra a földkérdésben jelentős nyomás nehezedik. 1918. december 20-án a Munkástanács elfogadja a Szociáldemokrata Párt tervezetét, amely szerint – eltérően a világiak földtulajdonától, melyet 500 holdig

* Itt mondok köszönetet dr. Hegedűs Andrásnak, a Prímási Levéltár igazgatójának a dokumentumok felkutatásában nyújtott értékes segítségéért.

¹ Bár személyesen nem foglalkozott egyházpolitikával, miniszterelnökként mégis olyan kabinetet vezetett, amely súlyos egyházpolitikai intézkedéseket hozott. Jelentős szerepe volt viszont e tekintetben Persián Ádámnak, aki kormánybiztosként foglalkozott az egyházi ügyekkel.

ismertek el – az egyházi földbirtokot diszkriminatív módon 200 holdban maximumálják, az elvett földeket pedig megtartanak állami tulajdonban. Az ország vezetésében jelentős az instabilitás. 1919. január 11-én a Magyar Nemzeti Tanács Károlyi Mihályt köztársasági elnökké és „ideiglenes” államfővé nevezi ki. Az egyes miniszteri posztokon sűrűn változnak a személyek. 1919. január 22-én például Vass János vallásügyi miniszter lesz. A vallásügyet ugyanis ekkorra elválasztják a közoktatás témájától az állam és az Egyház „szeparációja” jegyében.²

Időközben az antant jóváhagyásával, néha azon is túlmenően a román, szerb és cseh fegyveres erők fokozatosan elfoglalják az általuk igényelt területeket. Március 20-án Fernand Vix alezredes átadja a nagyhatalmak által jóváhagyott jegyzéket a román–magyar demarkációs vonalról. Ezt Károlyi elutasítja, majd másnap a kormány ezt írásban is közli. Még akkor, március 21-én kikiáltják a Tanácsköztársaságot. Ezt követően a politika már nem Károlyi irányítása alatt áll, ám egyes események a korábban elindult folyamatok folytatásának tekinthetők.

II. CSERNOCH SZEREPE

Csernoch János hercegrímásként ténylegesen is irányítja a magyar Katolikus Egyház reagálását az eseményekre. Még amikor betegsége miatt nem tud részt venni a püspöki kar tanácskozásán, 1918. november 20-án az esztergomi primási palotában tartott értekezleten, akkor is elmondja az elnöki tisztet betöltő Szmrecsányi Lajos egeri érsek, hogy Csernoch „nézeteit betegsége miatt most is közölte a püspöki karral”.³ Az egybegyűlt püspökök között az alapvető kérdésekben nem mutatkozik különösebb nézeteltérés. Igaz, többen távol maradtak, főleg a távolabbi, később elcsatolt területekről, ahonnan egyesek már nem tudtak, vagy talán nem is szándékoztak megjelenni, mint például Hosszú Gyula (Iuliu Hossu) szamosújvári görögkatolikus püspök,⁴ a későbbi in petto bíboros,⁵ aki Persián Ádám kormánybiztos meghívására ugyanazon hónap 28-ára, Budapestre még megbízottat sem küldött,⁶ sőt né-

² A Vallásügyi Minisztérium kapja a feladatot, hogy az „állam és az egyház szétválasztását” megvalósítsa. A minisztérium (1746. eln. 1919. sz. VKM sz. RT. 1919. 180. sz. 582. 1) elrendelte a „tanulók vallásgyakorlat alól való mentesítését”. CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban* (Budapest, Akadémiai, 1966) 98.

³ BEKE Margit, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, (Budapest, Szent István Társulat, 2018) 609.

⁴ Vértanúként boldoggá avatta Ferenc pápa Balázsfalván 2019. június 2-án.

⁵ 1969. április 28-án.

⁶ Vö. TENGELY Adrienn, *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2007) 1/3–4, www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely-nemzetisegi.htm (2020.02.17).

hány nap múlva, december 1-jén ő olvasta fel Gyulafehérváron a híres határozatot, mely kimondta Erdély egyesülését a Román Királysággal. A későbbiekben többször püspökkari megbízásból egyes püspökök tárgyalnak a kormány képviselőivel, de álláspontjuk ilyenkor is megegyezik a hercegprímás felfogásával. Erre példa Rott Nándor veszprémi és Glattfelder Gyula csanádi püspök tárgyalása Buza Barna miniszterrel a földbirtokreformról. A tárgyalásról Rott Nándor 1918. november 25-én jelentést küld a hercegprímásnak. Ez alapján maga Csernoch fogalmaz levelet a miniszternek.⁷

Azok a főbb témakörök, amelyekben várható, sőt egyes intézkedésekből már látható is volt az új rendszer egyházpolitikájának jellege, illetve amelyekben a helyzet megváltozása miatt szükség volt a saját álláspont kialakítására és képviselésére, a következők voltak: az új államformához való viszony és azzal összefüggésben a főkegyúri jog, a diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szentszékkal, a földreform, különösen pedig az úgynevezett katolikus autonómia kérdése.

III. LOJALITÁS AZ ÚJ RENDSZERHEZ ÉS AZ ÁLLAMFORMA KÉRDÉSE

Mivel a püspöki kar november 20-i esztergomi ülése előtt négy nappal, 1918. november 16-án kikiáltották a köztársaságot, a püspökök elhatározták, hogy közös levelet intéznek a kormányhoz. Ennek megfogalmazását Várady Lipót Árpád kalocsai érsekre, Széchenyi Miklós nagyváradi latin szertartású püspökre és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspökre bízták.⁸ A szöveget az egybegyűlt püspökök elfogadták. Ebben a szöveg szerkesztőinek adott püspökkari útmutatás szerint szerepelnie kellett annak, hogy „a püspöki kar megnyugszik az adott helyzetben, erkölcsi erejével támogatja a kormányt s földbirtok-politikájának céljaira a Szentszék utólagos beleegyezésének föltételezésével a kezelése alatt levő egyházi birtokokat méltányos megváltás ellenében följánlja, viszont reméli, hogy a kormány tiszteletben tartja az egyház szabadságát és a megváltozott viszonyok folytán vitássá vált kérdéseket az Apostoli Szentszékkal tisztázza annál is inkább, mert a Szentszék a hercegprímáshoz intézett levél tanúsága szerint a magyar állammal való barátságos viszony fenntartására törekszik”.⁹ Ez az utalás annak jele, hogy a püspökök az új állami vezetés iránt lojális álláspontjuk kialakításában figyelembe vették a Szentszék irányvonalát, melyet a primás ismertetett velük. A püspöki kartól Károlyi Mihálynak ténylegesen elküldött levél megfe-

⁷ Primási Levéltár (a továbbiakban: PL), Csernoch János, Egyházkerületi iratok, Cat. D/c, 1241/1919.

⁸ BEKE 610.

⁹ Uo.

lel a közösen elfogadott tartalmi alapelveknek, bár kissé ünnepélyesebb. Ki mondja ugyanis, hogy: „A világtörténelmi átalakulások új helyzet elé állították a magyar nemzetet, megvalósították százados álmát és vágyát: a független, önálló Magyarországot. Ez átalakulást a püspöki kar meleg hazafias érzéssel fogadja, azt fönntartás nélkül elismeri és biztosítja a Magyar Népköztársasági Kormányt, hogy a nehéz viszonyok közt a független, önálló Magyarország kiépítésében minden erejével támogatni fogja.”¹⁰ A püspöki kar bízik abban, hogy az Egyház és állam jogviszonyát a kormány „az egyház szabadságának biztosításával az illetékes tényezőkkel [értsd: adott esetben a Szentszékkal] rendezni fogja”.¹¹ Erre a levélre Károlyi Mihály Csernochnak válaszolt, bár csupán 1918. december 19-én. Ebben megköszönte és a kormány nevében szívélyesen viszonzta az üdvözlést, egyben jelezte, hogy „ismerve a magyar főpapság hagyományos hazafiasságát, a római katolikus püspöki kar ezen állásfoglalását” várta, és „támogatására bizton” számított.¹² Ugyanakkor kérte a primást, hogy ezt az üdvözlést tolmácsolja a püspöki kar minden egyes tagjának. A hercegprimási iroda ezután – igaz, csak 1919. január 13-án – megküldte Károlyi levelének másolatát minden egyházmegyei hatóságnak.¹³

Ehhez a lojalitáshoz tartozott, hogy még ugyanezen a november 20-i püspökkari ülésen a püspökök elrendelték, illetve mintegy megállapították, hogy a liturgiában a királyért végzett könyörgések „ezentúl természetesen elmaradnak”.¹⁴

Az államforma és a vezetés megváltozásával kapcsolatban felmerült a főkegyúri jog problémája is. Már az 1918. november 20-i püspökkari ülésen az elnöklő Szmeccsányi érsek felveti: „Az apostoli magyar király által gyakorolt főkegyúri jognak átháramlását a köztársaságra vitatják a kormány részéről meghallgatott egyházjogászok. Valószínű tehát, hogy a kormány élni is kíván ezekkel a jogokkal.” Erre a püspöki kar úgy reagál, hogy nem foglal állást véglegesen, mert „a kérdés rendezését a Szentszékkal föltétlenül szükségesnek tartja. Addig is a függő ügyekben alkalmazkodik a kormány kívánásaihoz, hogy a békés együttműködést és a sikeres elintézését biztosítsa.”¹⁵ A püspökök nevezésének királyi joga, vagyis a főkegyúri jog kánonjogilag meglehetősen vitatott volt mind alapját, mind jellegét tekintve. A Werbőczy István által említett „konstanzi bullát”, melynek szövege és természete akkor még nem volt pontosan ismert,¹⁶ már Fraknoi Vilmos sem tekintette egyete-

¹⁰ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/a, 6306/1918.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ BEKE 610.

¹⁵ Uo. 611.

¹⁶ Kiadása és jogi értékének pontosabb minősítése: MÁLYUSZ Elemér, *A konstanzi zsinat és a ma-*

mes egyházi jogforrásnak.¹⁷ A főkegyúri jog gyakorlására később Horthy Miklós is kísérletet tett, de az Apostoli Szentszék ezt nem fogadta el. A hazai egyház is a király személyéhez kapcsolódó jognak tekintette ezt, így a későbbiekben nem tartotta alkalmazhatónak.

Azt a megbeszélést, amelyre a november 20-i püspökkari jegyzőkönyv utal, a kultuszminiszter által a katolikus ügyek vitelére kinevezett új kormánybiztos hívta össze, és meg is valósult még november folyamán.¹⁸ Ezen a laikus és egyházi kánonjogi szakértők egyhangúan úgy nyilatkoztak, hogy az új állam gyakorolhatja a főkegyúri jogot. Ez a vélemény nem felelhetett meg a Szentszék felfogásának, mert a bécsi nuncius, Teodoro Valfrè di Bonzo¹⁹ információt kért a hercegprímástól arról, hogy kik voltak a kormány által megkérdezett kánonjogászok. Erre a kérésre maga Csernoch utal 1918. december 31-én kelt válaszában.²⁰ Megemlíti, hogy a világiak egyetemi professzorok és állami alkalmazottak voltak. Közülük a leghíresebb (keveházi) Kováts Gyula, a budapesti jogi kar idős egyházjogprofesszora. Csernoch szerint tőle származik a híres megkülönböztetés, amelynek értelmében a főkegyúri jog az ország joga, és nem a királyé (*ius regni non regis*). Kováts Gyula protestáns, aki mindig „az Egyház barátjának mutatta magát”.²¹ Ezután Csernoch azt a három katolikus papot mutatja be, akik szakértőként részt vettek a megbeszélésen. Az első Mons. Csizsárik János, aki az osztrák-magyar szentszéki követség tanácsosa Rómában. Róla megjegyzi, hogy „mindenkinek meg akar felelni és mindenhez alkalmazkodni akar”. Ezzel a tulajdonságával magyarázza, hogy sietett felajánlani szolgálatait a kormánynak, hiszen magas egyházi tisztségre pályázik.²² A másik egyházi szakértő Hanuy Ferenc, a budapesti egyetem Hittudományi Karának kánonjogtanára, aki Csernoch szerint „mind közül a legbűnösebb”. Mint a teológiai kar taná-

gyar főkegyúri jog (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 9) (Budapest, Akadémiai, 1958; uny. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2005) 11–13 (a „bulla” szövege); vö. ÉRSZEGI Géza, „... az ország szabadságát a konstanzi egyetemes zsinaton esküvel megerősítették, ahogy az a róla kiadott bullában világosan olvasható”, in „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et in membris”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából* (szerk. Bárányi Attila – Pósnán László; Debrecen, Printart-Press Kft., 2014) 176–188; TUSOR Péter, *A konstanzi bulla „alkalmazása”*. *A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században*, in uo. 219–240.

¹⁷ Vö. ERDŐ, Péter, *Das oberste Patronatsrecht der ungarischen Könige in der Forschung von Vilmos Fraknoi*, in *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 44 (1995–1997) 432–441.

¹⁸ A Károlyi-kormány hasonló jogi szakvéleményt kért ugyanabban a hónapban más témában is, vö. SCHWEITZER Gábor, *Vihar egy közjogi szakvélemény körül, avagy közreműködtek-e a Budapesti Tudományegyetem jogászprofesszorai a köztársaság közjogi megalapozásában 1918 novemberében?*, in *Állam- és jogtudomány* (2019) 3/59–77.

¹⁹ 1919. dec. 18-tól bíboros.

²⁰ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. A, 7143/1918.

²¹ Uo.

²² Uo.

rának mindenekelőtt az Egyház jogait kellett volna védelmeznie, de helyett emberi szempontok miatt „feláldozta tudományos meggyőződését”. Általában jól felkészült, de gyakran zavaros. Úgy tűnik, „nem tud szabadulni Febronius modern követőitől”. A harmadik egyházi szakértő, Breyer István jámbor ember, de nem nagy tehetség. Jelenleg is a Kultuszminisztérium osztályvezetője, és így állami alkalmazott. Viselkedésének oka a félelem lehetett, hogy elveszti tisztségét a minisztériumban.²³ A primás leveléből érezhető, hogy a szakértői csoport hitelességét csökkenti az a körülmény, hogy egyikük sem független, mindnyájan állami alkalmazottak.

Csernoch maga a főkegyúri jog kiterjesztését a köztársasági kormányra az Egyház szabadsága szempontjából annyira veszélyesnek tartja,²⁴ hogy ugyanezen a napon levelet ír magának a pápának is. Ebben felhívja a figyelmet a kánonjogi tanácskozás állásfoglalásának negatív hatásaira, mivel az alapot adott és fog adni a jövőben is „a kormány számos túlkapására az Egyházzal szemben”. Ebben nagyrészt „az a három egyházi személy a bűnös, akik részt vettek a konferencián és egyáltalán nem védtek meg az Egyház jogait, hanem elfogadták a fenti határozatot”. Különösen hangsúlyozza, hogy Csiszárík a köztársasági kormány politikájának támasza akar lenni, miközben magas egyházi tisztségre pályázik. „Ebben a történelmi órában – írja Csernoch XV. Benedek pápának – az Egyháznak erős emberekre van szüksége, akik megvédik jogait, ha kell, mindhalálig. Katasztrófa lenne, ha egyházi személyek, akik nem védtek meg az Egyház jogait, magas egyházi tisztségeket kaphatnának.”²⁵ Megjegyzendő, hogy a találkozón szereplő másik egyházi szakértő, Breyer István (†1940) 1929-ben mégis esztergomi segédpüspöki kinevezést kapott, majd 1933-ban győri püspök lett.

Csernoch primás és a püspöki kar ezek szerint a Népköztársaságot elismerte, ahhoz igyekezett lojális lenni, de látta az Egyház szabadságát fenyegető veszélyeket, és a Szentszék segítségére számítva megkísérelte elhárítani azokat.

IV. DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK AZ APOSTOLI SZENTSZÉKKEL

Mivel Magyarország szuverén állammá nyilvánította önmagát, felmerült annak igénye, hogy immár ne a bécsi nunciatúrán keresztül érintkezzen a

²³ Uo.

²⁴ Vö. CSIZMADIA 98.

²⁵ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. A, 7143/1918 („In quest'ora storica la Chiesa ha bisogno di uomini forti che difenderanno i diritti di essa, se fa d'uopo, fino alla morte. Sarebbe un disastro se ecclesiastici che hanno lasciato indifesi i diritti della Chiesa, potessero ottenere alti posti ecclesiastici”).

Szentszékkal, hanem önálló diplomáciai kapcsolatokat vegyen fel vele. A bécsi nunciatúra már 1918 novemberében írásban fordult a magyar kormányhoz a primás közvetítésével a diplomáciai kapcsolatok felvétele ügyében. Csernoch az iratot közvetítette, és ezt november 28-án a nunciatúrának írásban jelentette is. A miniszterelnök válaszelevelét Balogh Ernő államtitkár aláírásával ugyancsak a hercegprimásnak küldte el 1918. december 23-án. Erről a primás írásban tudósította a nunciust megjegyezve, hogy a kormány válasza váratlanul szívélyes hangú. Hozzáfűzte viszont, hogy „azt mondják, az európai hatalmak nem akarják elismerni a mai magyar kormányt. Nem ismerem indokaikat és nem vagyok illetékes, hogy ítéletet alkossak róluk.”²⁶ Mivel Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak felvételéről újabb értékes publikációk jelentek meg, e témában elegendőnek látszik azokra utalni.²⁷

V. A FÖLDREFORM

Mint említettük, az 1918. november 20-i püspökkari ülés megbízásából egy szűkebb delegáció tárgyalt Buza Barna földművelésügyi miniszterrel a földreformról. Ennek tartalmáról Rott Nándor veszprémi püspök tett jelentést a még mindig beteg hercegprimásnak november 25-én. Kérték, hogy legalább az erdők maradhassanak egyházi tulajdonban, és a püspökségeknek maradjon valamilyen házi birtoka. A miniszter azonban csak 2-300 holdról beszélt. A kegyúri terheket, így az épületek fenntartási költségeit a püspökök javaslata szerint templomonként 30-40 hold föld juttatásával kellene biztosítani. Szót ejtettek a megváltás összegével kapcsolatban az árak számítási módjáról. Feltették a kérdést, hogy lehet-e még egyházi területeket eladni a készülő törvény előtt, illetve lehet-e még birtokot átíratni a szemináriumra, mivel „a nevelőintézetek tulajdonát jobban szokták kímélni”.²⁸ Szóba hozták a birtokokat terhelő nyugdíjak témáját is, mivel azokat könnyebb fizetni jelenleg, mint majd esetleg kihásítani valamilyen járadékból. A miniszter viszonylag megnyugtató ígéreteiről Rott Nándor megjegyzi:

²⁶ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. A, 7069/1918. Az olasz levél fogalmazványa az akta borítóján („Si dice che le potenze di Europa non vogliono riconoscere il governo ungherese di oggi. Non conosco le loro ragioni e non sono competente a giudicarne”).

²⁷ Vö. pl. TóTH Tamás, *A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (METEM Könyvek 84) (szerk. Fejérdy András; Budapest – Róma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet, Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2015) 61–74.

²⁸ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/c, 1241/1919, Rott Nándor levele a hercegprimáshoz, 4.

ezen miniszteri ígéretnek annyit érnek, amennyi erőt és állandóságot képvisel a miniszter a minisztertanácsban s amennyi hatalmat képvisel a mai kormány. Nem hiszem, hogy ezen akciót rövidesen le lehessen bonyolítani. [...] Ezt lebonyolítani gyorsan csak radikalizmussal, rablással lehetne, amely nem törődik joggal és törvénnyel, hanem a jogos vagyont odadobja martaléknak az államnak, melynek kezéből majd kicsikarják ügyes, lelkiismeretlen kufárok és sem az Egyháznak, sem az államnak s a népnek nem marad majd belőle.

Rott Nándor ezt a félelmét a személyes találkozó után, november 25-én Buza Barna miniszternek írt levelében is közli, mégpedig kifejezett hivatkozással a francia tapasztalatokra. „Veszedelemes dolog volna – írja – a legutóbbi francia birtokelosztás hírhedtté vált likvidátorainak intézményét feltámasztani, hol a népnek semmi sem jutott, ellenben a likvidátorok mindent elkezeltek.”²⁹ Ugyanitt kéri a minisztert, hogy a plébániai birtokok mindentől maradjanak érintetlenek, mert a 20 holdban maximált birtok a cseléd bérét nem tudja fedezni. Ennek a levélnek a példányára Csernoch saját kezűleg ezt írta: „minden egyes sorát helyeslem és magamévá teszem”.³⁰ 1918. december 8-án Kunfi Zsigmond a minisztertanácsban mégis azt javasolta, hogy az egyházi birtokokért ne adjanak kártérítést. A minisztertanács a megtertható egyházi földek nagyságát 200 holdra szállította le, a többi birtokosét viszont 500 holdra a korábban javasolt 1000 hold helyett.³¹ Ebben az értelemben rendelkezett aztán az 1919. január 18-án megalakult Berinkey-kormány idején az 1919. február 16-án kihirdetett törvény is, amelynek végrehajtására már nem került sor.³²

A birtokreform háttérében megjelenő egyházellenes tendenciákat, amelyek szerint először is az egyházi birtokokat kellett volna államosítani függetlenül attól, hogy volt-e más, aki a területet megművelje,³³ a püspökök igyekeztek elhárítani. Ennek egyik módja lehetett az egyházi tulajdon más jogi személyeknek való átadása. Ez a kérdés azonban már átvezet a katolikus autonómia és az egyházközségek témájához.

²⁹ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/c, 1241/1919, Rott Nándor levele Buza Barna miniszterhez, 1918. nov. 25., 2.

³⁰ Uo. 4.

³¹ Vö. *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* (Magyarország Története Tíz Kötetben 8/1–2) (főszerk. Ránki György, szerk. Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt; Budapest, Akadémiai, 1976) 137–138.

³² 1919. évi XVIII. néptörvény; vö. BALOGH Margit, *Egyházak és felekezetek. Forradalmi esztendőök (1918–1919)*, in *Magyarország a XX. században II: Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság* (főszerk. Kollega Tarsoly István; Szekszárd, Babits, 1997) 331.

³³ Vö. pl. PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/c, 1241/1919, Rott Nándor levele Buza Barna miniszterhez, 1918. nov. 25., 2.

VI. AZ AUTONÓMIA ÉS AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK

1. Országos és plébániai szerveződés

Franciaországban az Egyház saját belső joga szerinti jogi személyeket nem ismerték el, így azok nem is voltak képesek tulajdont szerezni vagy megtartani az állami jog szerint. Ehelyett a hívők kultuszegyesületekbe tömörülhettek, amelyek működését viszont az állami jog szabályozta. Ennek a szisztémának a bevezetésében a döntő lépést az 1905. december 9-i francia törvény jelentette,³⁴ melyet X. Piusz 1906. február 11-én kiadott, *Vehementer nos* kezdetű enciklikájában³⁵ súlyos kritikával illetett már az 1801-es konkordátum egyoldalú állami felmondása miatt is. Ugyanakkor felszólította a francia püspököket, hogy éberem őrködjenek az Egyház jogai és szabadsága felett, de ne sértsenek meg senkit, és válaszoljanak a méltánytalanságra igazságsággal, a sértésekre szelídséggel, a rossz bánásmódra pedig jótettekkel. A pápa elítélte azt is, hogy a törvény a nyilvános istentisztelet kezelését és védelmét nem az Üdvözítő által alapított hierarchikus testületre, hanem laikus személyekből álló egyesületre bizza. Ezután a püspökök 1906. május 30-tól június 1-ig megbeszélést tartottak Párizsban, ahol kiálltak a pápai enciklika mellett, ugyanakkor hajlandónak mutatkoztak arra, hogy lépéseket tegyenek a törvény által kilátásba helyezett kultuszegyesületek létrehozására.³⁶ Ezután X. Piusz pápa 1906. augusztus 10-én kiadott, *Gravissimo officii* kezdetű enciklikájában³⁷ elítélt minden kísérletet az 1905-ös törvényhez való alkalmazkodásra. A püspökök ugyanazon év szeptember 4-től 9-ig rendezett összejövetelükön biztosították a pápát az újabb enciklika iránti hűségükről,³⁸ és keresni kezdték a módját a katolikus vallási tevékenység megszervezésének világi jogi alapok nélkül.³⁹ Mivel az egyesületek nem alakultak meg, az állam zár alá vette, majd a területileg illetékes önkormányzatoknak adta a templomokat és más egyházi épületeket. 1914 augusztusában azután, a kezdődő háborúra tekintettel a kormány felfüggesztette bizonyos sérelmes in-

³⁴ Georges Clemenceau 1906-tól 1909-ig és 1917-től 1920-ig Franciaország miniszterelnöke, 1906 márciusától már belügyminiszter. Ezt a funkcióját később is megtartja. Egész politikai pályafutása során erőteljesen antiklerikális szemléletű, az állam és az egyház ellenséges elválasztását szorgalmazza.

³⁵ *Acta Sanctae Sedis* vol. XXXIX (1906) 3–16.

³⁶ Vö. pl. DURAND, Jean-Paul, *Droit civil français ecclésiastique et droit public ecclésiastique*, in VALDRINI, Patrick et al., *Droit canonique* (Précis Dalloz) (Paris, Dalloz, 1989) 515–731, főként 582–583. Az eseményekről magyarul lásd: BOZSÓKY Pál Gerő, *Az állam és az egyház kapcsolatai Franciaországban* (Újvidék, Agapé, 1992) 96–107.

³⁷ *Acta Sanctae Sedis* vol. XXXIX (1906) 385–390.

³⁸ A levelet lásd: uo. 385.

³⁹ Vö. DURAND 583.

tézkedések végrehajtását. Noha Franciaország és a Szentszék már 1904-ben kölcsönösen visszahívták nagykövetüket, egy francia megbízott ügyvivő a Szentszék mellett Rómában maradt. Ő vette fel 1920. május 28-án a megbeszélések fonalát Pietro Gasparri bíboros államtitkárral.⁴⁰

Ilyen helyzetre készült a magyar katolikus közösség is 1918–1919 fordulóján. Már az 1918. november 20-i püspökkari konferencia megállapította, hogy „az autonómiára az egyház szabadságának és vagyonának megvédése céljából sürgős szükség van”.⁴¹ Ezért úgy határozott, hogy a november 24-ére, Budapestre összehívott „autonómiai szervező kongresszusra”, melyen az országos katolikus társadalmi szervezetek vezetői és megválasztott képviselők vesznek részt, és ott országos katolikus tanácsot választanak, a püspöki kar képviselőt küld Prohászka Ottokár személyében, aki közli majd, hogy ezt a spontán szerveződést elismeri mint a katolikus autonómia országos szervét. A gyűlést ezután megtartották, és annak során a Katolikus Tanácsot megválasztották. A püspöki kar sürgősnek tartotta az egyházmegyei ideiglenes autonómiai tanácsok létrehozását is.

Ezt követően a Katolikus Tanács kidolgozta A magyarországi latin és görög szertartású római katolikus egyház országos autonómiájának szervezete című szabályzat tervezetét.⁴² A 20 nyomtatott oldal terjedelmű szöveg 7. §-a kimondja, hogy „minden katolikus egyházi vagyonnak jogalánya [...] az Országos Katolikus Autonomia”.⁴³ A szöveg margóján a Prímási Levéltárban őrzött példányban ennél a helynél és másutt is kézzel írt jeleket találunk. A nyomtatott tervezethez Észrevételek cím alatt további 8 oldal kézzel írt szöveg csatlakozik, mely az egyes paragrafusokhoz fűz megjegyzéseket, és 1919. január 28-i dátummal van ellátva.⁴⁴ Esztergomban tehát a tervezetet kritikusan fogadták. Ez a szabályzat végül nem is lépett életbe. A szöveg tartalmi kérdéseire alább még visszatérünk.

A katolikus autonómiára irányuló törekvés egyébként akkor már sok évtizedes, számos csalódással és buktatóval terhes történetre tekintett vissza.⁴⁵

⁴⁰ Uo. 595.

⁴¹ BEKE 611.

⁴² Szövegét lásd: PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/b, 1858/1919.

⁴³ Uo. 1.

⁴⁴ Uo. 28.

⁴⁵ E történet áttekintését közli az alapvető elvi problémák bemutatása nélkül: HANUY Ferenc, *Katolikus autonómia*, in *Katolikus Lexikon II* (szerk. Bangha Béla; Budapest, Magyar Kultúra, 1931) 521–524. Az elvi kérdéseket bemutatja: LÉPOLD Antal, *A katolikus autonómia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása* (A „Katolikus Élet” Könyvtára I/1) (Budapest, Katolikus Élet, 1920). Újabbán lásd: SARNYAI Csaba Máté, *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december)*. *A katolikus autonómia-törekvések megjelenése* (METEM Könyvek 38) (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2002); Uő, *Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2008) 3/22–45, www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/sarnyai-deak.htm (2020.04.14.); NÁNDORI Barbara, *A katolikus au-*

Az 1870/71. évi katolikus autonómiai szervező kongresszus alkotmányozó konventnek képzelte magát [...] olyan szervezeti szabályzatot készített az országos, egyházmegyei, espereskerületi és egyházközségi képviselő számára, amely a kánonjoggal s a kánonjog alapján kifejlesztett magyar egyházjoggal ellenkezett.⁴⁶

Nem csupán a püspökök joghatóságának gyakorlását tette kérdésessé, hanem a király főkegyúri jogosítványaival is ellenkezett. Elfogadása a magyar kormány és az uralkodó elutasító álláspontja miatt nem volt lehetséges. A tervezetet az Apostoli Szentszékhez ezek után nem is terjesztették fel. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1871-ben, Ferenc Józsefhez intézett memorandumában hangsúlyozta alapvető kifogásait. Kifejtette, hogy

egyelőre csak az egyházközségi szervezetet kellene életbe léptetni, ami törvényhozási intézkedés nélkül is megtörténhetik. Mivel a püspök az egyházközségi szervezetnek nem tagja, hanem fölöttes hatósága, a kánonjogi sérelem is elkerülhető. [...] Az egyházközségek Ő Felsége főkegyúri jogosítványait sem veszélyeztetik.⁴⁷

1890. december 11-én gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter hívta értekezletre az újabb autonómia-törekvések miatt a püspöki kar, valamint a katolikus főrendek és képviselők csoportjának rangos tagjait. A megbeszélésen az országos és az egyházmegyei autonómia kilátástalanságát hangsúlyozta, és csakis az egyházközségi autonóm szervezetek megalakítását javasolta. Ezután az autonómia-kongresszus mégis összeült. Tervezetet is fogalmazott meg, amelyet azonban éppúgy nem fogadtak el, mint 1870/71-es elődjét. Az egyházközségek számára ez a második kongresszus sem készített országosan elfogadható mintaszabályzatot, mert javaslata szervesen összekapcsolódott az országos autonómia bevezetésével.⁴⁸ Ezt követően különböző jogi formákban szerveztek ugyan egyes püspökök néhány helyen egyházközségeket, de ezek jellege és szabályzata eltérő volt. 1902-ben Vaszary Kolos prímás nyújtott be autonómia-tervezetet, de azt a király elutasította.⁴⁹ 1917–1918-ban gróf Apponyi Albert kultuszminiszterként⁵⁰ ki-

tonómia történetéhez. *A II. autonómia-kongresszus 9-es albizottságának működése és az erre tett püspöki észrevételek (1898)*, in *Magyar Sion* (2010) 201–232.

⁴⁶ LEPOLD Antal, *A katolikus egyházközségi szervezetek jogi természetéről*, in *A budapesti rk. egyházközségek első tíz éve* (szerk. Hauser Ignác; Budapest, Budapesti Rk. Egyházközségek Központi Tanácsa, 1930) 32–33.

⁴⁷ Uo. 33. Az 1871-es autonómia-tervezet egyházközség-konceptiójáról lásd pl.: ASCHENBRIER Antal, *A kath. Egyház autonómiájáról Magyarországon* (Budapest, szerző, 1893) 156–162.

⁴⁸ LEPOLD, *A katolikus egyházközségi szervezetek* 33.

⁴⁹ Vö. pl. VICZIÁN János, *Katolikus autonómia*, in *Magyar Katolikus Lexikon VI* (Budapest, Szent István Társulat, 2001) 338.

⁵⁰ Ezt a tisztséget 1917. jún. 15-től 1918. máj. 8-ig töltötte be.

sérletet tett a katolikus autonómia szervezetének megalkotására, ám a kidolgozott tervezetet a Monarchia összeomlásáig nem hagyták jóvá.⁵¹

Megjegyzendő továbbá, hogy az egyházközség (vagy hitközség) kifejezés a magyar nyelvben ekkoriban általános értelemben is használatos volt. Az egyes bevett vallásfelekezetek helyi közösségeit értették rajta, amelyek valamelyikéhez az adott felekezet minden tagjának tartoznia kellett. Az egyházközség elnevezés ilyen értelemben fordul elő a korábbi állami törvényhozásban is.⁵² Ezért a 20. század elején a Katolikus Egyház vonatkozásában jelentős szerzők hangsúlyozták, hogy az egyházközség a plébánia területén lakó összes katolikusokat jelenti, akik a plébános „lelki joghatósága alatt állnak”. Ugyanakkor – az állam jogrendjében – ez a közösség jogi személy.⁵³ Tekintettel arra, hogy ennek a közösségnek a képviselője – az állam által is elismert módon – sok helyütt még nem létezett, 1902-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet írta elő, hogy ahol a katolikusok körében a „helyi autonómia” még nincs megszervezve, az iskolaszéket kell a hitközség képviselőjének tekinteni.⁵⁴ A fenti szellemben, automatikus tagsággal, nem pedig önkéntes egyesületként szervezte meg a Győri Egyházmegye az egyházközségeket 1906-ban.⁵⁵ Az ott kiadott szabályzatról Geisz Antal hangsúlyozza, hogy az azokhoz az elvekhez igazodik, amelyeket korábban az országos autonómia szervező bizottsága dolgozott ki, így az Országos Katolikus Autonómia életbelépésekor elfoglalhatják helyüket az országos rendszerben.⁵⁶ Az 1917-es *Codex Iuris Canonici*⁵⁷ kihirdetése után azonban ezek a fajta „auto-

⁵¹ VICZIÁN 338. A tervezetet az Apostoli Szentszékhez terjesztették. A római megjegyzések figyelembevételére az autonómia-bizottság ígéretet tett arra az esetre, ha az autonómia-törvény megszületik. A püspöki kar az autonómia kérdésével 1917. nov. 7-én és 8-án tartott értekezletén részletesen foglalkozott. A jegyzőkönyvet lásd: BEKE 553–555.

⁵² Pl. 1868: LIII. tc. 20. § („Bármely bevett vallásfelekezethez tartozó oly hitsorsosok, akik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetükhöz tartozó, s hozzájuk legközelebb eső oly önálló egyházközséghez, mely a magyar állam területén belül létezik”). Ezért jelentek meg olyan helységnevtárak, amelyek pontosan feltüntették, hogy az ott lakó különböző vallású személyek az adott felekezet melyik alapegységéhez (egyházközségéhez, plébániájához, gyülekezetéhez, hitközségéhez) tartoznak, vö. pl. *Magyarország helységnevtára tekintettel a közigazgatási, népességi és hitfelekezeti viszonyokra I-II* (szerk. Dvorzsák János; Budapest, Havi Füzetek, 1885; jav. és bőv. kiadás: 1893).

⁵³ Pl. GEISZ Antal, *Egyházi Közigazgatás* (Temesvár, Csanádegyházmegyei Könyvnyomda, 1910) 285 („Egyházközségnek nevezzük a meghatározott területen lakó, a katolikus vallást követő híveknek összességét, kik valamely plébánia területén a lelkiüdvük vezetésére feljogosított plébános lelki joghatósága alatt állnak és vallásuk gyakorlására meghatározott templommal bírnak. Az egyházközség a politikai községtől különböző, attól teljesen független testület, s mint ilyen önálló, cselekvőképes jogi személynek tekintetik.”)

⁵⁴ Vm. 1902. 33.469. Vö. GEISZ 300.

⁵⁵ A mintaként szolgáló szervezeti szabályzatot a győri egyházmegyei hatóság 1906. évi 401. szám alatt adta ki. Szövegét közli: GEISZ 286–300.

⁵⁶ GEISZ 286.

⁵⁷ A továbbiakban CIC17.

nóm” szerveződések, melyek az erdélyi Katolikus Státusznak a Katolikus Egyház saját hitelvi szerinti működésével ellenkező tapasztalatai⁵⁸ alapján korábban is problematikusnak látszottak, immár egyértelműen elfogadhatatlannak tűntek. Mindenekelőtt nyilvánvalóan tarthatatlannak bizonyult az Egyházon belül a „lelki” és az anyagi kormányzati hatalom megkülönböztetése. Az 1917-es *Codex* csak az egyházi rend szentségével járó „rendi hatalmat” (potestas ordinis) és „joghatósági hatalmat” (potestas iurisdictionis) különböztet meg.⁵⁹ Ám 118. kánonja világosan kimondja, hogy ez utóbbival is csak klerikusok rendelkezhetnek.⁶⁰ A világi hívők közreműködhetnek ennek gyakorlásában a hierarchiától (alapesetben a megyéspüspöktől) kapott megbízás alapján. Ez történhet egyedi intézkedéssel vagy akár egy erre vonatkozó szabályzat jóváhagyásával is.⁶¹

Lepold Antal, aki 1917-ig Csernoch János titkára volt, ezt követően pedig irodaigazgatóként és esztergomi kanonokként működött tovább a primás környezetében, az 1918-ban irányadó kánonjogi keretek értelmezésében nyilvánvalóan követi a hercegprimás álláspontját.⁶² Leírása alapján világos, hogy bár a primás vezetésével a püspöki kar óvatos megfigyelőként részt vesz az Országos Katolikus Autonómia előkészítésében, Csernoch – okulva a múltból és látva az autonómia szabályzatát készítő Katolikus Tanács törekvéseinek komoly problémáit – valójában csak a helyi egyházközségek megszervezésére törekszik. Erre nézve viszont már 1918. november 3-án, vagyis a Károlyi-kormány frissen kinevezett egyházügyi kormánybiztosával, Persián Ádámmal november 2-án este Esztergomban folytatott megbeszélés másnapján 4131/1918. sz. alatt rendelkezést ad ki. Ebben engedélyezi a buda-

⁵⁸ Vö. pl. HOLLÓ László, *Az erdélyi katolikus autonómia, ill. az Erdélyi Római Katolikus Státus tegnap és ma*, in *Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből* (szerk. Holló László; Csíkszereda, Státus, 2007) 15–34, főként 24–28.

⁵⁹ CIC17, 948. és 196. k.

⁶⁰ A kánon nem merő újdonság az egyházfegyelemben, hanem számos ókori, középkori és kora új-kori előzményre támaszkodik; vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab E. mo Petro Card. Gasparri auctus* (Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917) 27–28, 4. jegyzet. Már az 502-es római zsinat megállapítja ugyanis, hogy a világi hívek, még ha vallásosak vagy hatalmasak is (világi hatalommal felruházottak), nem rendelkezhetnek az egyházi javakkal, amelyek fölött a rendelkezést Isten a papokra bízta; lásd: D.96 c.1: „ne in exemplo remanere presumendi quibus libet laicis, quamvis religiosis, uel potentibus, in quacumque quolibet modo aliqui decernere de ecclesiasticis facultatibus, quarum solis sacerdotibus disponendi indiscusse a Deo cura commissa docetur”: *Corpus Iuris Canonici I* (ed. Aemilius Friedberg; Lipsiae, Bernhard Tauchnitz, 1879) 338. Vö. ERDŐ Péter, *Az Egyház és az anyagi javak: a II. Vatikáni Zsinat tanítóhivatalának alapelvei az Egyházi Törvénykönyvben (1254–1256. k.)*, in Uő, *Az élő Egyház joga. Tanulmányok a hatályos kánonjog köréből* (Budapest, Szent István Társulat, 2006) 406–407.

⁶¹ Vö. CIC17, 1183. k. 1. §, 1520. k., 1521. k. 2. §; LEPOLD, *A katolikus egyházközségi szervezetek*

⁶² Uo.

pesti egyházközségek megalakulását.⁶³ A november 2-i találkozón ugyanis Persián – megbízása értelmében – felveti „a katolikus autonómia sürgős megalkotásának” kérdését is.⁶⁴ November 30-án azután a primás érseki biztosnak nevezi ki a főváros területére Mészáros János prelátust. Feladataként a plébániák híveinek „hitközségi szervezetekbe” való tömörítését jelöli meg. Ennek kapcsán elrendeli a hívek összeírását, bár külön jegyzékbe foglaltatja azokat, akik „határozottan megtagadják” a hitközséghez való csatlakozást. Ebből érezhető, hogy a primás a munkát igen sürgősnek érzi, de még nem világos számára, hogy az állam esetleg önkéntes tagságot kívánó egyesületeket fog-e követelni, vagy lehetőség lesz a – mint láttuk – korábban is felmerült automatikus tagság elismerésére.⁶⁵ A rendelkezés első részében indoklás gyanánt ezt írja:

Mivel a magyar állam életében történt gyökeres átalakulások az Egyház külső jogrendjében is nagy befolyással lesznek, kellő előrelátással már most ki kell tervezni azokat a jogi alapokat, amelyeken az Egyház építhet, ha a régi jogi alapok megdőlnék. [...] Ez utóbbi tény követeli már, hogy a kat. híveket plébániánként szervezzük s így őket a veszedelmekre és teendőkre jobban kioktassuk, bennük a katolikus öntudatot és összetartást fokozzuk.⁶⁶

⁶³ BERÉNYI Szilárd, *A katolikus autonómia és az egyházközségek (történeti áttekintés)* (Egyházbiztos Szeminárium Dr. Baranyay Jusztin. Különlenyomat a *Szemináriumi dolgozatok 1941–1942.* számából; Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1942) 72.

⁶⁴ *Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata (1918. november 1. – 1919. március 21.)* (s.a.r., bev., jegyz. Tengely Adrienn; Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2019) 36.

⁶⁵ A rendelkezés szövegét lásd: MÉSZÁROS János, *Visszatekintés az első tíz esztendőre*, in *A budapesti rk. egyházközségek első tíz éve 20–21.*

⁶⁶ Uo. 20. Az egyházközségek országos mintaszabályzatát a püspöki kar csak 1920-ban fogadta el, vö. *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata* (Esztergom, a Magyar Püspöki Kar megbízásából az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, 1920). Amelyik egyházközség ennek megfelelően alakult meg, azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. július 29-én kiadott 72.103/1920. sz. rendeletével automatikusan elismerte. A budapesti szerveződés tovább folyt. E szabályzat alapján egyházmegyei jóváhagyással megjelent *A budapesti katolikus egyházközségek választási eljárásának szabályzata* (Esztergom, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, 1920). Az egyházközségi tagság az ehhez csatolt úrlap tanúsága szerint ekkor még önkéntes volt, mert belépési nyilatkozatot és önkéntes anyagi hozzájárulásról szóló megajánlást kértek. 1925-ben viszont Budapesten már közzadók módjára behajtható egyházközségi adót vetettek ki, vö. *A budapesti római katolikus egyházközségek egyházi adójának szabályzata* (Esztergom, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, 1925). Az egyházközségek további alakulásáról lásd: MÓRA Mihály, *Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és világi jog szerint* (Értekezések a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Egyházi jogi Szemináriumából) (Budapest, Szent István Társulat, 1941) 218; ERDŐ, Péter, *Grenzen und Möglichkeiten der Beteiligung der Verbände an den hierarchischen Aufgaben. Beispiel: Die ungarischen Kirchengemeinden, in Das konsoziative Element in der Kirche. Akten des VI. Internationalen Kongresses für kanonisches Recht* (hrsg. Winfried Aymans – Karl Theodor Geringer – Heribert Schmitz; St. Ottilien, EOS, 1989) 337–343. A Püspöki Konferenciának az 1992-ben, az új *Codex Iuris Canonici* alapján hozott rendelkezésével történt megszüntetésükről, illetve a plébániával való azonosságuk

Ugyanebben a november 30-i levelében a primás egy ízben utal valamilyen központi katolikus tanács alakítására is az egyházközségi szervezetekből. Nem világos, hogy itt egyházmegyei vagy csupán budapesti szervezetre gondol. Nem is részletezi ezt konkrétan.⁶⁷ Ebből érzékelhető, hogy számára a plébániai szervezetek a fontosak, azok jelentik a sürgős, gyakorlati feladatot. Az autonómia kifejezést a levél egyáltalán nem használja.

Visszatérve az Országos Katolikus Autonómia tervezetére, a szöveg többek közt leírja az egyházközségek szervezetét (18–44. §), majd áttér az egyházmegyéek szervezetének meghatározására (45–62. §). Ennek során kitér például az „egyházmegye önkormányzati joghatóságát” gyakorló szervek megjelölésére is (46. §), nem kis ellentétben a kánonjog előírásaival. A tervezethez csatolt 1919. január 28-i kéziratos megjegyzések már a 7. § kapcsán idézik az 1917-ben kiadott *Codex Iuris Canonici* 1499. kánonjának ezzel szögesen ellenkező 2. §-át, amely szerint: „A javak tulajdonjoga az Apostoli Szentszék legfőbb fennhatósága alatt azt a jogi személyt illeti, amely azokat törvényesen megszerezte.”⁶⁸ A 106. § az autonómia részvételét irányozza elő a püspöki kinevezésekben. Erre nézve a kritikus észrevétel a következő: „Püspöki kinevezéseknél az autonómia ingerenciáját az Apostoli Szentszék mereven kizárta. Ez a § tehát nem maradhat meg.”⁶⁹ A megjegyzésből kitűnik, hogy az előkészületekkel kapcsolatban a primás többször is kikérte a Szentszék állásfoglalását. Az észrevételek bevezetőjében erre kifejezett utalás is található: „Az Apostoli Szentszék ismételt, legutóbb 1917. aug. 30-án kelt észrevételei szerint a katolikus autonómia nem sajátíthatja ki a pápa és a püspökök hatalmát semmi téren, hanem közreműködhetik a hatalom gyakorlásában a vagyoni és iskolai ügyek intézése terén.”⁷⁰

A Károlyi-kormányval az autonómia ügyében az Egyház képviselői megbeszéléseket is folytattak, amelyek azonban hivatalos megállapodásra nem vezettek. Ilyen megbeszélés után készült az az emlékeztető, amely a kormány álláspontját hat pontban foglalta össze.⁷¹ Eszerint: 1. a kormány ideiglenesen elismeri az alakuló (meglévőnek tekintett) autonómia-szervezetet, amíg új autonómia-kongresszus nem kerül megválasztásra, a végleges rendezéshez azonban törvény szükséges; 2. az egyházi földbirtokok fejében járadékleveleket adnak, amelyeket az Országos Katolikus Autonómia kezel; 3. az ingó vagyon szintén az autonómia kezelésébe kerül; 4. az autonómiának teljesen önállóknak kell lennie, mint a protestáns felekezetek esetében; 5. a

kimondásáról: ERDŐ Péter, *Plébánia, egyházközség, közösség. Kánonjogi és lelkipásztori alapfogalmak*, in Uó, *Az élő Egyház joga...* 232–249.

⁶⁷ MÉSZÁROS 21.

⁶⁸ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/b, 1858/1919, kéziratos észrevételek 2. o. Uo. 3. o.

⁶⁹ Uo. 1. o.

⁷¹ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/b, 349/1919.

főkegyúri jogokat a kormány gyakorolja, de kész átengedni azokat a végleges megalakult autonómiának, fenntartva az állam felügyeleti jogát, mint „a többi felekezetenél”; 6. az egyházi vagyonból a görögkatolikusokat is részesíteni kell. Ezekből a feltételekből olyan kormányzati szándék olvasható ki, amely protestáns elvek és gyakorlat szerint kívánta működtetni a Katolikus Egyházat Magyarországon. A feltételek egy részének igen kényszeredetten, a kánonjog általános elveihez képest rendkívüli módon, mintegy anomália gyanánt – a Szentszék külön engedélyével – esetleg eleget lehetett volna tenni, ha sikerül megfelelő megfogalmazásokat kiharcolni egyes részleteket illetően. A politikai instabilitás és egyes tényezők fokozódó radikalizmusa azonban ezt egyre kevésbé tette lehetővé.

2. A Papi Tanács

Ha az autonómia régi törekvések felújításaként került is napirendre, a Papi Tanács radikálisabb, sok vonatkozásban új jelenségnek tűnik. Persián Ádám 1918. november 2-án este Csernoch primással folytatott megbeszélésén a kormányt képviselve felvetette „az alsópapság szervezkedésének” kérdését is.⁷² A téma ekkor már nem volt érintetlen, hiszen 1917 során német és osztrák példára felmerült egy papi érdekvédelmi szervezet megalakításának terve Pax Országos Katolikus Papi Egyesület néven. A szervezkedés élére Giesswein Sándor állt. A tervezetet azonban a püspöki kar 1918. január 11-én elutasította, Giessweint a szervezkedéstől eltiltotta. A primás ezt vele január 30-i levelében közölte részletes indoklás kíséretében.⁷³ A „szabad szervezkedés jogával” élve 1918. november 7-én a katolikus papok egy csoportja mégis megalakította a Papi Tanácsot. Erre Csernoch primás szigorú hangú levélben készült reagálni 1918. november 10-én. Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy az esemény kapcsán „az alsópapság lázadásának hamis híre” járta be az országot. Az ebből adódó erkölcsi kárt utólagos korrekt magyarázatokkal és „megtámadhatatlan papi állásfoglalással” kell jóvá tenni.⁷⁴ A levéltervezet végén azonban Csernoch János kézírásával az alábbi megjegyzés áll: „Tekintettel az akkor nagyon izgatott hangulatra, nem lett elküldve.” Mindenesetre a szövegtervezetből látszik, hogy a primás ekkor nem támadja a szervezet létét, hanem működését igyekszik egyházilag elfogadható mederbe terelni.

A Papi Tanács 1918. november 22-én memorandumot intézett a Magyar Nemzeti Tanácshoz és a kormányhoz.⁷⁵ Ebben programot és követeléseket

⁷² *Kereszt és forradalom...* 36.

⁷³ A levél szövegét lásd: uo. 38–39.

⁷⁴ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. 46, 1487/1919.

⁷⁵ Uo. A Papi Tanács memoranduma a Nemzeti Tanácshoz és a Magyar Népköztársaság Kormá-

fogalmaz meg. Elsősorban az „alsópapság anyagi helyzetének gyökeres és azonnali rendezését” szorgalmazza. Ehhez javasolja, hogy a katolikus egyházi javakat és alapítványokat adják át az „azonnal létesítendő katolikus autonómia kezelésébe”. Ezeket aztán az autonómiai bizottság vagy maga parcellázná, vagy méltányos áron eladná a kormánynak. Az így befolyó összeg, illetve értékpapírok szolgálnának fedezetül az egyházi feladatok ellátására és a papság fizetésére. Ennek a javaslatnak a „katolikus vagyon kezelésének demokratizálása” nevet adták. Ez lett volna alkalmas szerintük az egyházi vagyon elkobzásának megelőzésére. Mivel a november 20. körüli helyzetben a püspöki kar is közel állt ahhoz, hogy valamilyen kártalanítás fejében lemondjon az állam javára a birtokok jó részéről, hogy a teljes elkobzást megelőzze, érthető, ha Csernoch prímás eleinte óvatosan tűrte ezt a mozgalmat, és igyekezett egyházmegyei felügyelet alatt tartani. 1918. november 22-én kelt 6328. számú rendelkezésében így ír:

a Papi Tanács megalakulását nem kifogásolom s óhajtom, hogy a főegyházmegyei papság a központi szervező bizottság fölhívására komoly megfontolással és papi lelkiismerettel válassza meg bizalmi embereit. [...] Minden bizalmi férfi küldjön az érseki hatóság címére egy lepecsételt szavazólapot [...] Nem kételkedem benne, hogy a papság [...] a szervezkedésnél az egyházi joghatóság iránt tartozó engedelmességgel [...] jár el. Végző hozzájárulásomat csak a szervezeti szabályzat elkészülte után nyilváníthatom.⁷⁶

A tapintatos főpásztori intézkedésre Szalay Mátyás, a Papi Tanács elnöke 1918. november 27-én udvarias levélben válaszolt, melyben megküldte a kormánynak intézett memorandumot azzal a megjegyzéssel, hogy meggyőződése szerint az egyezik a püspöki kar álláspontjával.⁷⁷ Két nappal később Szalay Mátyás újabb levelet írt a prímásnak. Ebben kérte, hogy a püspöki kar segítsen elnyerni Róma hozzájárulását a programnak azokhoz a pontjaihoz, amelyekhez erre van szükség.⁷⁸ 1918. november 30-án Szalay Mátyás ismét levelet írt a prímásnak, melyben felajánlja a Papi Tanács részvételét az egész fővárosra kiterjedő „budapesti autonóm hitközség” megszervezésében.⁷⁹ Csernoch bíboros erre december 3-án finom elutasítással válaszolt, je-

nyához.

⁷⁶ *Circulares literae dioeclesanae* (Strigonii, Typis Gustavi Buzárovits, 1918) 112–113.

⁷⁷ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. 46, 1487/1919.

⁷⁸ Uo. 9. o.

⁷⁹ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. 27, 6706/1918, 7. o. („A Papi Tanács intézőbizottsága f. h. 29-én tartott gyűlésén a budapesti autonóm hitközség megszervezésének kérdéséről tárgyalván, egyhangúlag megállapította, hogy a szervezés részletmunkálatai elodázhatatlanul szükségesek. Az intézőbizottság nagy örömmel vett tudomást dr. Mészáros János prelátus jelentése folytán arról, hogy Főmagasságod a kérdés gyors megoldását igen fontosnak ítéli a fővárosi hitélet érdekében. A Papi Tanács a nagy munkában ezennel a legmélyebb tisztelettel s a

lezve, hogy az egyházközségek szervezésére megbízott érseki biztos Mészáros János, a Papi Tanács tagjai pedig „igen értékes szolgálatot tehetnek [...] ha a fővárosi oktatószemélyzet katolikus érzelmű tagjainak tömörítésével foglalkoznak”.⁸⁰ A primás ezekben a zavaros hetekben igen intenzív kapcsolatot tartott a Szentszékkal. A francia példára tekintettel is fontos volt számára annak pontos érzékelése, hogy a Szentszék milyen vonatkozásban vár el engedékenységet és udvariasságot, és miben kíván határozott kitartást. A Papi Tanács törekvései mindenesetre kiváltották XV. Benedek pápa erőteljes elutasítását. 1919. március 12-én kelt, Csernoch János bíboros érsekhez címzett levelében⁸¹ azt a törekvést, hogy a magyarországi katolikusok összességét⁸² jelentsék ki az egyházi javak tulajdonosának úgy, hogy szabadon rendelkezhessenek róluk, nemcsak az egész kánoni fegyellemmel, de magával a Tízparancsolattal is ellentétesnek minősíti. 1919. január 2-án kelt levelében a primás még megbízza Mészáros János prelátust, hogy képviselje a Papi Tanács tervezett országos gyűlésén, de felszólítja, hogy figyelmeztesse a tanács vezetőségét súlyos felelősségére. Bár a gyűlés áldás is lehet az Egyházra, a legnagyobb veszélyt is rázúdíthatja, „megbonthatja a papság fegyelmét, aminek kiszámíthatatlan következményei volnának”. Ha „forradalmi hangulat kitombolásáról” volna szó, a primás kötelessége lenne a bűnösök felelősségre vonása.⁸³ Az 1919. január 15–16-án megtartott (egyetlen) országos „kongresszus” azonban eléggé viharos volt, csúf jelenetek torzították, bár a sajtó elég visszafogottan számolt be az eseményről. Január 20-án Rott Nándor veszprémi püspök, aki papjaitól részletes információkat kapott a történetekről,⁸⁴ levelben sürgette a primást, hogy adja fel tartózkodó álláspontját,

szent ügy iránti nagy lelkesedéssel felajánlja szolgálatait.”)

⁸⁰ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. 27, 6706/1918, 9–10. o.

⁸¹ Megjelent: *Acta Apostolicae Sedis* (1919) 122–123. Annak határozott elutasításáról, hogy az egyházi javak az összes katolikus tulajdonát képezik, akik róluk szabadon rendelkezhetnek lásd: uo. 123 („Retundant praeterea ex auctoritate necesse est inconsideratissimam eorum mereritatem qui non verentur haec contendere: »Bona sive mobilia sive immobilia singulorum beneficiorum seu institutorum ecclesiasticorum, imo etiam piarum quarumvis fundationum, quoquo modo ad ecclesias et instituta illa pertinentium, esse inalienabilem proprietatem omnium in Hungaria existentium catholicorum; eorumque administrationem, iusque de illis pro lubitu disponendi, non tantum in fines praestitutos, sed etiam in alios prorsus fines, transferenda esse ad comitia sic dicta catholicorum«. Quibus quidem principiis, a spiritu sacerdotali maxime alienis, non solum hierarchicus ordo omnisque Ecclesiae disciplina subvertitur, sed etiam divina ipsa Decalogi praecepta violantur.”) A szöveget kiadta kritikai jegyzetekkel: TÓTH, *A Szentszék...* 68–70. Ez a pápai levél szerepel az 1983-as *Codex Iuris Canonici* 1254. k. 1. §-ának forrásai között is, vö. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus fontium annotatione et indice analytico-alphabetico auctus* (Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1989) 341.

⁸² A Papi Tanács memoranduma sem a tanács részére, hanem a katolikus autonómia számára követte a vagyoni jogokat.

⁸³ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. 46, 1487/1919.

⁸⁴ Egyes résztvevők nyíltan izgattak a celibátus és a püspöki tekintély ellen; vö. BALOGH 328. Ez nem volt váratlan, hiszen már korábban is nyomtatásban terjesztették – a Szegedi Országos Papi

és a püspöki kar a „Papi Tanáccsal szemben legalábbis a visszautasítás fegyverével éljen s az egyes püspökök figyelmeztessék papságukat, hogy a papi tanáccsal ne vállaljanak semmiféle közösséget”.⁸⁵ Rott püspök leírta Mihályfi Ákos professzor aggodalmát, aki szerint mindez egyházszakadáshoz vezethet. A saját véleménye szerint inkább „tömeges aposztázia” lesz a vége.⁸⁶ Maga Szalay Mátyás, a Papi Tanács elnöke csak 1919. február 28-án jelenti a primásnak, hogy az országos kongresszus – titkos szavazás nélkül – „egyhangúlag” újra elnökké választotta.⁸⁷ 1919. március 10-én a Papi Tanács még benyújtotta alapszabályzatát a hercegprimáshoz, de ezt Csernoch János már nem hagyta jóvá.⁸⁸ A Tanácsköztársaság idején pedig a Papi Tanács megszűnt. Ennek egyik oka a politikai hátszél hiánya lehetett, hiszen a Tanácskormány 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján rendeletet adott ki, amelyben felszólította a papokat, hogy lépjenek ki a szolgálatból.⁸⁹ A nagy többség azonban hűséges maradt hivatásához, és ettől fogva komolyabban átértézte a püspökével való közösség fontosságát.

VII. A VÉGKIFEJLET

Csernoch primás – mint említettük – már 1918. december vége felé arról tudósítja a bécsi nunciust, hogy a nyugati hatalmak a Károlyi-kormányt nem akarják elismerni.⁹⁰ Ez pedig óvatosságot követel minden alkalmazkodás terén még akkor is, amikor esetleg hittani vagy egyházi szempontból egy-egy megoldás nem volna teljesen lehetetlen. Ugyanakkor az országban az anarchia jelei mutatkoznak. Erről is gyakran küld a primás beszámolót a bécsi nunciaturának. A nuncius Rómába továbbított jelentéseinek ez lehetett az egyik fontos forrása.

Jellemző ebből a szempontból Csernoch 1919. január 23-i levele,⁹¹ melyet Berinkegy Dénes miniszterelnöknek küldött tiltakozásul a vallásügy elválasz-

Tanácsnak a külső borítóra rápecsételt jóváhagyásával – Földes Dezső várdombi plébános 1918. november 20-ára keltezett, 17 oldalas röpiratát *A cölibátus kérdése* címmel. Ez nemcsak elutasítja a celibátust, hanem ellene a Papi Tanács keretében közös fellépésre szervezi a papokat.

⁸⁵ PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok Cat. 46; 1487/1919, 16. old.

⁸⁶ Uo. 17. old.

⁸⁷ Uo. 20. old.

⁸⁸ BALOGH 328.

⁸⁹ *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* 273.

⁹⁰ Lásd fent 26. jegyz.

⁹¹ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. B, 533/1919. Ebben így ír: „Élénk fájdalommal töltött el a magyar népköztársaság [sic!] kormányának az az elhatározása, hogy a közoktatásügyet elválasztja a vallásügytől. Ezt a lépést úgy kell magyaráznom, mint a valláserkölcsi alapon való nevelés és oktatás irányzatától való távolodást, ami szakítást jelent Magyarország kilencszáz éves közoktatásügyi politikájával. Megerősíti e fölfogást a közoktatásügy vezetésére

tása ellen a közoktatás* területétől.⁹² Ebben hivatkozik arra, hogy a vallásellenes törvényhozás aláassa a lakosság lojalitását a magyar állam iránt, és „végzetes hatást vált ki a megszállott területeken, ahol a szerbek, románok és tótok közoktatásügyi politikája szigorúan valláserkölcsi alapon nyugszik, s így az ezzel ellenkező magyar politikai irányváltás a Magyarországhoz eddig hű elemekben is megingatja a ragaszkodást a hazához”.⁹³ Ugyanakkor aggodalmat kelt a magyar „katolikusok millióiban” is, akiknek a megnyugtatóra szükséges, hogy az eddig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezelésében levő katolikus alapokat, alapítványokat és iskolákat a Magyar Katolikusok Autonómiája „a közoktatásügy és a vallásügy szétválasztása kapcsán azonnal megkapja”.⁹⁴ Ez, ha nem is kifejezett feltétele, de stilisztikailag a mérleg másik serpenyőjében lévő ellentétele annak, hogy a primás kimondhassa: „Mi őszintén kívánjuk a béke és a rend fenntartásában a kormányt támogatni.”⁹⁵ Ezek az utalások már olyan állapotokat jeleznek, amikor a határok, a béke és a közrend egyaránt bizonytalanokká váltak. Ugyanakkor a Berinkey-kormány a korábbi hónapokhoz képest radikálisabb egyházpolitikai szándékainak⁹⁶ szerkezetét és jellegét Csernoch világosan látja, és ugyanebben a levelében pozitív formában össze is foglalja, mit tart szükségesnek ebben a viszonylatban. A pozitív fogalmazás mögött világosan megjelenik az aggodalom és a kritika is.⁹⁷ Egyébként ugyanezekre az érvekre, vagyis az ország zavaros helyzetére és az állampolgári lojalitás megingására hivatkozott a bíboros már január 18-án, vagyis a minisztérium

kiszemelt miniszter [Kunfi Zsigmond] személye, akinek világnézete köztudomásúlag homlok-egyenest ellenkezik a magyar közoktatásügy eddigi vezetőinek világnézetével.” Kunfi a kulturális forradalom híve volt, konkrétan pedig a francia modell alapos ismerője, ahogyan ezt korábbi írásai tanúsítják. Lásd főként: *A francia kulturharcz* (A Huszadik Század Könyvtára 14) (Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa, 1906). További pályájára jellemző, hogy 1919. jan. 19-től márc. 21-ig közoktatási miniszter volt, majd megmaradt hivatalában és 1919. márc. 21-től jún. 24-ig a Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosaként működött.

⁹² A minisztérium kettéválasztását az 1919. jan. 23-án kihirdetett 1919. évi V. néptörvény mondta ki.

⁹³ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. B, 533/1919, 8. o.

⁹⁴ Uo. 10. o.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ A Berinkey-kormány az előzményekhez képest balra tolódást jelentett, a mérsékeltbb elemek kimaradtak belőle, a szociáldemokraták befolyása jelentősen megnövekedett; vö. *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* 165.

⁹⁷ PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. B, 533/1919, 9. o. („Én mindig hangsúlyoztam ezzel szemben őszinte reményemet, hogy a magyar népköztársaság [sic!] kormánya tiszteletben tartja a vallást s más felekezetek mellett a katolikus egyház szabad életműködését és örökifejtését sem fogja semmiféle gáncoskodó törvénnyel megakadályozni. Az állam nem fog szakítani az egyházzal, az Apostoli Szentszékkal fenntartja a diplomáciai viszonyt, az egyház birtoklási és szabad vagyonszerzési jogát elismeri, az őszinte oktatásszabadság alapján állván nem csinál állami iskolamonopóliumot, hanem az egyház iskolaállítási és fenntartási jogát tiszteletben tartja, a nem felekezeti iskolákban is megköveteli a hitoktatást, mert a pozitív vallás az erkölcs és a honfiúi erények alapja és erőforrása.”)

kettéosztását megelőzően Károlyi Mihály elnöknek címzett levelében.⁹⁸ Hasonló érveléssel próbálta lebeszélni Károlyit a küszöbön álló intézkedésről 1919. január 17-i levelében Kovács J. István, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium keretében működő protestáns ügyek kormánybiztosa is.⁹⁹

1919. február 25-én a primás a bécsi nunciusnak már megrendítő beszámolót küld a hazai Egyház állapotáról.¹⁰⁰ Ebben arról panaszkodik, hogy a kormány a Katolikus Egyház üldözésével akarja bizonyítani a közvélemény előtt a saját radikalizmusát, hogy miniszterek és államtitkárok ok nélkül vádolják a püspököket a Népköztársaság elleni szervezkedéssel, a katonákat pedig a klérus ellen uszítják. A katolikus papságtól azt követelik, hogy állami funkcionáriusok előtt tegyen esküt a köztársaságra, ami megalázást jelent, de a nagyobb rossz elkerülése végett ezt vállalják. Mindenkit, aki nem tartozik a radikális politikai csoportokhoz, ellenforradalmárnak¹⁰¹ kiáltanak ki, elnyomják a sajtószabadságot és az egyesülési szabadságot. Törvényt adtak aki, amely szerint a feltételezett ellenforradalmárokat rendőri őrizet alá lehet helyezni.¹⁰² A püspökök tevékenységét is közbiztonsági felügyeletnek fogják alárendelni, várhatóan minden beszédüket és írásukat is cenzúrázzák. Ezek az események és az Egyház elleni szisztematikus gyűlöletkeltés immár nem a konszolidált polgári rend jelenségei, és előrevetítik a márciusban bekövetkező kommunista hatalomátvételt, amely már nem csupán Egyház és állam ellenséges érzületű szétválasztását, hanem az Egyház felszámolását tűzi ki célul. Csernoch János és a püspökök tehát igyekeztek a Szentszék kívánalmai szerint egyrészt ellenállást kifejezni, másrészt alkalmazkodni a várható jogi fejleményekhez és a megkezdett folyamatokhoz, de a politikai események elsodorták azt a kormányzatot és azt a koncepciót, amellyel még – ha nehéz kompromisszumok árán is – egyezsége lehetett volna jutni.

A külső körülményeket illetően figyelemre méltó a francia kormány magatartása. A Berinkey-kormány hivatalba lépése után Lovászy Márton, aki immár a jobboldali ellenzékhez tartozott, Vix alezredesen keresztül kérdést intézett a Clemenceau-kormányhoz. Azt kívánta megtudni, hogy Franciaország kedvezőbben ítélne-e meg egy polgári kormányzat alatt álló Magyarországot, mint a szocialista, forradalmi irányvonalat. Erre azonban kitérő vá-

⁹⁸ Uo. 3–6. o.

⁹⁹ Uo. 1–2. o. (minisztériumi iktatószáma: 427/1919. sz.).

¹⁰⁰ A kéziratban fennmaradt latin szöveg magyar fordítását lásd a függelékben.

¹⁰¹ A radikalizálódó kormány ellenében jobboldali ellenzéki pártok szerveződtek, és ilyen jellegű tömegszervezetek is alakultak. 1919. jan. 30-án Makón már kisebb fegyveres összetűzésre is sor került; vö. *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* 168–169. A püspököket ellenforradalmi tevékenység címén ért vádak erősen túlzók, sőt hamisak voltak, lásd: uo. 200 („Az egyházak nem üdvözölték ugyan [1919] március 21-ét, de nem is gondoltak aktív ellenállásra.”)

¹⁰² 1919. febr. 25-én tették közzé a febr. 22-én kelt 1919. évi XX. néptörvényt („A forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá helyezéséről és őrizet alá vételéről.”)

laszt kapott.¹⁰³ Úgy tűnik, magyar vonatkozásban ekkor Franciaország inkább az anarchiában tekintette magát érdekeltnek, mint saját politikai rendszere exportálásában.

FÜGGELÉK

Csernoch János bíboros levele a bécsi nunciushoz 1919. február 25-én

(PL, Csernoch János, Egyházkormányzati iratok, Cat. D/c, 2160/1919,
latin kézirat a primás aláírásával, saját fordítás)

Exc. Teodoro Valfrè di Bonzo érsek, apostoli nuncius úrnak,
Bécs

Excellenciád Clemente Micara¹⁰⁴ uditore úr közvetítésével hírt kapott az igen szomorú magyarországi közállapotokról.

A kormány, amelynek a kommunisták erőszakos támadásai ellen védenie kell a köznyugalmat, nehogy ezért a régi államrend hívének tűnjön, minden módon ürügyet keres, hogy a Katolikus Egyházat üldözhesse, és így bizonyítsa a közvélemény előtt a saját radikalizmusát.

Miniszterek és államtitkárok nyilvánosan, minden ok nélkül azzal vádolnak püspököket, hogy forradalmat készítenek elő a köztársaság ellen, a katonákat pedig izzó beszédekkel uszítják a klérus ellen. Nagy hálát kell adnunk a jóságos Istennek, aki csodálatos védelmével eddig megőrizni méltóztatott minket.

Hiába tiltakozunk és jelentjük ki, hogy semmi közünk sincs semmiféle forradalmi szellemhez, és hogy hű polgárai vagyunk az új köztársaságnak.

Az utóbbi napokban a vallásügyi miniszter utasítást adott ki, hogy a katolikus papság a köztársaság iránti hűségét kormány megbízottak előtt tett esküvel nyilvánítsa ki. Bár semmi ok nincs arra, hogy a klérust így megalázzák a közvélemény előtt, le kell tennünk az esküt, nehogy az Egyház sorsa még rosszabbra forduljon.

A katolikusok politikai szervezését szinte lehetetlenné tették.

A radikális frakciók – szocialisták, polgári radikálisok és a Károlyi-frakció tagjai – paktumot kötöttek, és mindazokat, akik ezeken a frakciókon kívül állnak, ellenforradalmároknak kiáltják ki. Ez az eljárás a gyakorlatban

¹⁰³ *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* 165.

¹⁰⁴ 1946. febr. 18-tól bíboros, 1951-től római bíboros vikárius.

teljesen elnyomja a sajtószabadságot és az egyesülési szabadságot, amelyet a törvény szavakban biztosít.

A kormány a főkegyúri jog ürügyén, amelyről az állítja, hogy öröklés útján a köztársaságra háramlott, kegyetlenül és igazságtalanul jár el a püspökök ellen, ahogyan Excellenciád már tapasztalhatta a szombathelyi¹⁰⁵ és az egri ügyben.¹⁰⁶ A közelmúltban további erőszakos cselekményeket is látunk.¹⁰⁷

A törvényhozó hatalommal felruházott kormány nemrég törvényt hirdetett ki, amely szerint a feltételezett ellenforradalmárokat rendőri őrizet alá lehet helyezni.¹⁰⁸ Félek, nehogy hamarosan a püspököket közbiztonsági örök felügyeletére bízzák, és minden beszédüket és írásukat cenzúrának vessék alá.

Minden módon terjesztik a nép körében a vallás elleni gyűlöletet. Sajnos az Egyházhoz mindeddig hűséges nép, amelyet megtörtek a háború kimondhatatlan viszontagságai, és amely már-már kétségbe esik az ország sorsa miatt, könnyen hajótörést szenved a hitben. A társadalom minden osztálya, a legalacsonyabbaktól a legfelsőig, szervezkedik és a szocialista párthoz csatlakozik.¹⁰⁹ Akik vonakodnak, azokat megfosztják tiszttségüktől vagy megélhetésüktől. Az iskolák tanárait és a tanítókat nyilvános tanfolyamokon oktatják az új eszmékre. Az iskolai vallásoktatás eltörlését és az állam és Egyház elválasztását, vagy ahogy mondani szeretik, a jogi és az erkölcsi rend elválasztását gyakran követelik.

Az engesztelhetetlen terror akadályoz minket abban, hogy az Egyházzal szembeni ellenséges támadások ellen a kívánt hatékonysággal küzdjünk, mégis Isten kegyelmében bízva rettenthetetlenül védelmezni fogjuk¹¹⁰ az

¹⁰⁵ A Szombathelyi Egyházmegyében 1919. febr. 27-én gróf Mikes János megyéspüspököt, márc. 9-én Pehm (Mindszenty) József hitoktatót internáltatta a Berinkei-kormány; vö. *Magyarország története 1918–1919/1919–1945* 200. A püspököt „ellenforradalmi tevékenység” címén internálták; vö. BALOGH 331.

¹⁰⁶ Az Egri Főegyházmegyében Szemrecsányi Lajos érseket Módly László, a helyi főispán-kormány-biztos megpróbálta félreállítani. Lásd: TENGELY Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában* (Eger, Liceum, 2011) 215–216.

¹⁰⁷ A félelmek hamarosan igazolódtak. 1919. ápr. 15-én a bécsi nuncius már tudósít az egyházi javak elkobzásáról, az iskolák államosításáról, az egyháziak elleni atrocitásokról; lásd: TÓTH, *A Szentsek...* 70–73.

¹⁰⁸ Lásd fent a 102. és 105. jegyzeteket.

¹⁰⁹ Az 1890-ben alakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártról van szó, amely azonban 1919. márc. 21-én egyesült Kun Béla pártjával, és így körülbelül másfél millió tagot számlált. Vö. TÓTH Tamás, *I martiri del regime comunista di Béla Kun (Ábel Kohn)*, in *Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista* (Collana Storia della Chiesa in Europa centro-orientale) (a cura di Jan Mikrut; San Pietro in Cariano [Verona], Gabrielli, 2017) 1060.

¹¹⁰ Ennek hangsúlyozása azért lehetett aktuális, mert a nuncius részéről felmerülhetett a kétség, hogy a magyar püspökök kellően ellenállnak-e az egyházellenes intézkedéseknek; vö. TÓTH, *I martiri...* 1059. Csernoch azonban igen tapasztalt főpap és politikus volt, aki a helyzetet a hely-

Egyház jogait és szabadságát. Ezen igen szomorú körülmények között ismét kérdem, hogy az egyházi javakra vagy joghatóságra vonatkozó bármilyen akció, még ha ideiglenes és kényszer szülte is, [lehetséges-e] anélkül, hogy az most a kormányzat még nagyobb elkeseredését váltsa ki, és létezésünket teljesen lehetetlenné tegye.

Nagy szorongatásunkban alázatosan kérjük az Apostoli Szentszék segítségét és Öszentsége megerősítő apostoli áldását.

Esztergom, 1919. február 25.

Csernoch

színen élte át és kezelte. Személyes magatartására jellemző, hogy amikor a hatóságok elűzték székházából, és az olasz katonai misszió parancsnoka, Romanelli ezredes felajánlotta, hogy külföldre menekíti, ő ezt elutasította, vö. MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprimások arcképsorozata* (Budapest, Szent István Társulat, 1970) 378; SZABÓ Mária, *A Romanelli-misszió/La missione di Romanelli. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május–november)/Un ufficiale italiano in Ungheria (maggio–novembre 1919)* (Budapest, Mundus, 2009).

◆◆◆ SÁGI GYÖRGY

Ötös püspökszentelés Budapesten és Hamvas Endre érseki beiktatása Kalocsán (1964)*

*„Abból engedni, amiből lehet; hajlíthatatlannak
maradni mindabban, ami az egyház lényegét érinti.”
(Fernando Cento)¹*

*„Mi jobb tehát: ha az Egyház teljes ellenállásba
vonul [...], amelyből a próbatételt kiállva egyszer
győztesen kerül ki, vagy pedig az, ha megpróbálja
gyermekei számára összeszedgetni az önkényuralom
asztaláról lehulló becsület-morzskákat? Az Egyház
[...] szemmel láthatóan nem tehetette meg, hogy ne
gondoskodják a hívek lelki szükségleteiről, mint anya
a gyermekeiről.” (Achille Silvestrini)²*

A fenti idézetek tökéletes keretét adják annak a korszaknak, melyben Rómának a nehéz körülmények dacára biztosítania kellett, hogy az egyes részegyházak püspöki és papi utánpótlása, a lelkek gondozása fennmaradjon a diktatórikus pártállami ellenszélben is.

* Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport keretén belül. A tanulmány részben elhangzott előadás formájában „Brezanóczy Pál és püspöktársainak felszentelése 1964-ben (Bepillantás Esty Miklós világi pápai kamarás hagyatékába)” címmel az Egerben megrendezett V. Fraknoi Nyári Akadémián, 2019. aug. 2-án. A felhasznált források törzssanyagát Esty Miklós hagyatékának vonatkozó tétele és Hamvas Endre kalocsai hagyatéka képezte. Előbbi hagyatékot 2014–2015 folyamán rendeztem és digitalizáltam, utóbbit 2011–2012-ben kutathattam érseki engedéllyel, a II. Vatikáni Zsinat zsinati atyáinak dokumentumait feltáró nemzetközi kutatás keretében. Lásd: TÓTH Krisztina, *A magyar zsinati atyák levéltári anyagának kutatása*, in *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium* (Collectanea Studiorum et Textuum II/1) (szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina; Budapest, Gondolat, 2015) 329–403; SÁGI György, *Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának rendezése a MTA-PPKE Lendület Egyháztörténelmi Kutatócsoport keretein belül*, in *Levéltári Szemle* (2015) 4/82–99.

¹ Fernando Cento (1883–1973) pápai diplomata, 1958-tól bíboros, 1962–1967 között apostoli főpenitenciárius. FEJÉRDY András, *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965* (Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2011) 109.

² Achille Silvestrini (1923–2019) pápai diplomata, 1988-tól bíboros, 1988–1991 között az Apostoli Szigetűrá, 1991–2000 között a Keleti Egyházak Kongregációjának prefektusa. SILVESTRINI,

XII. Piusz pápa még határozottan elzárkózott attól, hogy engedményekbe bocsátkozzon a kommunista blokk államaival, nem kívánt velük tárgyalni.³ Utódai, XXIII. János és VI. Pál pápák már egyre inkább arra törekedtek, hogy ezekben az országokban rendeződjön a helyi egyházak helyzete. Törekvéseiket hol átmeneti, hol tartósabb siker koronázta. Ehhez természetesen arra is szükség volt, hogy az állam, jelen esetben a magyar állam hozzáállása is megváltozzon; az 1960-as évektől nem a püspökkinevezések gátolásával akarták már befolyásolni az egyház működését, hanem a számukra megfelelő, elfogadható püspökökön keresztül.⁴ A Magyar Népköztársaság az egykori főkegyúri jogra hivatkozva magának vindikálta a jogot, hogy beleavatkozzon többek között a püspöki székek betöltésének kérdésébe. Ezt a gyakorlatot erősítette meg az 1951. évi 20. tvr., mely állami hozzájáruláshoz kötötte a vezető katolikus egyházi hivatalok betöltését.⁵ Az Apostoli Szentzsék azonban – teljesen jogszerűen – a püspöki székek betöltésének jogát magának kívánta fenntartani már az 1920-as évektől, noha a főkegyúri jog megszüntetését nem mondták ki akkor, csupán kijelentették, hogy átmeneti időre a kánonjogi rendelkezések lépnek életbe.⁶ A magyar állam és a katolikus egyház viszonyának rendezése irányába tett lépéseket jelzik a Szentzsék részéről Agostino Casaroli pápai diplomata magyarországi diplomáciai útjai.⁷ A Casaroli nevével fémjelzett Ostpolitik keretén belül az olasz pap 1963. május 7–9. között tárgyalta először hazánkban.⁸ A tárgyalások előkészítésében fontos szerep jutott Hamvas Endre⁹ csanádi megyéspüspöknek,

Achille, *Bevezető*, in Casaroli, Agostino, *A türelem vértanúsága. A Szentzsék és a kommunista államok (1963–1989)* (Budapest, Szent István Társulat, 2001) 12.

³ SZABÓ Csaba, *A Szentzsék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Budapest, Szent István Társulat, 2005) 35. Vö. SÁGI György, *Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között*, in *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában* 143.

⁴ SZABÓ 36.

⁵ Az 1957. évi 22. tvr. terjesztette ki ezt a protestáns egyházakra vonatkozóan is.

⁶ TÓTH Krisztina, *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*, in *Magyarország és a római Szentzsék II: Vatikáni magyar kutatások a 21. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/15) (szerk. Tusor Péter – Szóvák Kornél – Fedeles Tamás; Budapest – Róma, Gondolat – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017) 349; továbbá: BALOGH Margit – FEJÉRDY András – SZABÓ Csaba, *Az 1964-es magyar-szentzséki részleges megállapodás*, in *ArchívNET* (2018) 6. sz., <http://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentzséki-reszleges-megallapodas> (Az okmány első kötelezvénye: a püspökök kinevezése) (2019.11.11.).

⁷ CASAROLI, Agostino, *A türelem vértanúsága. A Szentzsék és a kommunista államok (1963–1989)* (Budapest, Szent István Társulat, 2001); vö. ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy* (Budapest, Kairosz, 2004); SZABÓ Ferenc SJ, *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszaja* (Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2012); BARBERINI, Giovanni, *La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik Vaticana* (Bologna, Il Mulino, 2008)

⁸ BALOGH – FEJÉRDY – SZABÓ (Az első tárgyalások).

⁹ Hamvas Endre (1890–1970), született Hisch Endre, Hamvas András néven is ismert. 1944–1964 között csanádi megyéspüspök, majd 1968-ig kalocsai érsek. 1968-tól haláláig arei címzetes ér-

aki akkor a püspöki kar elnöke volt, és Brezanóczy Pál¹⁰ egri apostoli kormányzó, akik egyeztetéseken vettek részt Rómában és Bécsben is.¹¹ A Casarolival folytatott tárgyalások folyamán a magyar pártállam azt is kikötötte, hogy az olasz pap kizárólag a két nevezett magyar egyházi vezetővel állhat kapcsolatban. Mindazonáltal sem ők ketten, sem más magyar püspök nem lehetett jelen a magyar–szentszéki tárgyalásokon. Ettől függetlenül, jelentős előrelépésként könyvelhették el, hogy 1964. szeptember 15-én a két fél között részleges megállapodás aláírására került sor.

Az egyezmény egy okmányból (atto), egy jegyzőkönyvből (protocollo) és két mellékletből (allegato) állt. Utóbbiak közül az első foglalkozott a püspökkinevezések módjával, mely alapján a jövőben az Apostoli Szentszék előzetesen tájékozódott a püspöki kar bevonásával, hogy az állam számára kik lehetnek elfogadható püspökjelöltek, s ennek ismeretében a pápa már államilag „elfogadható” személyeket nevezett ki a püspöki székekre. Így az államhatalom az ő felszentelésüket nem akadályozta meg. Ezen felül, ha új nevek merültek fel a betöltendő püspöki székekre, akkor is előzetesen informálódott Róma, hogy van-e állami akadálya a kinevezésüknek. Ha úgy találta, hogy igen, akkor kinevezésüktől, kényszerűen ugyan, de elállt. Így tehát végső soron nem sérült a pápa kinevezési joga, habár azt csak bizonyos szempontok figyelembevételével tudta gyakorolni – egészen 1990-ig. A jegyzőkönyvben rögzítésre került, hogy az állam továbbra is kitartott Pétery József váci és Badalik Bertalan veszprémi megyéspüspökök internálása mellett Hejccén, viszont a jövőre nézve Bárd János kalocsa-bácsi és Endrey Mihály egri segédpüspökök számára kilátásba helyezte a pillanatnyi helyzetükre irányuló esetleges változást. Winkler József¹² szombathelyi segédpüspöki kinevezését államilag elfogadták. Belon Gellért kinevezett pécsi segédpüspök felszentelését és püspöki működését viszont az állam semmilyen körülmények között nem volt hajlandó akceptálni, ezt kategorikusan ki is jelentették. Az 1964-es ötös püspökkinevezést tehát a fentiekben ismertetett szempontokat figyelembe véve hozták tető alá.¹³ Az aláíró felek Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal¹⁴ elnöke és Agostino Casaroli a Rendki-

sek.

¹⁰ Brezanóczy Pál (1912–1972), 1956–1959 között egri káptalani helynök, majd 1969-ig apostoli kormányzó, végül haláláig egri érsek. 1964-től rotariai címzetes püspök.

¹¹ SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 144–145.

¹² Winkler József (1905–1981), 1959-től kinevezett szombathelyi segédpüspök, dadimai címzetes püspök, de szentelésére csak 1964-ben került sor.

¹³ BALOGH – FEJÉRDY – SZABÓ (A hozadék). Vö. FEJÉRDY András, *Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltésére 1945–1964 között*, in *Történelmi Szemle* (2013) 2/302–304.

¹⁴ Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársairól lásd: Soós Viktor Attila, *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe* (doktori disszertáció; Budapest, 2014), <http://doktori.btk.elte.hu/hist/soosviktortatila/diss.pdf> (2019.10.03.).

vüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának altitkára volt. A szignálaskor jelen volt továbbá Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes, Száll József római magyar nagykövet és Luigi Bongianino apostoli nunciatúrai tanácsos.¹⁵

I. AZ 1964-ES PÜSPÖKKINEVEZÉSEK

A II. Vatikáni Zsinat második ülészaka óta beszédtema volt a magyar pap-ság körében az esetleges püspökkinevezések kérdése – amellet természetesen, hogy kik mehetnek ki a zsinat aktuális szekcióira. Leggyakrabban Hamvas Endre és Brezanóczy Pál nevét emlegették a várható előléptetések, kinevezések kapcsán. Litkei Antal egri főegyházmegyes pap például arra számított, hogy 1963-ban Rómában többek között magyarokat is püspökké fognak szentelni.¹⁶ Casaroli szintén egy 1963-as jelentésében Brezanóczy Pált alkalmas érsekjelöltnek nevezte Egerbe.¹⁷

Az állami hozzájárulás ismeretében VI. Pál pápa végül Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt a Grósz József érsek halála óta üresedésben lévő Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye élére állította. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzót rotariai címzetes püspökké, Ijjas Józsefet¹⁸ csanádi apostoli kormányzóvá és tagaratai címzetes püspökké, Cserhádi Józsefet¹⁹ pécsi apostoli kormányzóvá és melzi címzetes püspökké, Bánk Józsefet²⁰ győri segédpüspökké és materianai címzetes püspökké nevezte ki. Ezenfelül megerősítette Winkler József szombathelyi segédpüspöki és dadimai címzetes püspöki kinevezését, amit, ahogyan a fentiekben az állam és egyház közötti megállapodás főbb pontjait ismertetve már utaltunk rá, az állam a továbbiakban már nem ellenzett.²¹ A kinevezettek szeptember 17-én Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke jelenlétében tették le az államesküt a Parlamentben. Az eskütevőkön kívül jelen volt még Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára, Horváth Richárd, az Elnöki Tanács tagja, Prantner József, az Állami Egyházügyi Hi-

¹⁵ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, I. Kalocsai Érseki Levéltár, 1. Kalocsai Érseki Hivatal, c. Perszonális iratok (a továbbiakban: KFL, I, 1, c), Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964.

¹⁶ SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 147–148.

¹⁷ BARBERINI 62.

¹⁸ Ijjas József (1901–1989), született Ikotity József. 1964-től csanádi apostoli kormányzó, tagaratai címzetes püspök, 1969–1987 között kalocsai érsek.

¹⁹ Cserhádi József (1914–1994), 1964-től pécsi segédpüspök, melzi címzetes püspök, 1969–1989 között pécsi megyéspüspök.

²⁰ Bánk József (1911–2002), 1964-től győri segédpüspök, materianai címzetes püspök, 1969-től váci megyéspüspök, 1974-től egri érsek, 1978–1987 között váci érsek.

²¹ SÁGI György, *Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatárolom, 1961–1964*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2013) 2/79.

vatal elnöke és az elnökhelyettes, Miklós Imre, a püspöki kar képviselőjében Kovács Sándor²² és Kovács Vince,²³ valamint a kormány részéről Kállai Gyula, a Minisztertanács elnökhelyettese.²⁴ A püspökök ezt követően szeptember 18-án utaztak ki a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülészakára; 17-én Prantner a Gundel étteremben adott ebédet a kiutazó püspököknek és kísérőiknek.²⁵

II. SZERVEZÉSI MUNKÁLATOK

1. Budapest

Hamvas Endre kinevezett kalocsa-bácsi érsek 1964. szeptember 17-én Várkonyi Imrét,²⁶ az Actio Catholica országos igazgatóját bízta meg a püspökszentelések körüli szervezőmunkálatok intézésével, majd 1964. október 12-én az Örök Városban kelt levelével Esty Miklós világi pápai kamarást, az Actio Catholica alelnökét is felkérte, hogy vegyen részt a munkálatok koordinálásában.²⁷ Utóbbi megbízását e feladattal Várkonyi javasolta Hamvasnak a korábbi hercegprímások szolgálatában szerzett évtizedekre visszamenő tapasztalatai és alapos liturgikus ismeretei alapján. Arra nézve, hogy az esemény liturgikus megszervezésében Esty kiváló szolgálatokat tehet, támogatón nyilatkozott Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, az Országos Liturgikus Bizottság elnöke is.²⁸

Az Esztergomi Főegyházmegye Liturgikus Bizottsága szeptember 30-i ülésén²⁹ döntött a tervezett püspökszentelés részleteiről. Radó Polikárp, a bizottság elnöke javasolta, hogy azt október 28-án, délelőtt fél 11-től tartsák. Ekkor döntöttek arról is – szintén Radó javaslatára –, hogy Körmendi Béla³⁰

²² Kovács Sándor (1893–1972), 1944–1972 között szombathelyi megyéspüspök.

²³ Kovács Vince (1886–1974), 1940-től váci segédpüspök, zaraí-i címzetes püspök, 1959–1969 között váci apostoli kormányzó.

²⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, állameskü okmány, 1964. szept. 17. Vö. SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 146.

²⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964.

²⁶ Várkonyi Imre (1916–1983), született Mundsinger Imre Károly. 1958-tól az Actio Catholica országos igazgatója, 1961–1964 között kalocsai káptalani helynök, 1963-tól országgyűlési képviselő.

²⁷ Szent István Társulat irattára, Esty Miklós hagyatéka (a továbbiakban: SZIT, Esty), 4. sorozat, 51. tétel, f. 2; SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 1.

²⁸ SZIT, Esty, 4. sorozat, 51. tétel, f. 2.

²⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 3.

³⁰ Körmendi Béla (1916–1968), a liturgikus megújulás apostola, 1960-tól tabáni plébános. A forrásszövegben Körmendy Béla (1903–1974) szerepel, aki 1957–1967 között badacsonytördemici plébános volt, de feltételezhetően Körmendiről lehet itt szó, aki a liturgikus megújulás pártolásában jeleskedett.

és Ruppert János legyen a kommentátor, illetőleg a karvezető-előimádkozó, a szertartást pedig Bozzay László szertartásmester és Pálos Iván a fővárosi helynökség titkára irányítsa. Utóbbiaknak kellett összeállítani és betanítatni az asszisztenciát. Külön rendelkeztek arról is, hogy a szertartásra érkező papok gondoskodjanak maguknak karingeről, és kapcsolódjanak be a szertartásba, énekekbe. Fehér László karnagynak meghagyták, hogy a *De Angelis* gregorián mise dallamait szólaltassa meg az esemény alkalmából. Betoldásként különböző népenekeket és a *Boldogasszony Anyánk* himnuszt nevezték meg, az egész püspökszentelési misét pedig természetesen a magyar és pápai himnuszok zárták. Kikötötték, hogy gondoskodni kell róla, hogy minél több áldoztatást és gyóntatást végző pap legyen a szertartás alatt a templomban. A Liturgikus Bizottság elfogadva az elnöki előterjesztéseket, Schwarz-Eggenhofer Artur apostoli kormányzót bízta meg, hogy a döntésekről tájékoztassa a szervező Actio Catholicát, vagyis lényegében Estyt. Összeírták, hogy milyen liturgikus ruhából, kellékből, egyéb tárgyból hány darabra lesz szükség, és melyiket hová kellene majd elhelyezni a Szent István-bazilikában.³¹

Schwarz-Eggenhofer október 9-én Várkonyi Imrének, a szervező Actio Catholica országos igazgatójának írt levelében már örömmel jegyezte meg, hogy az előkészület munkálatai szépen haladnak előre. Radóék további, Várkonyinak küldött javaslatait úgy jellemezte, hogy elvenni belőlük nem volna tanácsos, de okos kiegészítésektől sem lenne érdemes tartózkodni. Schwarz-Eggenhofer arra is biztatta Várkonyit, hogy ha lenne valami, amit az Actio Catholica részéről nem tudnak vállalni, azt bátran jelezze neki.³² Október 12-i válaszában Várkonyi, bár jónak tartotta az esztergomi Liturgikus Bizottság javaslatait, úgy vélte, hogy mivel már csak két hét van hátra a püspökszenteléséig, azok már túl későn érkeztek.³³

Október 12-én Brezanóczy képviselőjében Csontos Barna egi irodaigazgató kereste fel Budapesten Estyt, hogy egyeztessen vele a liturgikus kellékek ügyében. Október 15-én kelt leveléhez mellékelte egy listát is az után érdeklődve, hogy egyéb szükséges dolgok beszerzésére szükség van-e még.³⁴ Október 22-én Csontos Estynek arról számolt még be, hogy Brezanóczy a számára megküldött címerterveket nem fogadta el, azt jelezte vissza Rómából, hogy majd ott tervezet magának.³⁵ Párhuzamosan megkezdődött a meghívandók és meghívottak listájának összeállítása, a szükséges üléshelyek, kísérők számának felmérése; köztük a szentelésen részt vevő papoknak, szerzeteseknek, a szentelendő családtagjainak, rokonainak és ismerőseinek,

³¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 4.

³² SZIT, Esty, 4. sorozat, 51. tétel, f. 1.

³³ Uo. ff. 2–3.

³⁴ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 11–12.

³⁵ Uo. f. 13.

barátainak összeírása.³⁶ Esty hagyatékában a szentelésekre vonatkozó tételben legrészletesebben Brezanóczyval kapcsolatban maradtak fenn ezek az információk, adatok.

A kinevezettek a rendező Actio Catholica számára megküldték, megküldték választott jelmondataikat is.³⁷ Az egyházmegyéből – nem csak az érintettekből – október elejétől folyamatosan érkeztek Estyhez a visszajelzések és megkeresések, pontosítások, azzal kapcsolatban, hogy a püspökök, kanonokok közül kik szándékoznak részt venni a jeles eseményen és milyen kísérettel, valamint ebből hány fő kíván asszisztenciaként részt venni az ötös szentelésen.³⁸ A Magyar Postával egy alkalommal még így is meggyűlt a bajuk a szervezőknek. Jelesül Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök nevében Bacsóka Pál püspöki titkár írt Estynek október 15-én, jelezve, hogy ők a sajtóból értesültek csak arról, hogy kiküldték a püspököknek a hivatalos meghívókat, továbbá, hogy a részvételhez jelentkezés is szükséges. Mivel nem volt biztos benne, hogy az utóbbi kitétel a püspökökre is vonatkozik-e, a biztonság kedvéért Bacsóka Dudás nevében bejelentkezett. Ezt október 20-án kelt levelében a püspök személyesen is megerősítette.³⁹

Szegedről Pataky Kornél püspöki irodaigazgató október 16-án kelt levelében reagált Esty korábbi megkeresésére. Ebben biztosította, hogy a korábban számukra is megküldött lista szerint a szentelésen szükséges paramentumokat⁴⁰ időben fel fogja küldeni Pestre; amikor Hamvas felszerelését az Actio Catholica teherautójával átszállítják Kalocsára, akkor Ijjas liturgikus öltözetét is átadják majd továbbításra Estynek. Pataky a leköszönő csanádi megyéspüspök, kinevezett kalocsa-bácsi érsek helyébe lépő Ijjas kinevezett csanádi apostoli kormányzó nevében ígérte a gördülékeny együttműködést. Jelezte továbbá, hogy ha valamely szükséges kellék még hiányzik a szentelés szertartásához – itt elsősorban a zöld zsinóros mellkeresztre, a pileólusra és a gyűrűre gondolt –, Ijjas bizonyára hozni fogja, rendelkezhet már azokkal. Ijjas asszisztenciájának kérdését is egyeztetették.⁴¹ Ezzel kapcsolatban Pataky megjegyezte, hogy ő, mivel a csanádi káptalan nevében lesz jelen, nem tud majd asszisztálni, Szegedről tehát erre csak egy főt tudnak küldeni, így még egyet kellene helyben biztosítaniuk.⁴²

³⁶ Uo. ff. 15–23.

³⁷ Uo. f. 25.

³⁸ Uo. ff. 26–41.

³⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 28 és f. 36.

⁴⁰ Értsd: liturgikus ruhák.

⁴¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 29.

⁴² Uo. f. 32.

2. Kalocsa

A püspökszentelés megszervezésével párhuzamosan zajlott Hamvas Endre kalocsai beiktatásának előkészítése. 1964. október 22-én Kalocsán kelt levelében Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök örömét fejezte ki, hogy Hamvas Endre személyében betöltésre kerül a kalocsa-bácsi érseki szék, egyúttal Estyt is meghívta a székfoglaló misére.⁴³ Ismerve a háttértörténetet, feltételezhetjük, hogy Várkonyi öröme nem volt osztatlan, mivel amint Hamvas kinevező bulláját bemutatták a káptalannak, az ő káptalani helynöksége megszűnt. Ismeretes, hogy személyét káptalani helynökként csupán az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására fogadták el a kanonokok, ők maguk eredetileg Kujáni Ferenc⁴⁴ nagyrépostot szerették volna a főegyházmegye élén látni. 1961. október 4-én azonban hiába esett választásuk a káptalan fejére, döntésükhöz az állam nem járult hozzá, így végül kényszerből elfogadták Várkonyit.⁴⁵ Utóbbi együttműködött az állammal a XXIII. János által kinevezett apostoli kormányzó, Bárd János segédpüspök ellehetetlenítésében, így továbbra is maradt a káptalani helynök, míg a kinevezett apostoli kormányzót internálták.⁴⁶ Erről – azaz, hogy Bárd nem nyert állami hozzájárulást, így a kormányzást nem vehette át – képmutató módon sajnálkozva értesítette annak idején az Apostoli Szentszék, s egyúttal kifejezte, hogy készséggel vállalja az érsekség további vezetését.⁴⁷ Az új érsek kinevezése számára látszólag egyházi téren visszalépésnek minősülhetett, viszont az Actio Catholica országos igazgatójaként és békepapként továbbra is fontos maradt, nem beszélve arról, hogy 1963-tól élete végéig országgyűlési képviselő is volt.

Hamvas szeptember 29-i Rómában kelt levelében tájékoztatta Kujáni Ferenc kalocsai nagyrépostot, hogy egy hónap múlva érkezik Kalocsára. Erről a nagyrépost beszámolt a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalannak, amely örömmel fogadta a hírt.⁴⁸ Kujáni október 10-i válaszában hívta fel az érsek figyelmét arra, hogy ne felejtse el a palliumot Rómában kérni és majd magával hozni.⁴⁹ A palliumügy már Kujáni jelzésétől függetlenül is némi gondot okozott Hamvasnak. A kérdésről levél útján konzultált Esty Miklóssal, aki szeptemberben gyakorlati és egyéb hasznos tanácsokkal szolgált

⁴³ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 41.

⁴⁴ Kujáni Ferenc (1890–1964), 1951-től kalocsai érseki általános helynök, 1931-től kanonok, 1959-től nagyrépost.

⁴⁵ SÁGI György, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2016) 3/37–44.

⁴⁶ Uo. 51–54.

⁴⁷ KFL, I, 1, c, 3178/1961.

⁴⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2714/1964.

⁴⁹ Uo.

neki. Hamvas ugyanis bizonytalan volt abban, hogy mikortól viselheti a palliumot. Esty javasolta, hogy mielőbb kérje annak konferálását írásban, ott helyben, Rómában.⁵⁰ Hamvas így is tett, és ahogy Esty előre megmondta, Alfredo Ottaviani protodiakónus bíborostól néhány napon belül át is vehette a palliumot. Esty különböző kánonokat is citált a kinevezettnek, arra az esetre, ha nem menne gördülékenyen a dolog, például hogyan kellene eljárni akkor, ha nem tartanának a zsinat ideje alatt konzisztóriumot. Példaként említette Czapik Gyula néhai egri érseket, aki mivel XII. Piusz ritkán hívott össze konzisztóriumot, 1943-ban azon kívül kérte palliumát. Akkor Czapik ezt nem kapta meg, de – átmenetileg – dispenzációt szerzett a viselése alól, így hiánya nem akadályozta metropolita érseki működésében. Ténylegesen 1946-ban vehette át palliumát. Mindazonáltal a világi pápai kamarás kiemelte, hogy ha meg is kapja Hamvas, a budapesti püspökszentelésekkor nem viselheti, majd csak székfoglalóján.⁵¹

Az is felmerült, hogy nem volna-e szerencsésebb Hamvas érseki székfoglalóját egy héttel a budapesti püspökszentelések elé helyezni. Esty ez ügyben az Állami Egyházügyi Hivatalt is megkereste még szeptember folyamán, de végül nem történt változás a dátumok tekintetében. Maradt november 1.⁵² A volt gentiluomo ugyanis úgy vélte, hogy a szokásos temetőjárások miatt a papok és a hívek egy része esetleg nem tud részt venni az ünnepi szertartáson, ha mindenszentek ünnepén tartják, tekintve, hogy másnap halottak napja. Esty hiába hozta fel gyakorlati érvként azt is, hogy korábbi beiktatás esetén a zsinati atyák is hamarabb vissza tudnának utazni Rómába.⁵³ Az Állami Egyházügyi Hivatal számára ezek nem voltak szempontok.

Várkonyi szeptember 17-én kelt ünnepélyes körlevelében hozta hivatalosan a Kalocsa-Bácsi Főegyházmege papsága és hívei tudomására az új főpásztor kinevezését.⁵⁴ A kalocsai szervezésért káptalani helynökként ő felelt. Az érseki lakrész rendbetételéről október 3-án – Grösz József érsek halálának harmadik évfordulóján – rendelkezett. Ennek keretében modernizálást is végrehajtottak (például a fürdőszobába villanybojlert szereltek). Az érsek megbízásából Várkonyi állította össze a meghívandók listáját, és gondoskodott a meghívók széküldéséről.⁵⁵ A főegyházmege papságát körlevelben

⁵⁰ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 46–47.

⁵¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 47. Az érsekek a palliumot egyháztartományuk területén viselhetik.

⁵² A levélen 1964. szept. 2-i dátum szerepel ugyan, de feltehetően a második számjegy lekopott az iratról, ugyanis a püspökök kinevezésére is csak szept. 15-én került sor a részleges megállapodás alapján.

⁵³ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 48.

⁵⁴ VÁRKONYI Imre, *Dr. Hamvas András kalocsai érsekké történt kinevezése (2714/1964)*, in *Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidiocesis Colocensis et Bacsensis anno 1964. dimissae* [Kalocsai Főegyházmegei Körlevelek, 1964] (Kalocsa, k.n., 1965) 21–22.

⁵⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalialia 1964–1965, 2735/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I.

hívta meg a november 1-jei beiktatási misére.⁵⁶ Az egyes plébánosok, káplánok egyénileg jelezhették részvételi szándékukat.⁵⁷ Hamvas pedig Kujáninak címzett október 12-i levelében hívta fel a figyelmet arra, hogy másnap – november 2-án – reggelire is vendégül kell majd látni a megjelent és ott tartózkodó papságot (szendvics, bor, sör, tea stb.).⁵⁸

Hamvas átköltözését Szegedről Kalocsára már október első felében elkezdték szervezni. Ő maga Kujáni Ferenc kalocsai nagyprépostnak és Várkonyi káptalani helynöknek egyaránt megírta, hogy szeretné, ha hűgai kalocsai elhelyezéséről is mielőbb intézkednének.⁵⁹ Pataky Kornél október 3-án szintén felvilágosítást kért Szegedről az érsektől, azt tudakolva, hogy átköltöznek-e Kalocsára, avagy további intézkedésig még Szegeden maradnak.⁶⁰ Várkonyi magára vállalta, hogy egyeztet a hölgyekkel, és gondoskodik elhelyezésükről, október 7-i levelében azonban megjegyezte, hogy pillanatnyilag a három éve Kalocsáról „eltávozott” – valójában az állam által eltávolított – Bárd János segédpüspök lakrészén kívül nincs a kastélyban üres hely. Ezért a káptalani helynök arra kérte az érseket, hogy legyen kedves a püspökkel ő megbeszélni a dolgot, hogy oda beköltöztethetik-e majd a hölgyeket; ők ugyanis maguktól nem mernek az ügyben lépéseket tenni.⁶¹ Miklós Ferenc szegedi vicerektor az átszállítandó tárgyakról telefonon tájékoztatta Várkonyit. Az intézkedésekről október 9-én kelt levelében Gyetvai Péter általános ökonómus informálta az érseket.⁶² Október 8-i Kalocsáról Rómába címzett levelében Várkonyi a meghívandók listájának mielőbbi megküldését kérte az érsektől.⁶³ Várkonyinak Hamvas már október 15-én jelezte, hogy november 2-án szeretne visszatérni Rómába a zsinatra, az odafelé szóló repülőjegye is már megvolt.⁶⁴ Az érsek arról a szándékáról, hogy október 29-én sze-

Personalia 1964–1965, 2717/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2869/1964. A meghívókat okt. 21–22-én véglegesítették és küldték el. A püspököktől érkezésük időpontjának visszajelzését kérték, a papoktól pedig okt. 23-ig vártak választ, hogy részt tudnak-e venni az eseményeken. Kérték továbbá, hogy mindenki hozzon magának karinget. Lásd: KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964; VÁRKONYI Imre, *Érsek urunk székfoglalása (2717/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 23.

⁵⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2717/1964.

⁵⁷ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁵⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Kujáni Ferencnek, 1964. okt. 12.

⁵⁹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2767/1964.

⁶⁰ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Pataky Kornél levele Hamvas Endrének, 1964. okt. 3.

⁶¹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, 1964. okt. 7.

⁶² KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2767/1964.

⁶³ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Várkonyi Imre levele Hamvas Endrének, 1964. okt. 8.

⁶⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Várkonyi Imrének, 1964. okt. 15.

retne Kalocsára költözni, Gyetvait is egy hónappal korábban értesítette. Ugyanekkor jelezte már neki, hogy hűgait is mindenképpen viszi magával Kalocsára.⁶⁵

III. AZ ÖT ÚJ PÜSPÖK FELSZENTELÉSE

A magyar püspökök MALÉV-géppel érkeztek haza Rómából 1964. október 26-án valamivel délután 4 óra után az új püspökök két nappal későbbi felszentelésére. Hamvas már október 12-én Gyetvainak írt levelében jelezte Rómából Budapestre érkezésének várható idejét, kérte, hogy jöjjenek érte a repülőtérre autóval, és legyen ott titkára is, Antal Géza. Végül ugyanazzal a géppel érkezett valamennyi püspök. Egyházmegyéik papjain kívül az Állami Egyházügyi Hivatal részéről Nagy László főosztályvezető és Herling Jakab csoportvezető üdvözölte őket. A két politikus a püspököket és papokat a repülőtér fogadótermébe kísérte, ahol Várkonyi, Esty és Szántay István, az Actio Catholica országos elnökségének főtítkára várta őket.⁶⁶ A hazáérkezők beszámoltak róla, hogy a szükséges belső és külső előkészületek Rómában részükéről már megtörténtek. A felszentelendőek lelkigyakorlaton vettek részt, valamint a szükséges két esküt is letették, az egyiket Ottaviani bíboros, a másikat Santiago Luis Copello bíboros előtt. VI. Páltól teljes püspöki díszöltözetet kaptak ajándékba, hozzá való fehér és aranyozott mitrával, valamint ezüst pásztorbotot és mellkeresztet, illetve két-két gyűrűt. A pápa köszöntőlevelet is adott nekik, azzal a céllal, hogy a szentelés után felolvassák a templomban; így kívánta elsőként ő köszönteni az új püspököket.⁶⁷

Az új főpásztorokat az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Hamvas Endre szentelte Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és Kovács Vince váci apostoli kormányzó, zaraï-i címzetes püspök segédletével.⁶⁸ Október 28-án reggel 8 órakor már bezárták a Szent István-bazilika kapuit, hogy a meghívottak számára helyet biztosítsanak. Sokan váraoztak a bazilika előtt egészen a szertartás végéig, hogy legalább így részesülhessenek az új püspökök áldásában. A szentélyben foglalt helyet Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök, Papp Kálmán győri megyéspüspök, Endrey Mihály, Bárd János, Szabó Imre, Kisberk Imre segédpüspökök, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Schwarz-Eggenhofer Artur esztergomi és Klempa Sándor veszprémi aposto-

⁶⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2714/1964.

⁶⁶ N. N., *A Szentatya pásztorbottal, mellkeresztel és gyűrűvel ajándékozta meg az új püspököket. Fogadás a repülötéren*, in *Új Ember* (1964) 44/1.

⁶⁷ N. N. 1.

⁶⁸ A püspökszentelési mise leírása Ijjas Antal beszámolóján alapszik. Lásd: IJJAS Antal, *Öt magyar püspök szentelése a Bazilikában*, in *Új Ember* (1964) 44/1–2.

li kormányzó, valamint Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök, továbbá Peisz Lajos fővárosi helynök és Rozsáli Menyhért győri püspöki helynök. A káptalanok is itt képviseltették magukat. A szentélyben kapott helyet Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és Nagy László főosztályvezető is. Őket Várkonyi Imre és Szántay István kísérte a helyükre. Jelen volt Albert István piarista és Váradi Béla ferences tartományfőnök is. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát és az Opus Pacist Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd és Mag Béla képviselte. A főhajóban a Hittudományi Akadémia és Központi Papnevelő Intézet, valamint más szemináriumok tanárai foglaltak helyet, továbbá az evangéliumi oldalon a magasabb rangú és/vagy pápai címmel rendelkező papok, a leckeoldalon a családtagok és egyéb hozzátartozók, barátok és ismerősök, legelől a szülők és testvérek.⁶⁹ Mikor a harangok megkondultak, az addig a szentélyben várakozó szentelendők asszisztenciájukkal a főkapuhoz mentek, ahová ekkorra megérkezett Hamvas érsek Antal Géza érseki titkár és Kovács Géza mb. irodaigazgató kíséretében. A szervezők részéről a bazilika kapujában Esty köszöntötte az érseket, majd a templom egyházközségének elnöksége.

Fél 11-kor vette kezdetét a püspökszentelési szentmise. Miután az érsek felment a lépcsőn a kapuhoz, átnyújtott neki egy feszületet, amelyet megcsókolt, és szenteltvizet, mellyel meghintette magát, majd a társszentelőket és a szentelendőket is. Ezt követően vonultak be mindannyian először a bazilika baloldali szentségi oltárához, miközben az *Ecce sacerdos magnus* énekelte a kórus, majd innen ünnepi menetben tovább a szentélybe. A szentelő érsek a főoltár legfelső fokánál ült, a felszentelendők a legalsónál. A két társszentelő kétoldalt foglalt helyet. Először Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök társszentelő emelkedett szólásra, Hamvas latinul szólítva meg, kifejezésre juttatva, hogy az Apostoli Szentszék a felsorakozókat püspökké nevezte ki. Majd átnyújtotta az érseknek a kinevező bullákat, aki titkárának adta tovább, hogy olvassa fel azokat. Ezután következtek a szertartásnak megfelelően az érsek által feltett kérdések és a szentelendők válaszai. Ezt követően a társszentelők egyenként kísérték az érsek elé az öt kinevezettet, akik letérdeltek és kezet csókoltak felszentelőjüknek, majd az előírtaknak megfelelően folyt tovább a szertartás. Miután a szentelendők megkapták új püspöki liturgikus ruhájukat, Hamvas a főoltár legfelsőbb fokán, a társszentelők székeiknél térdre ereszkedtek, az öt szentelendő pedig arcra borult a lépcsőzeten, miközben a Mindenszentek litániája zengett. Egy-egy káplán nyakszirtjükre fektette az evangéliumos könyvet, az érsek és a társszentelők kézrátétellel illették a fejüket, majd tonzúrájukra keresztet rajzolva megtörtént a felkenés. Hamvas tenyerüket is megkenete olajjal, felhúzta püspöki

⁶⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 2.

gyűrűiket, átadta nekik a pásztorbotot és az evangéliumos könyvet. Ezt a békecsók követte. Mindannyian együtt végezték tovább a misét, majd Breznóczy társai és maga nevében két gyertyát, két kenyeret, két apró hordó bort ajánlott fel, s kézcsókra járultak mind az öten az oltár előtt elhelyezkedő érsekhez. Áldozáskor Hamvas az új püspököket áldoztatta meg először. Rendes áldást mondott, majd leült a főoltár elé. A felszenteltek egyenként járultak elé, ő pedig az első társszentelő segítségével húzta fel az új püspökökre kesztyűiket és helyezte fejükre a mitrát. Ezt követően teljes díszben az oltárlépcső felső fokán ültek le odakészített székeikre, két oldalukon mitra nélkül álltak melléjük felszentelőik. Az érsek az oltárnál maradt állva, szolt a *Te Deum*, Kovács Sándor és Kovács Vince, azaz a társszentelők pedig végigvezették a templomon a felszenteltek, akik közösen áldást osztottak, majd az oltárhoz visszatérve egyenként adták áldásukat. A szentmise végén a püspökök megölelték egymást.⁷⁰

A püspökszentelést követően az Actio Catholica országos elnöksége délután fél 2-től ebédrel egybekötött fogadást adott a Gellért Szállóban.⁷¹ Hamvas a fogadás után többedmagával autóval elindult Kalocsára, és a délután folyamán meg is érkezett új székvárosába. A canonica processio lefolytatására másnap, október 29-én fél 11-től került sor, hogy később ezzel már ne kelljen foglalkozni, és a november 1-jei beiktatási mise után mielőbb visszaindulhasson Rómába, a zsinatra.⁷²

IV. NÉGY KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYÉS PAP HALÁLÓS AUTÓBALESETE

Hamvas kinevezési bulláját október 28-án Kujáni Ferenc nagyrépost vette magához Budapesten. Ő is részt vett az ötös püspökszentelésen, és délután a bullával együtt autóval indult haza Kalocsára Sztrilich Károly megbízott főesperes, keceli esperes plébános, Kovács Vince ifjabb mesterkanonok, főszékesegyházi plébános és Mihályfi István kalocsa-eperföldi plébános társaságában.⁷³ Mihályfi vezette Volkswagen 1500 típusú kocsiját.⁷⁴ 17 óra körül indultak Kalocsára Budapestről. Az 51-es úton haladva Dunavecscsénél 17.50

⁷⁰ IJAS 1–2.

⁷¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 5–6. A menü az alábbi volt: erőleves apró májgombóccal, svéd vegyes ízelítő, vajas borjúfilék párizsi körettel, Gellért puding, gyümölcstál. Ezt követően kávéztak, továbbá az étkezés mellé vermutot, kecskeméti barackot, csopaki rizinget, esetleg Törley reserve-t ihattak.

⁷² KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Várkonyi Imrének, 1964. okt. 15.

⁷³ Eredetileg Kujáni köszöntötte volna a tervek szerint délután 6 óra körül Kalocsára megérkező érseket, majd a nagyebédlőben vacsoráztak volna a kanonokokkal, ott lakó papokkal.

⁷⁴ A típus a Bogárnak egy továbbfejlesztett változata.

BREZANÓCZY PÁL PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSE ALKALMÁVAL ESTY MIKLÓS TÁRSASÁGÁBAN
Budapest, 1964. október 28. (SZIT, Esty 1. sorozat, 14. tétel)

körül egy be nem látható, balívú kanyart követően 65 m-re állt a menetirány szerinti jobb oldalon a kalocsai Sütőipari Vállalat teherautója. Szemből a másik sávban egy másik személygépkocsi érkezett. A kanyarban 90–95

km/h-val haladó Mihályfi észlelve a szembejövő autót szabályszerűen tompított fényre váltott, így azonban késve észlelte az előtte az úton kivilágítva álló tehergépkocsit. Fékezett, de az ütközést már nem kerülhették el. 65–70 km/h-s sebességgel történt meg a karambol. A teherkocsi a lendülettől előrébb lendült, a négy pap a kocsival visszafelé pördült, és az autó súlyosan roncsolódott. A teherkocsiba beszállni készülő sofőr, Lakatos László és utasa, Kovács Gergely nem sérültek meg, ahogyan autójukat sem érte kár. A szemből érkező Szalay Benő állatorvos gépkocsijában is csak anyagi kár keletkezett.⁷⁵ A négy pap közül hárman azonnal szörnyethaltak, Kujáni nagyprépost még 40 percig életben volt, de Antal Géza érseki titkár november 10-i feljegyzése szerint, amikor ők odaértek, már eszméletlen volt. Az utolsó kenetet a helyszínre érkező dunavecsei lelkész, Máthéffy Brunó kármelita szerzetes adta fel mind a négyüknek.⁷⁶

Igaz, Antal az 1980-as években már úgy számolt be az esetről Kujáni unokaöccsének, hogy amikor 20–25 perccel a baleset után a helyszínre értek az érsekkel – ők szintén Kalocsára tartottak –, Kujáni eszméleténél volt, de már csak szemhéjaival tudta jelezni, hogy felismeri őket. Antal azt is mondta Kujáni Györgynek, hogy az utolsó kenetet ő adta fel. Feltehetően a baleset utáni feljegyzés lehet a hitelesebb, az unokaöccsel való beszélgetés során kegyes hazugságról lehetett szó. Annak elhitéseivel, hogy ismerős volt mellette utolsó perceiben, akivel, ha korlátozottan is, de kommunikálni tudott, vélhetően vigasztalást akart nyújtani a rokonságnak.⁷⁷

A helyszínre érkező Hamvast és a vele lévő aulistákat is mélyen megrázta, amit a baleset helyszínén láttak. A rendőrség már helyszínel, és orvost, mentőt is hívtak. Mindnyájukat letaglózta paptársaik holttesteinek látványa, akikkel pár órával korábban Budapesten még az öt új püspök felszentelését ünnepelték. Az érsek és kísérete zavart lelkiállapotban indult tovább Kalocsára. Talán ennek tudható be, hogy csak később jutott eszükbe, hogy a kinnevezési bullák Kujáninál voltak, így visszafordultak a tragédia helyszínére. A roncsban, ahol korábban a nagyprépost ült, megtalálták a bullákat tartalmazó tokot, amely megsérült ugyan, de a bullák épek voltak. A helyszínelők engedélyezték ezek magukhoz vételét. Ezt követően szomorú hangulatban folytatták útjukat az érseki székvárosba.⁷⁸

Tasnádi Elek közlekedési ügyész a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség nevében a szükséges eljárást elindította Mihályfi ellen, foglalkozás körében⁷⁹

⁷⁵ KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 3223/1964.

⁷⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁷ Kujáni György szíves szóbeli közlése (Budapest, 2016. febr. 19.); KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁹ A dokumentumban így szerepel a jogi terminus.

elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés büntetében, de tekintve, hogy ő is elhunyt, az eljárást egyúttal meg is szüntette. A holttestek kiadását engedélyezték a családok számára.⁸⁰ A tragédiáról értesülve VI. Pál pápa is részvétét nyilvánította november 5-én.⁸¹ Hamvas érsek november 6-án kelt körrendeletében emlékezett meg az elhunytakról.⁸²

A tragikus baleset szomorú ténye rányomta bélyegét az október 29-i és november 1-jei érseki beiktatásra és székfoglalásra is. A kinevező bullát – melyet eredetileg Kujáni nagyprépost hozott volna előző nap Kalocsára – október 29-én mutatta be az érsek a káptalannak.⁸³ Mivel a nagyprépostnak a bulla bemutatásában, a beiktatáson és a székfoglaláson fontos szerepe lett volna, elhunytja miatt feladatait rangidősként Horváth Alajos olvasókanonok, érseki helynök vette át.

V. HAMVAS ENDRE ELFOGLALJA ÉRSEKI SZÉKÉT

Október 29-én 10 után 20 perccel száznál több pap liturgikus öltözkében, a kanonokok cappa magnában vonultak a kalocsai érseki kastély elé, várva az érseket. Elöl Engert Jakab hercegszántói káplán vitte a káptalani keresztet. 10 perccel később szólalt meg az érseki nagyharang, amikor Hamvas átvonult a kastélyból a főszékesegyházba. A templomkapuban Horváth kanonok fogadta az érseket, aki szenteltvízzel hintette meg a letérdelő papságot. Ezután az érsek a *Sacerdos et Pontifex* énekére a szentségi oltárhoz vonult egy rövid imára, majd a káptalan tagjait követve a kanonoki sekrestyébe ment. A kinevezési bullákat Hamvas átadta titkárának, Antal Géának, aki Koszterszitz József bácsi főesperesnek adta tovább, aki azt hangosan felolvasta.⁸⁴ Az érsek ezalatt a sekrestyei oltár előtt ült, míg a papság a *Veni creator Spiritust* énekelt. A jogi aktussal végezve, mellyel Hamvas hivatalosan átvette a hatalmat, az érseki keresztet vivő Huszár Ernővel az élen a főszékesegyházi érseki trónszékhez vonult át a főpásztor a kanonokok kíséretében, ahol helyet foglalt. Mellette ült az addigi káptalani helynök, Várkonyi Imre és Horváth Alajos. Ezt követően Kováts Géza mb. irodaigazgató olvasta fel latin és magyar nyelven a kinevezési bullát, majd Horváth felolvasta az előző nap tragikus körülmények között elhunyt Kujáni még korábban erre az alkalomra megírt klasszikus szépségű latin köszöntőbeszédét.⁸⁵ Erre az érsek latinul

⁸⁰ KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 3223/1964; KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 2898/1964.

⁸¹ HAMVAS Endre, *VI. Pál pápa részvétávirata (2971/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 30.

⁸² HAMVAS Endre, *Halottaink (2898/1964)*, in *uo.* 29.

⁸³ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2944/1964.

⁸⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2946/1964.

válaszolt,⁸⁶ majd magyarul Várkonyi köszöntötte a főegyházmegye papsága nevében az új főpásztort, amit a papság hódolata (gyűrűcsók) követett orgonajátékkal a háttérben.⁸⁷ Ezután Hamvas Endre első érseki szózata hangzott el főegyházmegyéje papjaihoz trónusáról. Beszédét a *Te Deum* követte, amelyet a papság magyarul énekelt Horváth vezetésével. Ő intónálta a *Protektor noster* imát is, mely után Hamvas első érseki áldását adta trónjáról. A ceremónia a pápai és magyar himnuszokkal zárult. A kivonuláskor a *Christus Vincitet* énekelte a papság. Míg az érsek átvonult a kastélyba, az érseki nagyharang kongott. Délben a nagyebédlőben a vendégeket büfé jellegű agapé várta.⁸⁸

A november 1-jei székfoglalási mise menete röviden a következő volt: Hamvas 10 órakor cappa magnában vonult át a kastélyból a főszékesegyházba, a kapuban a kanonokok és az asszisztencia fogadta. Harangozás közepette bevonult, és az adorációt követően helyet foglalt az érseki trónszéken. Ezt követően magyarul olvasták fel a kinevező bullát a papság és a hívek jelenlétében, majd az érsek szentmisét celebrált. Az új érsek az evangélium után beszédet intézett a hívekhez. A szentmise végén a pápai és a magyar himnuszt énekeltek, majd az érsek harangzúgás közepette visszavonult a kastélyba, a káptalan és az asszisztencia a kapuig kísérte. Délben sörözésre, ismét büfé rendszerű agapéra gyűltek össze a meghívottak a szalonban, majd délután 1-kor ünnepi ebédhez ültek a nagyebédlőben.⁸⁹ Az új érsek kinevezése alkalmából VI. Pál pápa nevében Copello bíboros, apostoli kancellár szeptember 15-én kelt levelében köszöntötte a kinevezettet, valamint ugyanaznap külön levelet intézett a kalocsai papsághoz és a hívekhez is.⁹⁰

Hamvas röviddel érseki beiktatását követően visszautazott püspöktársaival Rómába, a II. Vatikáni Zsinatra. Még október 29-én speciális delegátusnak Várkonyit nevezte ki távolléte idejére a szükséges főegyházmegyei teendők ellátására.⁹¹ Várkonyi e kinevezése december elejéig tartott, amikor is a volt káptalani helynök – Hamvas, Brezanóczy, Kovács Sándor, Beresztóczy és Potyondy Imre, a Központi Papnevelő Intézet rektora mellett – Indiába utazott, hogy részt vegyen a magyar katolikus egyház képviselőjében a

⁸⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2947/1964.

⁸⁷ KFL, II. Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár, 1. Főkáptalani magániratok, a. Jegyzőkönyvek, 27. Főkáptalani jkv. 1946. jan. 18. – 1973. febr. 13., 56; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2917/1964.

⁹⁰ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2945/1964.

⁹¹ HAMVAS Endre, *Specialis delegatusi megbízások (2913/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 29.

bombayi XXXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson.⁹² Speciális delegátusként Kováts Géza érseki irodaigazgató váltotta.⁹³

*

A Casaroli-féle részleges megállapodás, melynek hozadéka volt Hamvas érseki beiktatása és az ötös püspökszentelés, fontos mérföldkövet jelentett a magyar katolikus egyház viszontagságos 20. századi történetében. Dankó László kalocsai érsek 1990-es Gazzadában tartott előadásában méltán fogalmazott úgy, hogy „lehetővé tette az egyetemes Egyházzal történő kapcsolatok kiépítését, igaz, szigorú ellenőrzések mellett”.⁹⁴ „Az élet továbbra is nehéz maradt az egyház számára és az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrző tekintete alatt. Az 1964-es megállapodások mindenestre segítettek életben tartani a párbeszédet és a vitát. Az 1967-ben a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárává kinevezett Casaroli és a kormány képviselői közötti találkozókat felváltva tartották Rómában és Budapesten”⁹⁵ – fogalmazott hasonlóan a magyar Parlamentben Paul Richard Gallagher érsek, a pápai államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős szekciójának titkára a „Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból” címmel 2015. április 14-én tartott konferencián.

⁹² SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 140.

⁹³ HAMVAS, *Specialis delegatusi megbízások* 29.

⁹⁴ DANKÓ László, *A magyar katolikus egyház 1945-től napjainkig*, in *A katolikus egyház Magyarországon* (szerk. Somorjai Ádám OSB – Zombori István; Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991) 79.

⁹⁵ GALLAGHER, Paul Richard, *Agostino Casaroli és a szentszéki–magyar kapcsolatok*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérdy András; Budapest – Róma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet, Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2015) 32. „La vita rimase nondimeno difficile per la Chiesa, posta sotto la vigilanza dello Stato e dell’Ufficio per i Culti. Le intese del 1964 servirono, però, a tenere vivo il dialogo e le discussioni grazie ai incontri tra mons. Casaroli, diventato nel 1967 segretario per gli affari ecclesiastici straordinari, e i rappresentanti governativi, che si ripetevano ora a Roma ora a Budapest.”: Uő, *Agostino Casaroli e le relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l’Ungheria*, in *Rapporti diplomatici tra Santa Sede e l’Ungheria (1920–2015)* (a cura di András Fejérdy; Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2016) 39.

◆◆◆ SOMORJAY SÉLYSETTE

 Újhullám. Megújuló liturgikus terek
 és a II. Vatikáni Zsinat szelleme*

Közel ötven évvel a II. Vatikáni Zsinat bezárását követően fölöslegesnek tűnhet a liturgikus reformnak az építészeti terekre gyakorolt hatásáról beszélni. A történeti épületek – műemlékek – kisebb vagy nagyobb mértékben átrendezett szentélyei vizuálisan megszokottá váltak, a változásokat tudomásul vettük. Éppúgy, mint a 20. század második felében épült templomok számos és változatos építészeti javaslatát egy újonnan elgondolt egyházkép kifejezésére. A liturgikus reform teológiai háttérét és eredményét – lelkeségi és egyházművészeti szempontból egyaránt – hatalmas irodalom tárgyalja, a zsinatnak a templomok kialakítására gyakorolt hatásáról új megállapításokat tenni nemigen lehet. Hogy mégis szükségét látom annak, hogy a II. Vatikánium liturgikus terekre gyakorolt hatását szóba hozzam, annak két oka van. Az egyik az a felújítási hullám, amely századunk első évtizedétől kezdve egyre növekvő mértékben tapasztalható, és számos védett műemléket is érint. Egyáltalán nem mondható tehát, hogy a liturgikus tereket érintő reformfolyamatok – mint gondolnánk – az 1970-es, 1980-as években lecsengtek volna. A másik ok szorosan összefügg ezzel. Az a tapasztalat, hogy a liturgikus terekkel foglalkozó írások gondolatmenetükben – teljesen érthető módon és helyesen – a zsinati dokumentumokból indulnak ki, ám figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy az eltelt fél század a zsinati intenciók megvalósulásának kritikáját is kiérlelte. Így aztán kötelező érvényű előírás-

* Köszönetemet kell kifejeznem a *Magyar Sion* szerkesztőbizottságának, amiért helyet adott ennek az írásnak, amely eredetileg előadás formájában műemlékvédelmi szakközönség előtt hangzott el a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete „Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték” c. konferenciáján (FUGA Budapesti Építészeti Központ, 2019. január 25.). Meggyőződésem azonban, hogy műemlék templomaink és liturgikus tereink méltó megőrzésére a műemlékvédelem elszigetelten nem fog megoldást találni. Ezért örülök a lehetőségnek, hogy felvetéseimet ebben a körben is közreadhatom, remélve, hogy írásom hozzájárul egy jóindulatú szakmai párbeszéd kialakulásához. Az előadás jelen verziótól eltérő szövege megjelent: *A II. Vatikáni Zsinat hatása a liturgikus terekre*, in *Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték* (Budapest, Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, 2019) 21–42

<https://drive.google.com/file/d/1ssuLNFIJMN8nHqllTCWEVWJp4DSFg8iz/view> (2020.03.03.).

ként kezelnek bizonyos, a liturgikus reformmal kapcsolatos fogalmakat, holott azt látjuk, hogy mind a liturgikus reform szándékát, mind a bevezetés módját érintően az elmúlt két évtizedben élénk és gyümölcsöző gondolkodás folyt. Jóllehet a művészettörténész szakmájától ez távol esik, mégis érdeklődéssel fordul e folyamatok felé, hiszen azt látjuk, hogy korábban megfellebbezhetetlennek tételezett szempontok vitathatók, mi több ténylegesen vitattak is, és felvethető a kérdés, hogy a nyugati kereszténység¹ régi liturgikus tereit átformáló és átértelmező beavatkozások indokoltak voltak-e. Mindennek természetesen nem a megtörtént, hanem az elkövetkezendő vonatkozásában van jelentősége.

Úgy gondolom tehát, megérett az idő arra, hogy áttekintsük azt a folyamatot, amelyet a *Sacrosanctum Concilium*² 1963. december 4-i aláírása elindított, és ennek fényében újragondoljuk templomaink belső átalakításának elveit. A figyelem fókuszában nyilvánvalón a védett műemlékek állnak, amikor ugyanis a műemléki értékek védelmét olyan helyzetben kell érvényesíteni, amelyben a műemléki érdek teológiai alapú kötelező előírások megszegése nélkül nem érvényesíthető, akkor a mozgástér igen szűkös. Az azonban, hogy a zsinat liturgikus reformjának következményeiről lehetséges polémiát folytatni, új perspektívát nyit, módot ad arra, hogy mintegy újrainyissuk a liturgikus terek műemlékvédelmének dossziéját. Erdemes azonban szem előtt tartani, hogy múltbeli értékeinknek csak igen kicsiny része áll műemléki védelem alatt, ezért az, hogy hogyan viszonyulunk régi, már álló templomainkhoz, a ránk hagyományozotthoz egyáltalán nem csak műemlékvédelmi kérdés, hanem az egyházat, mint tulajdonost is – akinek e javak gondos őrzésére számos vatikáni dokumentum felhívja a figyelmét – igen széles körben érinti.

A következőkben először a liturgikus terek megújítása mellett felhozott leggyakoribb érveket veszem számba. Ezt követően a liturgikus reform bevezetésének története mentén ezeknek az érveknek a megalapozottságát vizsgálom, illetve megszilárdulásuk okaira keresek magyarázatot. Végül a levont következtetések tükrében teszek néhány észrevételt a mai hazai folyamatokkal kapcsolatban, felvetve a szakrális emlékek ügyében újrainyitott párbeszéd lehetőségét.

¹ Bár a II. Vatikáni Zsinat bizonyos mértékű hatást a nem katolikus templomokra is gyakorolt, az elkövetkezők csak a katolikus templomokra vonatkoznak.

² II. Vatikáni Zsinat, *Sacrosanctum Concilium* konstitúció (1963. dec. 4.), in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Budapest, Szent István Társulat, 2000) 45–88.

A LEGGYAKRABBAN HANGOZTATOTT ÉRVEK

Az építészettörténeti szakirodalomban, illetve a II. Vatikánum előtt épült templomok felújítása, a liturgikus terek megújítása kapcsán két olyan érveléssel találkozunk, amely megfellebbezhetetlenként jelenik meg, és ezáltal olyan keretek közé tereli a műemlékvédelmet, amelyek között annak elvei nem érvényesíthetők. Az egyik a pap versus populum pozíciója, amelyből szükségszerűen következő kívánalom az oltárok nép felé fordítása. A másik sokat hangoztatott szempont az a szemléletváltás, amelyet a hívők istentiszteletbe történő bevonása, „tevékeny részvétele” fejez ki. Ezt a *participatio actus* az építészeti szakirodalom általában különösebb megfontolás nélkül úgy értelmezi, mint olyan teológiai alapú hangsúlyváltást, amely a zsinat által definiált új egyházkép kifejeződése a liturgiában. Ennek az új egyházképnek a közvetítését a templomok tradicionális térstruktúrája és liturgikus elrendezése – így szól az érvelés – akadályozza. Amiből nyilvánvalóan következik, hogy az új egyházkép kifejezésére új építészeti formákat kell létrehozni. Ez a gondolatmenet a liturgikus konstitúcióból kiindulva és arra hivatkozva tételez egy teológiai értelmezést, amire ki is dolgoz egy építészeti választ.

A Sacrosanctum Concilium

A megalapozott építészeti-műemlékvédelmi érvelés számára az okozza a legnagyobb nehézséget, hogy a zsinat nem ad automatikusan alkalmazható szabálygyűjteményt e tekintetben. Tizenhat dokumentumának kisebb része kötelező érvényű teológiai tanítás, nagyobb része aktuális kérdések tárgyában megfogalmazott határozat vagy nyilatkozat. Valamennyi összefügg egymással, és együttesen bontják ki a zsinat célkitűzését: azt a gazdag tartalmat, amely a belső megújulásra, az egyházi intézményrendszer átalakítására és a keresztény egység előmozdítására irányult (SC 1).

A dokumentumok önmagukban olvasva egyoldalú, vagy éppen ellentétes következtetésekre is vezethetnek.³ Ez a helyzet a liturgikus konstitúcióval is, amelyből például – a közvélekedés dacára – nem vezethető le sem az oltárok kötelező nép felé fordítása, sem a latin nyelv kiiktatása. Épp az a két változtatás nem, amely Joseph Ratzingert idézve a „rendszeres templomba járó

³ A zsinattal kapcsolatos irodalomból kiviláglik az álláspontok sokfélesége és ellentmondó volta. A zsinatot követő 25 év Walter Kasper bíboros 1994-es értékelése szerint „meglehetősen zavaros volt, szemben álló nézetek ugyanarra a zsinatra hivatkoztak”: KASPER, Walter, *Egyház, merre tartasz? A II. Vatikáni Zsinat maradó jelentősége*, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962–2002. A zsinati dokumentumok áttekintése és megvalósulása* (szerk. Kránitz Mihály; Budapest, Szent István Társulat, 2002) 19.

számára [...] a zsinat két legszembetűnőbb hatása”. Ám – mint folytatja – „akik elolvassák az ide vonatkozó szövegeket, megdöbbenve láthatják, hogy valójában egyikről sincs szó a zsinati dokumentumokban”.⁴

Az egyes dokumentumokat tehát a zsinat általános célkitűzéseinek szem előtt tartásával és a későbbi reflexiókra figyelve kell olvasni. Eközben azonban egy sor olyan témába ütközünk, amely érinti ugyan az építészeti téralakítást, de állásfoglaláshoz már a teológus szakértelme szükséges. Vajon a megváltozott imairány nyomán átrendezett liturgikus terek, különösképpen az ideális középpontba helyezett oltár és a köréje mint középpont köré rendeződő istentiszteleti forma hatásaként valóban bezáródik-e a keresztény közösség, és elvész-e, vagy sem az eszkatologikus dimenzió? A régi terekben elhelyezett új oltárok formájának meghatározásakor mi a döntő megközelítés: a katolikus istentisztelet hangsúlya a kereszttáldozaton vagy a húsvéti lakomán van-e? A leegyszerűsített liturgikus öltözeteknek és új liturgikus tereknek van-e számottevő szerepe – például Németországban – a katolikus–protestáns párbeszédre?⁵ A nem teológus szakember ezekhez a felvetésekhez hozzászólni nem tud, azt azonban érzékeli, hogy a néha kifejezetten éles hangú véleménynyilvánítás éppen akörül forog, ami viszont a műemlékvédelmet már közvetlenül érinti, minthogy a teológiai elképzelések fizikai leképezése a liturgikus tér, amely műemlékek esetében műemlékvédelmi érdekszféra is. Azt pedig kifejezetten hasznos látnia, hogy sem a zsinati dokumentumok, sem az azok nyomán keletkezett különféle hivatalos megnyilvánulások nem nyújtanak gyakorlatban alkalmazható szabályrendszert, és nem vezethető le belőlük olyan iránymutatás, amely érintetlen maradhatna az élő teológiai gondolkodás nyomán árnyalódó álláspontok fényében.

Visszatérve a *Sacrosanctum Conciliumra* mint az első számú hivatkozási forrásra, ha konkrétan alkalmazható irányelveket keresnénk, akkor az utolsó, hetedik fejezetre volnánk utalva, amelyet a szent művészeteknek szenteltek. De a 122-től 130-ig terjedő bekezdések is elveket rögzítenek, és a régi épületekre, azaz a műemlékekre, egyáltalán nem térnek ki, hanem általában a szent művészetek szerepéről szólnak. Két olyan pont van, amelyet a liturgikus térelrendezésre lehet vonatkoztatni. Az egyik a liturgikus rendelkezések és könyvek felülvizsgálatáról szóló 128. bekezdés. Itt az áll, hogy különösen azokra a helyekre kell figyelemmel lenni, amelyek a „templomok méltó és célszerű szerkezetét, az oltárok formáját és építését, a szentségház méltóságát, elhelyezését és biztonságát, a kereszttelőkút alkalmasságát és méltó he-

⁴ RATZINGER, Joseph, *Előszó*, in LANG, Uwe Michael, *Az Úr felé fordulva. A liturgikus ima-irány* (Budapest, Ecclesia, 2006) 7.

⁵ RICHTER, Klemens, *Orte zum Handeln. Forderungen eines neuen Liturgieverständnisses an den katholischen Gottesdienstraum*, in *Kunst und Kirche* (1994) 4–8; az imairányra különösen: LANG.

lyét” szabályozzák. „Mindazt, ami kevésbé felel meg a megújított liturgiának, meg kell változtatni vagy meg kell szüntetni, ami pedig előmozdítja, azt meg kell tartani, vagy be kell vezetni.” A másik hely a 124. pont, amely szerint „a templomok építésénél ügyelni kell arra, hogy alkalmasak legyenek a liturgikus cselekményekre, s tegyék lehetővé a hívek tevékeny részvételét”. A fejezet nem tesz különbséget újonnan épülő templom és már álló épület között, tehát egyáltalán nem rendelkezik a műemlékekről, de bármit megszüntetni, vagy megtartani nyilván csak már létező esetben lehet. Az egyházművészettel foglalkozó fejezetről ezért azt állapíthatjuk meg, hogy általános elveket fogalmaz meg az egyházi művészettel kapcsolatban, illetve a meglévő liturgikus térszerkezetnek, berendezésnek és felszerelésnek a „megújított liturgia” szempontjainak megfelelő felülvizsgálatáról rendelkezik.

A másik művészettel kapcsolatos fejezet (a hatodik) témája a *musica sacra*. A zene liturgikus szerepének fontosságát jelzi, hogy ennek önálló fejezetet szenteltek. Bár itt semmi olyat nem találunk, ami a liturgikus téralakítás szempontjából érdeklődésünket fölkeltené, a fejezetet átolvasva mondhatni valamennyi bekezdésből kiviláglik a tradíció fenntartásának igénye. Hangsúlyozza a liturgikus latin nyelv megőrzését és ismeretét a laikus hívek körében is (SC 113), a gregoriánnak mint az egyház zenei nyelvének prioritását más zenei műfajokkal szemben (SC 116), az orgona kiemelkedő és változatlanul megőrzendő szerepét (SC 120), ami mellett más hangszer csak külön engedéllyel kaphat helyet a liturgiában, sőt a vallásos népelemek gondos ápolását is (SC 118). Általánosságban pedig – hasonlóan a szent művészekről szóló fejezethez – megkívánja az egyház évszázadokon át felhalmozott zenei kincsének gondos megőrzését és továbbadását a liturgikus képzéssel összekötött zenei nevelés révén (SC 114–115). A konstitúciónak ebből a fejezetéből egészen nyilvánvaló az a műemlékvédelem szempontjából nagyon is fontos szempont, hogy a folytonosság, a tradíció töretlen továbbadása szándéka volt a zsinatnak – hacsak nem feltételezzük, hogy ez a szándék kizárólag a zenei hagyomány fönntartására irányult.

A megelőző fejezetek a liturgikus reform teológiai megokolását szolgálják. Ezekben a hívek tevékeny részvétele, a szentmise áldozati, illetve lakoma jellege, a hierarchia és a közösség viszonya, valamint a rítus megújítása azok a témák, amelyek a liturgikus terek újrendezése kapcsán fel szoktak merülni.⁶

A „tevékeny részvétel” – mint fönntebb már említettük – az egyik legnépszerűbb gondolat az új típusú liturgikus terek melletti érvelésben. A kifeje-

⁶ Jó áttekintéssel: LANTOS Edit, *Három-négy egyszerű pasztellszín: a II. Vatikáni Zsinat rendelkezéseinek hatása a templomokra és a templomba járókra*, in *Utóirat. Post Scriptum. A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete az előfizetők számára* (2008) 6/42–46.

zés sokszor feltűnik a dokumentumban, joggal tekinthető a reform központi gondolatának, ám kifejezetten lelki attitűdként jelenik meg: a liturgia hatékonysága csak úgy valósulhat meg, ha „a hívek jól fölkészült lélekkel vesznek részt a liturgiában [...] és együttműködnek a mennyei kegyelemmel” (SC 11). Az aktív részvételt érintő utalások az istentisztelet során adandó válaszokra, a nép részéről mondott imákra, énekekre vonatkoznak.⁷

Az új liturgikus terek kialakításakor az oltár centrális pozíciója melletti egyik érv az, hogy a reform a szentmise áldozati jellegével szemben az „eucharisztikus lakoma” aspektust helyezte előtérbe. Ez nyilvánvalóan utólagos értelmezés, hiszen a Liturgia és az egyház fejezetben az „Eucharisztia isteni áldozatáról” esik szó (SC 2); a miséről szóló részben azt olvassuk, hogy „megalapította testének és vérének eucharisztikus áldozatát [...] az irgalom szentségét, az egység jelét, melyet mint húsvéti lakomát veszünk magunkhoz” (SC 47). A szentmise hatékonysága érdekében meghozott intézkedések kapcsán pedig úgy fogalmaz a dokumentum, hogy „a szentmise áldozata külső szertartásait” is meg kell újítani. Ezek között a „külsőségek” között azonban a liturgikus tér átrendezésére egyáltalán nem utal, hanem csak a szertartások egyszerűsítéséről és az anyanyelv használatáról szól, utóbbiról azzal a megszorítással, hogy az állandó részek népre tartozó szövegeit a híveknek tudniuk kell latinul is imádkozni, ami ismét a tradíció fenntartásának igényét jelzi (SC 50, 54).

A hierarchia és a közösség viszonyával kapcsolatban sem találunk semmi olyat, ami a liturgikus terek átrendezésének szükségességére utalna. Az általános elvek között azt olvassuk, hogy „a fő [Krisztus] és a tagok együtt teljes értékű nyilvános istentiszteletet mutatnak be” (SC 7), ami amellet, hogy egyértelművé teszi a liturgia istentiszteleti jellegét (a közösség eucharisztikus lakomájával szemben), valóban kifejezi, hogy a papság és a laikus hívők együtt alkotják Isten népét. A dokumentum ugyanakkor fenntartja és ki is emeli a pap és a laikus közötti különbséget, amikor megosztott feladatokról beszél: az egyes szereplők „csak azt tegyék, ami a dolgok természete és a liturgikus szabályok szerint rájuk tartozik” (SC 28). A laikus hívők feladatait ugyanakkor meg kell jeleníteni a rubrikákban (SC 31), ami jelzi, hogy a zsinat a tevékeny részvételnek milyen értelemben tulajdonított jelentőséget.

Végül a rítus megújításával kapcsolatban a liturgikus szövegek megtisztításáról és bizonyos, a történelem során elsikkadt elemek visszameléséről esik szó, amit azonban úgy kell végrehajtani, hogy „az egészséges hagyomány sértetlen maradjon és lehetőség nyíljon a törvényes fejlődés számára”. Mindenképpen „ügyelni kell arra, hogy az új formák a már meglévő formák-

⁷ „Gondot kell fordítani a nép aklamációira, feleleteire, zsoldtározásra, antifónáira, énekeire, cselekményeire, mozdulataira és testtartására”: SC 30.

ból szervesen nőjenek ki” (SC 23) – írja a dokumentum, hitet téve az organikus fejlődés fontossága és elsőbbsége mellett.

A szent liturgiáról szóló konstitúció volt az első elfogadott dokumentuma a zsinatnak, amely XXIII. János pápa szándéka szerint ezzel a tárggyal foglalkozott először. Az időbeli elsőség következtében itt elővételezve jelennek meg olyan fogalmak, amelyeket csak később, más dokumentumok fejtenek ki bővebben. A liturgikus téralakítás szempontjából például különösen fontos, hogy milyen egyházképet lehet kiolvasni a liturgikus konstitúcióból, hiszen az egyházzal később külön dogmatikus konstitúció született, de csak egy évvel a *Sacrosanctum Concilium* elfogadását követően.⁸ Ott külön fejezet szól az Isten népéről, az egyházi hierarchiáról és a világi hívők szerepéről, és részletesen kifejtésre kerül a világi hívek és a hierarchia viszonya, valamint az általános papság kérdése. Valamennyi olyan téma, amely a liturgikus reformgondolat középpontjában áll, és a liturgikus terek korábbi elrendezésének megváltoztatásához később érvként szolgált.

A II. Vatikánium teológiájában azonban kitüntetett helye van a liturgiának, mindenekelőtt az eucharisztia liturgiájának, hiszen az a keresztény élet – és minden megújulás – legfőbb kegyelmi forrása, az egyház életének pedig csúcspontja (SC 10). Ha a zsinati teológia előtérbe helyezi a liturgiát, akkor a liturgikus reform is kiemelt helyet foglal el abban a zsinati célkitűzésben, amelyet úgy is nevezhetünk, hogy „megújult látomás az egyházzal”.⁹ Nem véletlen tehát, hogy a téma elsőbbséget élvezett a zsinat munkájában. A liturgikus reform igénye azonban ekkor már komoly előtörténetre tekinthetett vissza.

A liturgikus élet minősége 1962-ben, a zsinati munka megkezdésekor már jó negyven éve élénk diskurzus tárgya volt az egyházban, ami minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a zsinat jól előkészített szöveggel kezdhesse meg munkáját.¹⁰ Az a szemlélet, amely az egyház megújulásának origóját már korábban is a liturgikus megújulásban látta a liturgikus mozgalomhoz kötődik, amelynek a mi szempontunkból azért van különleges jelentősége, mert a liturgikus mozgalom szellemisége építészeti kifejezést is nyert, mindenekelőtt Rudolf Schwarz ikonikus rothenfelsi lovagtermében.¹¹ A tér

⁸ II. Vatikáni Zsinat, *Lumen Gentium* konstitúció (1964. nov. 21.), in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* 141–207.

⁹ KASPER 23.

¹⁰ SZAKOS Gyula – VÁRNAGY Antal, *Bevezetés*, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* 26–27.

¹¹ Rothenfels vára a katolikus ifjúsági mozgalmak Quickborn egyesületének tulajdonában volt. Az egyesület 1913-ban alakult azzal a vágygal, hogy elősegítse az „igazi ifjúsági szellem és ifjúsági élet” kibontakozását és terjesztését. 1919-ben Mainz közelében megvásárolták a rothenfelsi várat, ahol közösségi központot, országos találkozóhelyet kívántak kialakítani, <https://www.-burg-rothenfels.de/auf-der-burg/geschichte> (2019. 01. 21.). Az építészeti feladatokra 1924-ben „Burgbaumeister” minőségben Rudolf Schwarzot kérték fel, <http://www.architektenlexikon.at/de/1401.htm> (2019. 01. 21.). Rudolf Schwarz építészetről: Vámos Dominika, *Katoli-*

Schwarz és a 20. század egyik meghatározó teológus egyénisége, Romano Guardini¹² közös gondolkodásának eredménye. Guardini-féle leírását sokat idézik, a szöveg jelentősége miatt azonban most sem mellőzhetjük:

A terem bútorzata kizárólag a több száz festett, kocka alakú kis számolyból állt. Ez volt minden. Az építészeti keret egységesen fehérre meszelve megőrizte tiszta befogadó állapotát. Minden egyebet, az élő teret, maga a közösség alakítja majd, olyan formát adva neki, amelyet akar. Így nyitottuk meg ténylegesen annak lehetőségét, hogy a közösség maga alkosson térformákat.¹³

A „község által alakított” multifunkcionális teret az építész így magyarázta:

Ez a tér volt a »kerete« mindannak, amit a község az ünnep terén igényel: beszédeknek, előadásoknak, plenáris üléseknek, közös énekléseknek, színdaraboknak és táncbemutatóknak; végül pedig a legnagyobb liturgikus eseményeknek.¹⁴

Liturgia alkalmával mozgatható oltárt vittek a terembe és többféle elrendezéssel is próbálkoztak, amelyek közül a legjobbnak az bizonyult, amelyben az oltárt az egyik hosszanti fal előtt helyezték el, szembefordítva a három tömbben elrendezett székekkel. Az elrendezés ismerős a zsinat utáni szemnek. Olyannyira, hogy nem is csodálkozhatunk Rudolf Schwarz meglepett öröme, amellyel 1963-ban a zsinatnak a liturgikus étellel kapcsolatos tanítására reagál, mondván: „mindennek igen nagy részét mi már kigondoltuk, kipróbáltuk, sőt alkalmaztuk is Rothenfelsben”.¹⁵

A lovagteremnek a szakrális építészetre gyakorolt hatása nem kérdés. Schwarz kijelentése azonban azt sugallja, mintha a zsinat a liturgikus élet megújításának ügyét hozzárendelné a liturgikus tér kialakításának kérdéséhez. Ilyen szándék azonban a zsinat dokumentumai alapján nem igazolható. Mégis, a rothenfelsi lovagterem vizuális hatása és a helyhez kötődő együttlétek spirituális kisugárzása olyan erős volt, s a kettő olyan intenzitással kapcsolódott össze, hogy 1963-ban a liturgikus reformmozgalom lelkes hívei számára hihetőnek tűnt, hogy a liturgikus konstitúció ugyanazt mondja, mint ami az 1930-as években Rothenfels várában a lelkekben megszületett.

kus modern: Rudolf Schwarz (1897–1961) építészeti szemléletéről, in *Melléklet. Régi-új magyar építőművészet. Utóirat-Post Scriptum* (2008) 30–36.

¹² Romano Guardini (1885–1968) 1920-ban, az egyesület második éves találkozója alkalmából járt először Rothenfelsben, de hamarosan annak egyik meghatározó alakja, 1927-től vezetője lett. Aktív szerepet játszott a rothenfelsi várnak az egyesület céljaihöz igazodó átalakításában. MAGYAR István Lénárd, *Guardini, Romano*, <http://lexikon.katolikus.hu/G/Guardini.html> (2019. 01. 21.).

¹³ Az idézet és a terem használatára vonatkozó további információk: DEBUYST, Frédéric, *A hely szelleme a keresztény építészetben* (Pannonhalma, Bencés, 2005) 71–73 nyomán.

¹⁴ Uo. 71.

¹⁵ Rudolf Schwarz kiadatlan levelét idézi: uo. 76.

Meglehet azonban, hogy Schwarz nem is annyira Rothenfels építészeti eredményeire gondolt, mint arra a közösségre, amelyet Frédéric Debuyst *A hely szelleme a keresztény építészetben* című könyvében Romano Guardini és Rudolf Schwarz közös eszményeként ír le, s ami majd – szerinte – „közvetlenül elvezet bennünket a közösség elsőbbségéhez a liturgiában, amely a zsinaton akkora jelentőséghez jut majd”.¹⁶ Ebben a nem kevésbé merész értelmezésben az a feltételezés rejlik, hogy a liturgikus konstitúcióval a zsinat a liturgikus mozgalom egyes tapasztalatait hagyta jóvá, ez esetben egy nagyhatású teológus és egy építész kísérletekkel alátámasztott egyéni meglátását. Úgy tűnik, Debuyst is, miként Schwarz 1963-ban, olyan személyes spirituális tapasztalat birtokában értelmezi a liturgikus konstitúció szövegét, amelyben a fizikai helyszín, a „hely szelleme” jelentős szerephez jut. Olvasatukban a konstitúció szövege, amely ténylegesen a liturgia erejéből származó belső megújulás feltételeit taglalja, implicite utal a megújulás – személyes tapasztalatuk tanúsága szerint – szükséges külső körülményeire is. Ebben az értelmezésben a fizikai környezet, a liturgikus tér a sikeres liturgikus reform feltételévé válik.

A „rothenfelsi tapasztalat” fenti értelmezése ma is él a szakrális építészet felváltó szakirodalomban, és hat a liturgikus terek (újak és régiek) alakítására, azt is mondhatjuk, hogy az építészetelméleti kánon része lett. Romano Guardini és Rudolf Schwarz együttműködése kétségkívül kiváltságos pillanat volt mind a liturgikus mozgalom, mind pedig a szakrális építészet történetében, és hosszú távon meghatározta a liturgikus terekről alkotott építészeti elképzeléseket. Ebben feltehetőleg szerepe volt annak is, hogy a zsinat idején a liturgikus mozgalom és annak a zsinat liturgikus teológiájára gyakorolt hatása a köztudatban erősen összefonódott Romano Guardini személyével. 1965-ben például Karl Rahner is úgy nyilatkozott, hogy „közismert tény, a II. Vatikánum liturgikus reformjának közvetlen előzménye a rothenfelsi tapasztalat volt”.¹⁷

A Guardini–Schwartz „kísérlet” azonban csak az egyik közvetlen előzménynek tekinthető.¹⁸ A liturgikus mozgalom eredeti célja ugyanis az volt, hogy a hívőknek a liturgiában való tudatos részvételét elősegítsék, és ezáltal a hitéletet felvirágoztassák. A szándékot eredendően Szent X. Piusz pápa fogalmazta meg az egyházi zenéről szóló levelében:

¹⁶ Uo. 72.

¹⁷ A kijelentést TUZIK, Robert L., *How Firm a Foundation: Leaders of the Liturgical Movement* (Chicago, Liturgy Training Publications, 1990) 47–48 nyomán idézi: REID, Alcuin OSB, *The Organic Development of the Liturgy* (Farnborough, St. Michaels' Abbey Press, 2004) 84, 81. jegyz.

¹⁸ REID, *The Organic Development...* 63–133. A könyv második fejezete részletesen tárgyalja a mozgalom képviselőit 1909-től a *Mediator Dei* kiadásáig.

Mint hogy a mi legforróbb óhajunk, hogy az igaz keresztény szellem mindenképpen fölvirágoztassék, s minden hívőben megőriztessék [...], hogy ezt a szellemet a legelső és elkerülhetetlenül szükséges forrásból merítsék, amely nem más, mint a szent titokban s az egyház nyilvános és ünnepélyes imáiban való tényleges részvétel.¹⁹

Az „aktív részvétel” fontossága itt jelenik meg először,²⁰ majd kulcsszerepet kap a liturgikus mozgalomban, a kifejezés sokszor előfordul a zsinat liturgikus dokumentumában, és folyamatosan hivatkozási alap a szakrális építészeti irodalomban. A fogalom jelentése a pápai dokumentum alapján egyértelmű. A liturgikus mozgalom, amelynek kezdete Lambert Beauduin bencés szerzeteshez és az 1909-es évhez köthető, a liturgikus megújulás Szent X. Piusz által megfogalmazott alapelvét az egyház egész életére alkalmazta.²¹ Célja a liturgikus lelkiség előtérbe helyezése volt, törekvéseit figyelemmel kísérte a Szentszék, és 1947-ben ezek elismerését is jelentette XII. Piusz *Mediator Dei* kezdetű enciklikája. Eszközeiket tekintve a liturgikus mozgalomban elkötelezett lelkipásztorok kísérleteztek azt keresve, hogyan volna lehetséges a 20. századi ember liturgia iránti érzékenységét újraéleszteni, de javaslaik mindig a törvényes kánoni keretek között maradtak, a változtatási szándék pedig legfeljebb a liturgia restaurálására, nem pedig reformjára vonatkozott.²² A megjelölt ideális cél – a liturgikus lelkülettel átítatott hétköznapiak – azonban egy olyan keresztény társadalmat feltételeztek, amely már nem létezett. A liturgikus mozgalomnak azzal kellett szembesülnie, hogy vagy a világot változtatja meg, vagy a liturgiát. A vélemények e tekintetben megoszlottak. Egyesek megítélése szerint „Guardini azon az úton indult el, amely – a liturgikus szövegek integritásának megőrzése mellett – a liturgiát akarta úgy megváltoztatni, hogy az megféleljen a modern

¹⁹ Pio X, *Motu proprio Tra le sollecitudini* (1903. nov. 22.), in *Acta Sanctae Sedis* vol. XXXVI (1903–1904) 329–331. Magyarul: <https://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2018/12/motuproprio.pdf> (2020.03.05.).

²⁰ „Essendo infatti Nostro vivissimo desiderio che il vero spirito cristiano rifiorisca per ogni modo e si mantenga nei fedeli tutti, è necessario provvedere prima di ogni altra cosa alla santità e dignità del tempio, dove appunto i fedeli si radunano per attingere tale spirito dalla sua prima ed indispensabile fonte, che è la partecipazione attiva ai sacrosanti misteri e alla preghiera pubblica e solenne della Chiesa”: uo. A magyar szövegben használt „tényleges részvétel” kifejezés jobban visszaadja a lényegét, mint a más fordításokban általánosan elterjedt „aktív részvétel.”

²¹ REID, *The Organic Development...* 68-tól.

²² A szent misztériumokba történő értő és gyümölcsöző bekapcsolódás érdekében fontosnak tartották a liturgia magyarázatat, a szentmise szövegeinek laikusok számára készült kétnyelvű kiadását és azt, hogy a liturgia szabályai szerint a hívekre tartozó szövegrészeket ők ténylegesen imádkozzák is. Egyesek úgy látták, hogy a jobb érthetőség érdekében hasznos, ha a pap a néppel szembefordulva miséz, s mivel ezt az 1570-es Szent V. Piusz féle misekönyv megengedte, több lelkipásztor élt is ezzel a lehetőséggel. A liturgikus mozgalom magyarországi megnyilvánulása volt a Szunyogh Xavér Ferenc OSB által szerkesztett *Magyar–latin misszale az év minden napjára a római misekönyv szerint* (Budapest, Szent István Társulat, 1933).

világnak”.²³ A liturgikus mozgalom tehát a vallási élet liturgia központú megújításának sürgetése és ennek teológiai megalapozása tekintetében valóban előkészítette a II. Vatikánumot, és hatott a liturgikus konstitúció szövegére is. A mozgalmat azonban nem lehet annak egyik, Romano Guardini által képviselt irányával azonosítani.

A LITURGIKUS MOZGALOM ÉS A SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZET

A szakrális építészet tekintetében a fenti különbségtételnek van jelentősége. Úgy tűnik ugyanis, hogy a Guardini–Schwarz együttműködés kivételes momentuma egyúttal a szakrális építészet új önálló útjának kezdetét is jelenti. Az út elején kialakult egy karizmatikus teológus tekintélyével hitelesített „jelrendszer”, amelyet aztán építészetileg tovább lehetett gondolni, mintegy teológiai felhatalmazás birtokában tovább lehetett építeni.

A Guardini–Schwarz-féle térszféma ma is hatásos. Ennek egyik oka az lehet, hogy Romano Guardini érzékeny az esztétikumra, tisztában van az érzéki megtapasztalás hatásával, és épít is rá.

A padokat négyzet alakba rendeztük, és középen a bejáratától kicsit balra meggyújtottunk egy gyertyát. Kint csillagok ragyogtak a völgy felett, a teremre lassan az éjszaka sötétje borult, bármilyen sokan voltunk is, egyként voltunk jelen. A gyertya meleg fénye őrizte szorosán egybegyűlt körünket.²⁴

Ugyanezt az érzékenységet tapasztaljuk írásaiban is, például a liturgikus szimbólumok magyarázatokor. A gyertyáról így ír:

Tetején lobog a láng, és ebből alakítja át a gyertya a maga tiszta testét meleg, sugárzó fényé. [...] Ne fuss el hivatásod elől. Légy állhatatos. Ne kutass mindig a miért, a minek után. Az élet legmélyebb értelme az, hogy az ember feleméssze magát igazságban és szeretetben Istenért, miként a gyertya is fénybe és hőbe alakul át.²⁵

A „tündérmesék éneklő hegyén” – ahogyan Guardini Rothfelsre visszaemlékezett²⁶ – a romantikus környezet, a letisztult belső terek, mindenekezt azonban a karizmatikus lelkipásztor személyisége együttesen hozta létre azt a varázslatot, amelyet Frédéric Debuyst évtizedek múltán is vágyakozón és hatásosan ír le a keresztény hely szelleméről szóló idézett könyvében.

²³ REID, *The Organic Development...* 84.

²⁴ DEBUYST 68.

²⁵ GUARDINI, Romano, *Az egyház szent jelei: örökmécs* (Budapest, Szociális Missziótársulat, 1938).

²⁶ DEBUYST 69.

A Rothenfelsen megfogalmazott új építészeti formanyelv hamarosan további impulzusokkal gazdagodott. Az 1940-es években meginduló történeti forráskutatások és régészeti feltárások nyomán megszorodott a keresztény ókorra vonatkozó ismeretanyag. Bár az adatok töredékesek voltak, és számos kutatás kezdeti stádiumban járt, megszülettek az első, jórészt hipotézisre épülő építészeti következtetések.²⁷ A 20. század közepének ikonikus templomai²⁸ nyomában a század második felében kiérlelt új templomeszmény erőteljes formákkal hirdet egy egyházképet, amelynek hivatkozási pontja ma is a „II. Vatikáni Zsinat szelleme”. Ez az új szakrális építészeti nyelv azonban a „zsinat szellemével” foglalkozó teológiai gondolkodástól úgy tűnik – s szempontunkból most ez lényeges – tökéletesen érintetlen maradt. Mintha az építészet írná a teológiát.

A LITURGIKUS REFORM BEVEZETÉSE. EUFÓRIA ÉS AGGODALOM

A zsinat szándéka, illetve az intézkedések életbeléptetése közötti ellentmondás és számos visszasság ténye az utóbbi évek irodalmának köszönhetően ma már nem újdonság. A folyamatot most csak a liturgikus terek átalakítására vonatkozóan szeretnénk emlékeztetbe idézni.²⁹

A II. Vatikáni Zsinaton a liturgikus reform elvi irányát meghatározó szöveget óriási szavazattöbbség támogatta, ami „bátorító jele volt annak, hogy a megújulási mozgalom erősebb, mint azt”³⁰ a reform hívei remélni merték volna. Egy évvel a zsinat lezárása után azonban ugyanaz a Joseph Ratzinger, aki a liturgikus mozgalom hívének vallotta magát, és a zsinati reformteológusok közé számított, a meginduló folyamatok láttán már aggodalmának adott hangot.³¹

A reform helyes megvalósítása érdekében a Szentszék öt instrukciót bocsájtott ki, amelyek közül az első 1964 szeptemberében, kevesebb, mint egy évvel a liturgikus konstitúció elfogadása után kelt, az utolsó azonban csak 2001-ben.³² Abban az 1965. januári levélben, amellyel részlegesen hatályba

²⁷ LANG 81-től.

²⁸ Például még a zsinat előtt felszentelt müncheni Sankt Laurentius (Emil Steffan, 1955) vagy közvetlenül a zsinat után kialakított melki konviktusi kápolna (Ottokar Uhl, 1966).

²⁹ Mivel szándékom szerint azokra az aspektusokra szeretném ráirányítani a figyelmet, amelyek a kurrens építészeti és műemlékvédelmi szakirodalomban nem vagy csak elvétve kapnak hangot, tárgyalásom egyoldalúnak, netán részrehajlónak tűnhet; itt kérem az olvasó megértését.

³⁰ Ratzingert idézi: REID, *The Organic Development...* 16.

³¹ Uo. 15.

³² SACRA CONGREGATIO RITUUM, Instr. *Inter oecumenici* (1964. szept. 26.), in *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1964) 877–900; UA., Instr. *Tres abhinc annos* (1967. máj. 4.), in AAS (1967) 442–448; SACRA CONGREGATIO PRO CULTU DIVINO, Instr. *Liturgicae instaurationes* (1970. szept. 5.), in AAS (1970) 692–704; CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA

helyezte a *Sacrosanctum Conciliumot*, VI. Pál pápa felhívja a figyelmet arra, hogy a reform keresztülvitele időt és türelmet igényel.³³ Annál meglepőbb, hogy a részleges bevezetésre szinte azonnal sor került, amit aztán az egyes püspöki karok kérésére folyamatosan újabb és újabb intézkedések követtek. Ez nem kevés zavarral és tanáctalansággal járt, amit legjobban abból a kérdéstömegből lehet érzékelni, amely a világ minden részéről áramlott ahhoz a különbizottsághoz, amelyet a pápa az irányelvek kidolgozására és az új liturgikus könyvek elkészítésére állított föl.³⁴ A kérdések is, a válaszok is megjelentek a liturgikus bizottság által indított havi folyóiratban, a *Notitiae*-ben, amely így kiváló forrása a részletkérdésekre vonatkozó hivatalos álláspont alakulásának. A reformintézkedések szinte sietség látszatát keltő gyors bevezetése hátterében minden bizonnyal az a felgyülemlett és lelkes várakozás állhatott, ami nyomásként nehezedett a Szentszékre. Hogy milyen nagy volt ez a várakozás, arra jó példa, hogy az életbe léptető határozat tartalma például bizonyos körökben kifejezett csalódást keltett. „Nem, valóban nem sok, amit ez a motu proprio mindenkinek, de elsősorban a türelmetleneknek nyújt. Azonban mégis annak a jele, hogy a zsinat munkája, ha lassan is, és bizonytalan lépésekkel, de még mindig mozgásban van” – idézi a *L’Osservatore Romano* egyik monogrammal megjelent írását az ugyancsak csalódott Radó Polikárp.³⁵

Visszatekintve azonban látható, hogy a rendezett és hatékony bevezetés két legfontosabb intézkedése valójában már ekkor megtörtént. VI. Pál *Sacram Liturgiam* kezdetű motu proprioja első helyen a szeminaristák liturgikus képzését rendeli el, hiszen, mint a konstitúció 14. bekezdése írja, a hívek „teljes és tevékeny részvételére [...] semmi remény sincs addig, amíg először magukat a lelkipásztorokat teljesen át nem hatja a liturgia szelleme és ereje, és benne tanítómesterekké nem lesznek”. A második pont pedig az országos liturgikus tanácsok felállításáról intézkedik (lehetőleg külön zenei és egyházművészeti albizottsággal), amelyeknek feladata lesz, hogy a római nemzetközi testülettel együttműködve elősegítsék a reformot. A rövid doku-

SACRAMENTORUM, Instr. *Varietates legitimae* (1994. jan. 25.), in *Notitiae* (1994) 80–115; UA., Instr. *Liturgiam authenticam* (2001. márc. 20.), in *Notitiae* (2001) 120–174.

³³ PAULUS VI, Motu proprio *Sacram Liturgiam* (1964. jan. 25.), https://w2.vatican.va/content/paul-vi/la/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19640125_sacram-liturgiam.html (2020.03.05.); angolul: https://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19640125_sacram-liturgiam.html (2020.03.05.).

³⁴ Consilium ad exsequendum constitutionem de sacra liturgia (A liturgikus konstitúció végrehajtásának tanácsa, a továbbiakban: Liturgikus Tanács) 1964. január 25. és 1969. május 8. között működött önállóan, ekkor egyesítették az újonnan létrehozott Isteniszteleti Kongregációval, a mai Isteniszteleti és Szentségi Kongregáció elődjével. Magyar résztvevője volt Kovács Sándor szombathelyi püspök.

³⁵ A liturgia megújításának elrendeléséről, előzményeiről és recepciójáról: RADÓ Polikárp, *A liturgia megújításának elrendelése a zsinaton*, in *Vigilia* (1964) 267–279.

mentum többi pontja olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyeket az adott kánoni keretek között probléma nélkül be lehetett vezetni. A megújulás lehetőségétől fűtött tenni akarás azonban ezt kevésnek ítélte, a reform látható jeleit kívánta. A lelkipásztori érvekkel szorgalmazott népnyelvi liturgia és a liturgikus mozgalomból kinövő új templomépítészeti nyelv ennek a célnak tökéletesen megfelelt. A lelki megújulás zsinati célkitűzése – a külső szemlélő számára biztosan – a szakrális terek reformjába fordult.

A Liturgikus Tanács munkájának első eredménye az *Inter Oecumenici* instrukció volt, amelynek ötödik fejezete foglalkozik a szakrális terekkel. Ez a liturgikus konstitúció mellett a második olyan dokumentum, amely a szakrális építészettel és liturgikus terekkel foglalkozó irodalom rendszeres hivatkozási alapja. Az irat sok újat azonban nem mond. A templomokkal kapcsolatban a konstitúció 124. bekezdését ismétli meg. Az oltárra vonatkozóan kijelenti, hogy „lehetőség szerint álljon szabadon, hogy körül lehessen járni, és azon a nép felé fordulva lehessen celebrálni”. Rendelkezik a papi székről, a mellékoltárokról és a tabernákulumról (ami akkor is állhat az oltáron, ha a nép felé fordulva celebrálnak). Külön kitér arra, hogy a keresztelőkápolna kialakítása fejezze ki a keresztség szentségének méltóságát.³⁶

Az instrukció azonban, úgy látszik, egyrészt nem volt elég egyértelmű – erre utalnak a Liturgikus Tanácshoz intézett kérdések –, másrészt túl tág teret engedett az egyéni kezdeményezéseknek. A Liturgikus Tanács elnöke, Giacomo Lercaro bíboros ezért több levélben is megkereste a püspöki karok elnökeit, és ezekben hangot adott az újítások mértéke miatti aggodalmának. A versus populum celebrálásra több ízben is kitér. 1965-ben megállapítja, hogy „a nép nyelvén végzett liturgia lelkipásztori szempontból mindenképpen előnyös. Ez az önmagában helyes törekvés azonban esetenként izléstelen, ostoba és erőszakos megoldásokhoz vezetett.” Közli, hogy a Liturgikus Tanács már élt néhány nem hivatalos javaslattal, a hivatalos állásfoglalásig azonban „hangsúlyozni kívánja, hogy a gyümölcsöző lelkipásztori tevékenységnek nem elengedhetetlen feltétele az, hogy az egész misét a nép irányában celebrálják. A teljes Igeliturgiát, amelyben a dialógusok és énekek révén tágabb értelemben megvalósul a tevékeny részvétel, a nép felé fordulva végzik.” Ezért, mint írja, nem szabad elhamarkodott és átgondolatlan átalakításokba fogni „megtartandó értékekben jóvátehetetlen károkat okozva”, és hangsúlyozza, hogy „az átalakításokat mindennemű értékre figyelemmel kell elvégezni”.³⁷

³⁶ Hivatalos magyar fordítás számomra nem volt elérhető, ezért az angol fordítást használtam: <https://adoremus.org/1964/09/26/inter-oecumenici/> (2020. 03. 05.).

³⁷ Giacomo Lercaro a püspöki konferenciák elnökeihez, 1965. jún. 30., hivatalos francia szövege: *Notitiae* (1965) 257–267. Itt a német verziót használtam: „Es steht tatsächlich fest, dass diese Art der Feier vom pastoralen Standpunkt her die vorteilhafteste ist. Dieses an sich gute Verlangen

Lercaro fél évvel később³⁸ ismét kitér a celebrálás irányára. Most az aktív részvétel szempontjából fejt ki, hogy „az oltárok nép felé fordítása nem feltétlenül szükséges a liturgiában való élő részvételhez. A teljes Igeliturgiát a papi széktől vagy az ambóttól, azaz a nép felé fordulva végzik. Ami pedig az eucharisztikus részt illeti, az általánossá vált erősítő berendezések kellő mértékben segítik a részvételt.” A megjegyzésből egyértelmű, hogy a *versus populum* pozíció melletti fő érv az érthetőség volt. Azonban Lercaro bíboros szavait „kevésbé hallották meg a zsinat utáni eufóriában”,³⁹ és 1967-ben már azt írja a püspöki karoknak, hogy két év alatt a helyzet oly mértékben romlott, hogy az a Szentatyát „keserűséggel és aggodalommal tölti el”.⁴⁰ A Liturgikus Tanács elnökének ismételten kifejtett véleménye ismeretében nem lehet állítani, hogy az *Inter Oecumenici* előírta vagy sugallta volna az oltárok kötelező nép felé fordítását.⁴¹

A bizonytalanságot e kérdésben a *Római misekönyv* VI. Pál által megújított kiadása sem oszlatja el. Az általános rendelkezésekben – ami a konstitúció és az instrukció mellett a harmadik hivatkozási pillére a szakrális építéssel foglalkozó irodalomnak – az oltárról szóló rész szinte szó szerint ismétli az instrukció előírását. A rubrikák azonban, amint arra Michael Uwe Lang felhívja a figyelmet, azt feltételezik, hogy a szentmise áldozati részében a pap nem a néppel szemben áll, hanem mindannyian azonos irányba, az oltár felé néznek, különben például az „imádkozzatok testvéreim” felszólí-

hat jedoch bisweilen zu geschmacklosen, unvernünftigen und gewaltsamen Lösungen geführt. [...] Wir möchten jedenfalls betonen, dass es nicht unbedingt notwendig ist für eine fruchtbare pastorale Tätigkeit, die ganze Messe versus populum zu feiern. Der ganze Wortgottesdienst, in dem sich in breiterer Form die aktive Teilnahme des Volkes mittels des Dialoges und des Gesanges verwirklicht, wird bereits zur Gemeinde hin gefeiert [...] Es ist bestimmt wünschenswert, dass auch die eigentliche Eucharistiefeier versus populum gefeiert werde, auf dass die Gläubigen unmittelbar dem ganzen Ritus folgen und darum bewusster an ihm teilnehmen können. Aber deshalb darf man noch nicht auf eine überstürzte, ja bisweilen unüberlegte Umgestaltung der bestehenden Gotteshäuser und Altäre hinarbeiten zum unersetzlichen Schaden von anderen zu erhaltenden Werten. [...] In bereits bestehenden Kirchen kann man das Ziel schrittweise durch günstige, wohl überlegte Anpassungen erreichen, wobei stets alle Werte berücksichtigt werden müssen.”: http://www.kathpedia.com/index.php?title=Brief_vom_30._Juni_1965&action=edit (2020.02.20.). Idézi: JOHNSTON, William H., *Care for the Church and its Liturgy. A Study of Summorum Pontificum and the Extraordinary Form of the Roman Rite* (Collegeville MN, Liturgical Press, 2013) 153.

³⁸ Giacomo Lercaro a püspöki konferenciák elnökeihez, 1966. jan. 25., franciául: *Notitiae* (1966) 157–161. Idézet a német kiadás alapján: *Dokumente zur Erneuerung der Liturgie. 1. Dokumente des Apostolischen Stuhls 1963–1973* (Heinrich Renning – Martin Klöckener; Freiburg, Butzon und Becker, 2002²) 311, 578. pont. Idézi: LANG 19.

³⁹ *Notitiae* (1993) 245–249. Idézi: LANG 21.

⁴⁰ Giacomo Lercaro a püspöki konferenciák elnökeihez, 1967. jún. 21. Franciául: *Notitiae* (1967) 289–296. Német fordítás: http://www.kathpedia.com/index.php?title=Brief_vom_21._Juni_1967 (2020.02.20.). Idézi: JOHNSTON 153.

⁴¹ LANG 19.

tásnál vagy a béke átadásakor nem írják, hogy a „pap a nép felé fordulva így szól” vagy „mondja”.⁴²

Hamarosan megszületettek a műemlékvédelmi reflexiók is, amelyek a történeti terek vonatkozásában ugyanarról a kísérletezésről tanúskodnak, mint amelyekről a Liturgikus Bizottság elnöke is beszámolt.

Sok hiba van az új oltárok arányaiban. Láttunk már 3 méternél szélesebb oltárt is, amelyek nyilván a barokk kolostori és némely neogót oltár hatására születtek. Az eredmény az, hogy „üzleti” vagy „bárpultok” benyomását keltik. Ezzel szemben úgy látszik, egyre inkább érvényesül az a követelmény, hogy az oltár ne legyen hosszú, ugyanakkor azonban legyen széles.

Így ír Franz Dambeck, a bajor műemléki hivatal főkonzervátora 1966-ban.⁴³ A szentszéki dokumentumokkal ellentétben ő kifejezetten a régi templomokban kialakítandó új liturgikus berendezéssel foglalkozik. Az instrukcióra hivatkozva („megfeleljen a zsinat liturgikus törekvéseinek”) kötelezőnek tekintik a liturgikus terek átalakítását, és ezzel kapcsolatban már 1966-ban tapasztalatokat összegez. A középkori templomok téralkotásának jobban megfelel a zsinati ajánlás – írja –, berendezésük 19. századi, nyugodtan eltávolítható. A barokk templomok már problémát okoznak, mert ezek gazdag berendezése összességében nyer értelmet, egyetlen elemük sem távolítható el az eredeti koncepció sérelme nélkül. A barokk oltárokat ezért megtarthatónak ítéli, de úgy gondolja, hogy amennyiben szükséges, díszítésük eltávolításával kell hatásukat tompítani. A barokk tabernákulum megszüntetését ugyanakkor elképzelhetetlennek tartja, mivel az az egész tér központja. „Ha eltávolítanak egy ilyen tabernákulumot, olyan a templom, mintha megvakult volna. [...] A kísérletek bizonyossága szerint a barokk templomokban nem lehet modern tabernákulumot felállítani.”⁴⁴ A történeti berendezésekkel kapcsolatos véleménye az, hogy megtartásuk mellett is „alkalmassá lehet tenni” a templomokat az „új liturgiára”. Egyébként meglehetősen nagy teret szentel az új liturgikus felszerelések kérdésének, hangsúlyozva az egyszerűséget, az oltárkereszt és az oltárgyertyák kis méretét. Kiemeli az oltár központi szerepét, amellyel kapcsolatban a korai keresztény gyakorlatra hivatkozik.

⁴² LANG 19–20 és 20. jegyz. az 1970-es *Missale Romanum* valamennyi vonatkozó pontjának megjelölésével.

⁴³ Franz Dambeck (1903–1974) 1946-tól Landeskonservator, 1955-től Hauptkonservator a bajor műemlékvédelmi hivatalban. A *Christliche Kunstblätter* (1966) 3. számában közölt cikkét a *Mérleg* hozta a szerkesztőségi megjegyzéssel, hogy álláspontja „több mindenben eltér a *Notitiae* (Città del Vaticano) 1966/21. számában megfogalmazottaktól”. A folyóirat tartalomjegyzéke alapján nem azonosítható pontosan, hogy a szerkesztőség melyik közleményre gondolt.

⁴⁴ DAMBECK 272.

Dambeck cikke jól példázza, hogy a liturgikus téralkotás alapelvei már az első években rögzültek, mégpedig a konstitúció egy olyan vélelmezett értelmezése mentén, amelyet a szentszéki intézmények nem tettek kötelezővé. A Bajor Műemlékvédelmi Hivatal hozzáállása is jelzi, mennyire erős lehetett az a benyomás, hogy a bekövetkezett paradigmaticus fordulatot csak elfogadni lehet, megkérdőjelezni nem. A nagy múltú és hatalmas barokk emléksanyag fölött örökös hivatal ugyanis tulajdonképpen a reform élére állt, azt keresve, hogyan harmonizálja az új liturgikus térszerményt a gondjaira bízott, de meghaladottnak kikiáltott régivel. Dambeck cikke azért is érdekes számunkra, mert ajánlásait szinte szó szerint átvette a magyar műemlékvédelem,⁴⁵ és ezt a szemléletet népszerűsítette a katolikus sajtó is.⁴⁶

A liturgikus reform magyarországi bevezetésének sajátos körülményeit nagyban meghatározta az adott politikai környezet. A politikai elzártág még inkább megnehezítette a hozzáférést az információkhoz, ami csak növelte az általános tanácstalanságot. A *Vigilia* 1966. szeptemberi cikke, amely olvasói kérdésekre reflektálva összefoglalja a zsinati rendelkezések bevezetésével kapcsolatos tudnivalókat, késedelmes válaszát azzal magyarázza, hogy a „külföldi katolikus sajtó első híradásai [...] annyira zavarosak és részben elmentmondóak voltak, hogy a pontos helyzetkép kialakításához meg kellett várnunk a már hitelesnek látszó tüzesebb értesüléseket”.⁴⁷ A politika pedig általában tanácstalan volt az egész zsinattal kapcsolatban, nem tudván eldönteni, hogy „előnyös-e, ha a [magyar teológia fejlődése] a nemzetközi római katolikus irányzatok közül a legmodernebb irányzatot követi? Kívánunk-e pezsgő katolikus szellemi életet?”⁴⁸ Végül úgy döntöttek, hogy a Párt a szélsőségektől mentes, középutas teológiai irányt támogatja. Jó néven vették, ha nem éppen elvárták, hogy az egyházak dolgozzák ki az állam és egyház közötti együttműködés teológiai alapjait.⁴⁹

Meglehet, ez a klíma is közrejátszott abban, hogy a magyar műemlékvédelem és az egyház között – az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács (OEMT)⁵⁰ közbeiktatásával – igen hamar rendszeres együttműködés alakult ki. A reform műemlékvédelmi szempontjait Dümmerling Ödön dolgozta ki a hivatalos dokumentumok alapján. Figyelemre méltó módon vilá-

⁴⁵ DÜMMERLING Ödön, *A katolikus egyház liturgikus reformjának műszaki vonatkozású problémái* (Budapest, Hittudományi Akadémia, 1972) különösen: 16, 20, 32.

⁴⁶ LŐRINCZ Imre, *A megújuló liturgia temploma*, in *Vigilia* (1964) 81–88.

⁴⁷ MIHELICS Vid, *A zsinati határozatok végrehajtása*, in *Vigilia* (1966) 622.

⁴⁸ Hozza: LÉNÁRD Ödön et al., *Utak és útvesztők* (Budapest, Kairosz, 2006) 273. Idézi: GÁRDONYI Máté, *Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben*, in *Vigilia* (2007) 754, 23. jegyz.

⁴⁹ GÁRDONYI 750.

⁵⁰ A tanácsot – összhangban a liturgikus konstitúció világi szakértők bevonását támogató rendelkezéseivel – a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1967. márc. 17-i rendelkezésével hozta létre.

gosan különbséget tett a kötelező rendelkezések és az ajánlások között. Felhívja a figyelmet arra, hogy a népnyelven történő celebrálás nem kívánja meg a szembenéző oltárt. Hangsúlyozza, hogy a versus populum pozíció nem kötelező, ám a váci püspök azt mégis ajánlja; idézi a püspökkari körlevélből, hogy „a régi templomok főoltárait, melyeknek történelmi, művészi értéke van, ne bontsák szét”. Hivatkozik az esztergomi érsekség levelére, miszerint „a magyar múlt iránt tartozunk annyi megbecsüléssel, hogy azokat a művészi értékeket, amelyek elődeink hitét és áhíthatát tükrözik, s amelyeket a történelem viszontagságai megkíméltek, sértetlenül megőrizzük”.⁵¹ A reform bevezetésének idején, 1965 körül tehát mérsékelt szemlélet volt érzékelhető, legalábbis ami a műemlékekkel való bánásmódot illeti.

Nem sokkal később azonban az ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) harmadik, Budapesten megrendezett közgyűlésén Cserhádi József pécsi püspök, az OEMT elnöke sokkal radikálisabban nyilatkozott.⁵² Előadásában a *Sacram Liturgiam* motu proprio-ra utalva azt mondta, hogy 1964. január 25-től múlt és jelen konfrontálásáról kell beszélni. A liturgikus reform lényegét úgy magyarázta, hogy míg korábban a jelenlét volt fontos, amelyben „kétségkívül szerepelt [...] az imádás, az áhítat és az elmélkedő elmélyedés”, ennek helyét most a cselekvő részvétel vette át. Az új szemléletnek megfelelően „a templom elsődlegesen nem szakrális tér”, hanem „az Isten szavának meghallgatására és az áldozat bemutatására szolgáló gyülekezeti, találkozási hely”. Műemlékvédelmi szempontból a liturgikus reform végrehajtásának nehézségei között első helyen említi a nép felé fordított új oltár felállítását, amivel együtt jár a régi oltár eltávolítása vagy használaton kívül helyezése.

Nehéz elképzelni, hogy Cserhádi püspök, amikor előadását megtartotta, ne tudott volna az épp csak egy évvel korábban közzétett *Opera artis* körlevélről.⁵³ Ezt a szinte soha nem idézett dokumentumot 1971-ben adta ki a Klérus Kongregáció, amely ekkor már szükségesnek tartotta felhívni a papság figyelmét arra, hogy a szent művészet emlékei joggal tekinthetők az egész emberiség örökségének. Az egyház mindig feladatának tekintette művészeti emlékeinek megőrzését, ezért a püspököknek, bármily elfoglaltak legyenek is, erre most is különös gondot kell fordítaniuk. A levél ötödik bekezdése pedig kifejezetten azokat a változtatásokat nehezményezi, amelyek az érvényes rendelkezések figyelmen kívül hagyásával és a liturgikus reformra

⁵¹ DÜMMERLING 2.

⁵² CSERHÁDI József, *Múlt és jelen az egyházi épületekben*, in *Az ICOMOS 3. közgyűlése és kollokviuma 1972. június 26–30.* (Az ICOMOS magyar tagozatának kiadványai 2) (Budapest, k.n., 1974) 160–167.

⁵³ CONGREGATION FOR THE CLERGY, Circular letter *Opera artis* (1971. ápr. 11.), <https://adoremus.org/2007/12/31/Opera-Artis/> (2020.03.06.)

hivatkozva felbecsülhetetlen értékű műalkotások eltorzításához vagy elvesztéséhez vezettek.⁵⁴ Úgy tűnik, a régi templomok megfontolás nélküli átalakítása 1970 körül már ijesztő méreteket öltött, ami a liturgikus reform körüli lelkesedés légkörében akár érthető is. Ami igazán elgondolkodtató, az az, hogy negyven év tapasztalattal gazdagabban a Klérus Kongregáció 1971-es határozott fellépését akár a 2010-es évek hazai gyakorlata is kiválthatta volna.

Mindenesetre Cserháti püspök erre az iratra joggal hivatkozhatott volna az ICOMOS konferenciáján. Felszólalása ezzel szemben a tradíció, az örökölt értékek megőrzésének fontossága és integrálhatósága helyett a régi és az új éles elválasztását hangsúlyozta. Pontosan ez az a momentum – organikus fejlődés versus purista rekonstrukció –, amely a liturgikus reform körüli teológiai viták középpontjában áll, és ami közvetlenül érinti a műemlékvédelmet is.

AZ EGYENSÚLY KERESÉSE

A liturgikus reform bevezetése két pólus között zajlott. Az egyik az örökölt tradícióra épített, restaurálni kívánta a torzulásoktól megtisztított ősi liturgiát. A másik az új tudományos eredmények fényében az eredetet kutatta, és a „tisza eredetű” szerette volna életre kelteni. A 19. századi purista műemlék-helyreállításokhoz hasonló módon akart valami újat alkotni. Mindkét megközelítés megjelenik már a liturgikus mozgalom idején, és jelen van a zsinaton is. A zsinati határozatok szövegéből azonban nem olvasható ki a purista szándék, annál több szöveghely utal a tradíció fenntartásának igényére. A végrehajtás során ellenben már nagyobb teret kapott az alkotó szellem, aminek egyik nagyon is kézenfekvő lehetséges okát fogalmazta meg az Istentiszteleti Kongregáció hivatalos lapja: „Az oltár irányának megváltoztatása és az anyanyelv használata olyan könnyen bevezethető intézkedés volt, mely pótolta a liturgia teológiai és spirituális dimenziójába való behatolást.”⁵⁵

Ennek a gyakorlatnak a kritikája kezdetektől jelen volt, de csak akkor kapott nagyobb figyelmet, amikor a hatvanas évek optimista hangulata már alábbhagyott, és a hitélet reformoktól remélt fellendülése helyett inkább a hanyatlás jelei mutatkoztak, amiért egyre többen és egyre hangosabban a zsinatot okolták. Ezekben a turbulens évtizedekben Joseph Ratzinger kon-

⁵⁴ „Disregarding the warnings and legislation of the Holy See, many people have made unwarranted changes in places of worship under the pretext of carrying out the reform of the liturgy and have thus caused the disfigurement or loss of priceless works of art”: uo.

⁵⁵ *Pregare „ad orientem versus”*, in *Notitiae* (1993) 245–249, itt: 247. Idézi: LANG 21.

zekvensen kiállt a zsinat mellett, hangsúlyozva, hogy valójában „még nem is kezdődött el annak hiteles formában való befogadása. Dokumentumait azonnal eltemették a felületes vagy egyszerűen pontatlan publikációk halmái.⁵⁶ Nézete szerint a liturgia az a terület, ahol kiáltó ellentét mutatkozik a II. Vatikáni Zsinat hiteles szövege és azon mód között, ahogyan azt befogadták és alkalmazták.⁵⁷ A félreértések komolyabb korrekcióját jelentette 2004-ben a *Redemptionis Sacramentum* megjelenése.⁵⁸ A liturgikus terek tekintetében különös jelentősége van a 38. bekezdésnek, amely azt hangsúlyozza, hogy az „Eucharisziának nem csupán lakoma, hanem mindenekelőtt áldozat természete is van”, és helytelen ha „megfosztván áldozati jellegétől a misztériumot, úgy tekintik, mintha nem volna egyéb, mint egy testvéri összejövetel, étkezéssel”. Tágabb értelemben pedig a laikus hívők részvételét tárgyaló fejezet összességében módosítja a zsinat után e téren általánossá vált hangsúlyeltolódásokat. Három évvel később XVI. Benedek pápa – nagy visszhangot kiváltó intézkedéssel – a római rítus rendkívüli formájaként, „tiszteltetreméltó és régi használata következtében” újra bevezette a Szent V. Piusz pápa által közzétett és Szent XXIII. János által újra kiadott *Római misekönyvet*.⁵⁹ Az indoklásból kitűnik a ragaszkodás a nagyra értékelt (szent) hagyományhoz és a szándék, hogy a zsinat utáni zaklatott évek múltán az egyházat újra az organikus fejlődés évezredes útjára vezesse. Azt gondolhatnánk, hogy a pápai tekintéllyel megerősített új irány hatással volt legalább a régi templomok liturgikus térrendezésére, ám a gyakorlat ezt itthon nem igazolta.

FELÚJÍTÁSI ÚJHULLÁM

Az utóbbi időben – lényegében a pannonhalmi apátsági templom 2003 óta tervezett és 2012-re elkészült restaurálását követően – több jelentős templom felújítására került sor. Ezek előkészítése során az volt a tapasztalat, hogy a műemlékvédelmi megközelítés, azaz a történeti értékek megőrzésének számos, a fentiekben ismertetett egyházi dokumentumban is lefektetett követelménye más szempontok mögé sorolódott. Köztük kitüntetett helyet

⁵⁶ RATZINGER, Joseph, *Beszélgetések a hitről Vittorio Messorival* (Budapest, Vigilia, 1990) 18.

⁵⁷ Uo. 53.

⁵⁸ CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Instr. *Redemptionis Sacramentum* (2004. márc. 25.), in AAS (2004) 549–601. Magyarul: AZ ISTENTISZTELET ÉS A SZENTSÉGI FEGYELEM KONGREGÁCIÓJA, *Redemptionis Sacramentum* instrukció (2004. márc. 25.), <https://regi-katolikus.hu/konyvtar.php?h=242> (2019.01.17.).

⁵⁹ XVI. BENEDEK, *Summorum Pontificum* motu proprio (2007. júl. 7.), https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20070707_summorum-pontificum.html (2019.01.21.).

kapott és kap ma is „a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgiareform szellemének” való megfelelés.

A pannonhalmi bazilika felújításának gondolati hátterét ismertető írásban olvassuk, hogy a „belső felújítása, illetve a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgiareform szellemének megfelelő tér kialakításának vágya évtizedek óta” élt a templomot használó bencés közösségben.⁶⁰ A bazilika felújított belső tere szép, erőteljes, otthon érezzük magunkat benne, megfelel 21. századi misztikus képzeinknek. A vágytól a megvalósulásig vezető út gazdag szempontrendszerét is megismerhetjük első kézből, a szerzetesi közösség interpretációjában. Egyetlen tényező nem szerepel ezek között: a műemlékvédelmi. Az a kérdés fel sem merül, vajon hogyan lehetne megőrizni a különböző korokból fennmaradt, egymásra rétegződött értékeket úgy, hogy a téralakítás a régi-új szerzetesi használatnak is megfeleljen. A felújítás vezérlő elve a saját vízió volt, a védőpajzs (most is) a II. Vatikáni Zsinat. Ihlető forrása Frédéric Debuyst *A hely szelleme a keresztény építészetben* című munkája.⁶¹ S valóban, a megvalósult műben megtalálható a közösség által alakított tér eszménye éppúgy, mint a nemes anyagok és fények összjátékára építő misztikum. A pannonhalmi példa azt is megmutatja azonban, hogy bármi történjék is a teológiai reflexió síkján, a szakrális-liturgikus építészet irányát ez egyelőre nem nagyon befolyásolja. Olyannyira megerősödött azon az úton, amelyen a múlt század harmincas éveiben elindult, hogy ma már retrospektív módon a műemlékek liturgikus téralakítását is uralni gondolja időközben felépített elméleti rendszerével. Az értékvédelemnek azonban egészen más, de éppoly – s mint láttuk az egyházi dokumentumok által többszörösen megerősített – legitím szempontjai vannak, amelyeknek újra érvényt kell szerezni a történeti kontinuitás iránt érzéketlen, értéket egyedül az új alkotásban látó közgondolkodással szemben. Némileg meglepő, hogy ez a hullám éppen akkor borította el egyházi műemlékeinket, amikor a liturgikus teológiában a tradíció és az organikus fejlődés ideája – pápai tekintélyt is maga mögött tudva – megerősödött. Sokszor úgy tűnik, mintha a szakrális építészet független, párhuzamos utakon járna, öncélú esztétikai rendszerben mozogna, ami kellemetlenül idegen megnyilvánulásokat eredményez. Kényelmetlenül materialista csengetése van például annak a jó szándékú, elismerésnek szánt kritikának, amely azért helyesli a győri székesegyház áldozatkorlátjának eltávolítását, mert ezzel a hívő közelebb kerül az Úrhoz.⁶² Az építészeti szerkezet átláthatóbb

⁶⁰ FEHÉRVÁRY Jákó, *A pannonhalmi bazilika belső felújítása, átalakítása a bencés közösség szemszögéből*, in *Utóirat. Post Scriptum. A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete az előfizetők számára* (2008) 41.

⁶¹ Uo. Debuyst könyvét alaplüként említi.

⁶² Közelebb Istenhez – megújult a győri bazilika, https://szemlelek.net/2017/12/02/gyor_bazilika (2020.02.20.).

lett, és impozánsan érvényesül, de vajon a műemlékvédelmi értékek vesztesége árán létrehozott térélmény valóban elősegíti a „tevékeny részvételt”? A történeti berendezésétől megfosztott kórusban az oltár közvetlen közeléből induló széksorok színházi hatást keltenek, a résztvevők közelről „nézhetik” az eseményt. A dokumentumok ismeretében azonban kérdés, hogy ez feltétele-e a „tevékeny részvételnek”. A térdelés lehetőségét az új elrendezés mindenesetre nem támogatja, ami emlékezetünkbe idéz egy újabb Ratzinger-megjegyzést: „Lehetséges, hogy a modern kultúra számára a térdelés idegennek tűnik – amennyiben ugyanis egy olyan kultúráról van szó, amely a hittől eltávolodott és nem ismeri többé azt, Aki előtt térdepelni helyes és belülről szükségesnek érzett mozdulat.”⁶³ Ennek fényében ismét felvetődik a kérdés: az építészet szolgálja, vagy alakítja-e a liturgiát?

ÖSSZEGÉS

Az elmondottakat összefoglalva azt mondhatjuk, hogy amikor a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban és az azokat értelmező hivatalos megnyilatkozásokban liturgikus terekről vagy művészetről van szó, akkor ezeken jellemzően új alkotásokat kell érteni. Műemlékekről szinte nem történik említés egyrészt azért, mert az egyház meglévő értékeinek védelméről e dokumentumok általános érvénnyel nyilatkoznak, másrészt azért, mert feltételezik a világi törvényeket, amelyek gondoskodnak e javak szakszerű védelméről.⁶⁴ A régi liturgikus terek megújítása során azonban az elterjedt gyakorlat nem a megőrzés volt, hanem ilyenkor is az új építésű templomokra vonatkozó irányelvek építészeti továbbgondolása során kiérlelt esztétikai elvek alkalmazása honosodott meg. A liturgikus terekkel kapcsolatos elvek és gyakorlatok komolyabb, az újabb teológiai reflexiókra reagáló felülvizsgálata eddig még nem indult meg, bár vannak ilyen kezdeményezések. A gyakorlatban ez azzal a következménnyel jár, hogy a lelkipásztor vagy a hívő közösség irányultságát tükröző új templomok vagy megújított liturgikus terek igen széles stílusbeli skálán mozognak. Vannak arra utaló jelek, hogy az új építésű templomok esetében is megnövekedett a tradicionális stílusok iránti igény, ami azonban az építészeti minőség tekintetében kockázatos irány. A liturgikus terek újraértelmezése (korrekciója) során előfordul, hogy a szembenéző oltárt egyszerűen félretolják és ismét a főoltáron celebrálnak,

⁶³ REID, Alcuin, *XVI. Benedek pápa liturgikus reformja*, in *XVI. Benedek és a szent liturgia* (szerk. Földváry Miklós István – Talmácsi József; Budapest, Szent István Társulat, 2011) 17.

⁶⁴ „Zweitens ist auf die Architektur und künstlerische Ausstattung zu achten, die in vielen Ländern auch von strengen bürgerlichen Gesetzen geschützt werden”: Giacomo Lercaro a püspöki konferenciák elnökeinek, 1966. jan. 25. (lásd: 38. jegyz.).

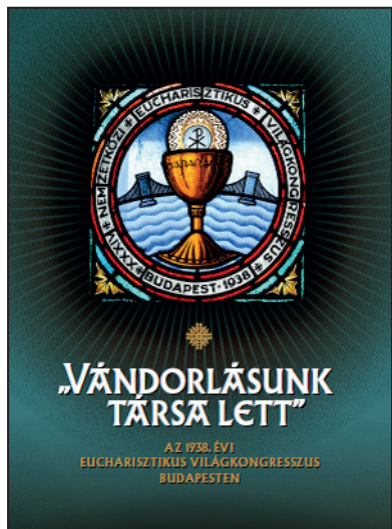
ami nyilván nem tekinthető koherens liturgikus téralkotásnak. Az 1970-es, 1980-as években – az akkori egyházi ajánlásnak megfelelően – sokszor csak ideiglenesen felállított oltárok és ambók cseréjére mostanában kezd pénze és akarata lenni a közösségeknek. Ezt a folyamatot azonban nem szerencsés erősíteni vagy támogatni anélkül, hogy ismét elővennénk a liturgikus reform bevezetésének idején készült irányelveket, és átgondolnánk azok tartalmát. Csak egy példát említve: ott, ahol a régi (megtartandó) főoltár és a nép felé fordított oltár között nincs legalább hét méter távolság, nem javasolják új oltár felállítását. A liturgikus terek kérdését nem lehet csak építészeti kérdésként kezelni, és nem lehet elszigetelni az egyházban jelen lévő folyamatoktól, bármit gondoljunk is azokról. A liturgikus egyensúly megtalálása legalább annyira időigényes folyamat, mint a reform bevezetése volt. Az épületeket érintően a sietséget – tanulva a korábbi negatív tapasztalatokból – ezúttal el kellene kerülni. Ugyancsak nem szerencsés a lelkipásztorokat és a közösségeket magukra hagyni abban az igyekezetben, hogy méltó környezetet teremtsenek a szent liturgia számára. Láthatóan szükség van arra, hogy a liturgikus terek kérdésével átfogóan és közösen foglalkozzanak az érintettek.

A magyarországi helyzetre vonatkozóan külön meg kell fontolni, hogy a szakrális műemlékek védelmének sem múltbeli, sem jelenlegi helyzetét nem lehet kizárólag a liturgikus konstitúcióhoz kapcsolódó összefüggésekben nézni. Közvetlenül a zsinat utáni időkben éppúgy, mint ma befolyással volt a fejleményekre az egyházak általános helyzete és viszonyuk az államhatárolomhoz. Ennek a bonyolult viszonyrendszernek feltárása és reflexiója most folyik. Könnyen lehet, hogy annak a nagy fokú bizalmatlanságnak az oka, amely ma a műemlékvédelem irányában az egyház felől megmutatkozik, részben ezen a vonalon keresendő. Tisztázása talán segíthetne abban, hogy mindkét fél meglássa a közös alapelveket: az egészséges hagyomány mindkét oldalon elutasítja az archeologizáló és hipotetikus purizmust, értékeli és őrzi a tradíciót, de nem utasítja el a fejlődést, ha az törés nélkül épül a felismert értékekre. Új kihívásokra is fel kell készülni, hiszen a közösség nélkül maradó egyházi tulajdonú épületek és templomok új funkcióba helyezése, elidegenítése Magyarországon is nagyon hamar mindennapos igény lehet. Ez éppúgy nem lehet csak az egyház terhe és ügye, mint ahogyan kizárólag örökségvédelmi kérdés sem. Úgy vélem, a jó (vagy a legkevésbé rossz) megoldás megtalálására nagyobb az esély, ha együtt gondolkodnak azok, akik ezt az örökséget sajátjukként becsülik, még ha prioritásaik és céljaik eltérőek is.

„VÁNDORLÁSUNK TÁRSA LETT”

Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten

A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus a 20. századi magyar katolicizmus egyik legnagyobb szabású rendezvénye volt, amely nemcsak

a jelenlővőkre tett mély hatást, hanem több mint nyolcvan év távolából is elismerésre készteni az utókort.

Jelen kötet ezért arra vállalkozik, hogy a történettudomány, a művészet- és építészettörténet eszközeivel részletesen bemutassa a kongresszus rendezvényeit, annak előkészítő és szervező munkálatait, valamint utóhatását. Mindezt eddig soha nem látott szélességű forrásbázisra alapozva teszi, hiszen a tanulmányok tizenöt hazai és külföldi közgyűjtemény anyagából merítettek. A gazdagon illusztrált könyv

számos eddig kiadatlan vagy kevésbé ismert, színes és fekete-fehér képet ad közre, ezzel is segítve az események felidézését.

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának megbízásából kiadja a Keresztény Múzeum.

Szerkesztette: HEGEDŰS ANDRÁS

A kötet szerzői: BIZZER ISTVÁN, CSOMBOR ERZSÉBET, FEJÉRDY ANDRÁS, GIANONE ANDRÁS, HEGEDŰS ANDRÁS, URBÁN ERZSÉBET

288 oldal, keménytáblás

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ SZABÓ BARBARA

Csernoch János aranymiséje

Csernoch János bíboros aranymiséje az 1924-es esztendő legnagyobb eseménye volt Magyarországon, amely a római katolikus hívek mellett mindenki mást is megszólított világnézettől, felekezeti hovatarozástól függetlenül. A hazai és a nemzetközi sajtó szép beszámolókat közölt a jeles jubileumról. Meszlényi Zoltánnak az *Esztergom Évlapjaiban* megjelent részletes írását, a korabeli újságcikkeket és a bőséges levéltári anyagot olvasva betekintheünk a grandiózus ünnepbe.

Csernoch János 1852. június 18-án, a Nyitra megyei Szakolcán született. Középkiskolai tanulmányait szülővárosában és Esztergomban, a bencés gimnáziumban végezte, a teológiát pedig a Bécsi Egyetemen a Pázmáneum diákjaként. 1874-ben az Augustineum növendéke lett, a szentírástudomány és a kánonjog különösen is érdekelte. Johannes Kutschker bécsi segédpüspök 1874. november 18-án szentelte pappá. 1876-ban Bécsben a hittudományok doktora lett. Kápláni éveit Felsőradason, Budapesten a Krisztinavárosban és a terézvárosi Avilai Nagy Szent Teréz Plébánián töltötte. Itt a szlovák ajkú hívek lelki gondozója is lett. Számos újságcikk és tanulmány szerzője, munkái megjelentek a *Religióban*, amelynek szerkesztője is volt, és az *Új Magyar Sionban*. Esztergomban szemináriumi tanár, levéltáros és szertartó, 1882-ben főszentszéki jegyző és érseki titkár, később irodaigazgató, majd esztergomi kanonok lett. 1893-ban Vaszary Kolos bíboros főszékesegyházi plébánossággal bízta meg. 1908. január 12-től csanádi püspök, szentelését Hornig Károly végezte Temesváron. 1911. március 8-tól kalocsai érsek, majd miután Vaszary Kolos bíboros 1912. október 27-én lemondott érseki tisztségéről, az esztergomi érseki széket foglalta el. 1914-ben presbiter bíborosi kinevezést kapott, címtemploma a Szent Euzébiusz. Részt vett XV. Benedek és XI. Piusz pápa megválasztásán.¹

¹ ERDŐ Péter, *Csernoch XI. János*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Budapest, Szent István Társulat, 2003) 385–389, itt: 385–387.

Az I. világháborút lezáró 1920. június 4-i trianoni békeszerződés következtében Magyarország területe és ezzel együtt lakossága egyharmadára csökkent. Az egyház évszázados hagyománya folytán továbbra is bekapcsolódott a politikai életbe; részt vett az országgyűlés munkájában, és támogatta a keresztény elveket valló pártok célkitűzéseit.² A húszas évek virágzó egyházi élete egyre szélesebb rétegeket vonzott. Ezt a küldetést segítette elő az egyesületi élet fellendülése, a népfőiskolák, lelkigyakorlatok és missziók szervezése, valamint a gyermekeket és ifjakat megszólító cserkészmozgalom. Fontos szerepe volt ebben a megújulásban a katolikus sajtónak is.³ Csernoch János bíboros minden politikai és felekezeti hovatartozástól függetlenül diplomatikusan tudott együttműködni a magyar közélet vezetőivel. Például gróf Tisza István miniszterelnökkel, aki 1916-ban, IV. Károly király koronázása előtt kifejezte igényét, hogy az országgyűlés őt válassza nádorhelyettessé. Ez azért volt számára lényeges, mert a koronázás joga a hercegprímás mellett a nádort illette. Az ellenzékiek szerint a református Tisza István koronázásban való közreműködése „communicatio in sacris”⁴ lenne. (Korábban mindez nem jelentett problémát, hiszen II. Mátyás király koronázásakor 1608-ban is protestáns nádor volt Magyarországon, Illésházy István személyében.) Klebelsberg Kúnó államtitkár jelezte Csernoch bíborosnak, hogy a király Bécsbe várja őt audienciára, mert tudni szeretné, valóban van-e akadálya protestáns nádor közreműködésének a koronázás szertartásában.⁵ A király örömmel vette tudomásul Csernoch bíboros választát, és kinyilvánította elhatározását, mely szerint Tisza István nádorhelyettessé választása ellen semmilyen kifogást nem emel.⁶

Amikor a primás Tisza István miniszterelnökkel találkozott, ez csak annyit kérdezett a primástól: Széna, vagy szalma? A primás azt válaszolta: Széna. Kezet ráztak. Köszönöm barátom, mondotta Tisza. Soha nem felejtem el ezt a szolgálatodat. Amíg Tisza Istvánnak szava lesz az országban, a katolikus egyház hajszála nem fog meggörbülni. Legyünk a magyar ügyben egyek, mint Pázmány és Rákóczi voltak.⁷

Csernoch bíboros szívélyes barátságban állt gróf Klébelsberg Kúnóval is, aki vallás- és közoktatásügyi miniszterként sokat tett a magyar katolikus egyházért.⁸

² REISNER Ferenc, *Csernoch hercegprímás és IV. Károly* (Budapest, Márton Áron, 1991) 158–160.

³ Uo. 162.

⁴ Szent dolgokban való közösködés.

⁵ LEPOLD Antal, *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására* (Bécs, Opus Mystici Corporis, 1963) 21.

⁶ Uo. 22.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 28.

Csernoch Jánosnak kiváló kánonjogászként meghatározó szerepe volt az 1917-es *Codex Iuris Canonici* szövegének létrejöttében. Az Esztergomi Főegyházmegyében 24 plébániát és lelkészséget szervezett.⁹ 1924-ben Szentlélek néven egyesületet alapított az egyházi pálya iránt érdeklődő ifjak támogatására.¹⁰ Részt vett az 1926-os chicagói Eucharisztikus Világkongresszuson. 1927. július 25-én Esztergomban halt meg. Az esztergomi bazilika kriptájában helyezték nyugalomra, Klebelsbeng Kúnó kezdeményezésére állították fel monumentális síremlékét.¹¹

ELŐKÉSZÜLETEK

Az aranymise előkészületei már a nyári időszakban megkezdődtek. Sokan köszöntötték a jubiláns főpásztort, aki eredeti tervei szerint 1924. november 18-án az Erzsébet-apácák bécsi templomában, első miséjének helyszínén, csendes visszavonultságban kívánta megünnepelni aranymiséjét. A főpásztor elhatározását Walter Gyula nagyprépost jelentette be a káptalanban. Végül a katolikus közélet vezetői meggyőzték őt, hogy az aranymise nyilvános megünnepelése „a katolikus hitélet nagystílusú megnyilatkozása” lenne, így a primás hozzájárult az országos ünnepléshez, melyet november 16-ára Esztergomba, 18-ára Budapestre tűztek ki. A két helyszínen bizottság alakult az ünnep előkészítésére. Esztergomban Machovich Gyula érseki helynök összehívta a város vezetését, majd ezután kijelöltek egy szűkebb bizottságot. Ennek tagjai Lepold Antal főszékesegyházi plébános vezetésével Szomor Aurél alezredes, katonai parancsnok, Perger Kálmán rendőrfőtanácsos és Trinkl Kálmán karkáplán voltak. A jubileum budapesti szervezését az Országos Katolikus Szövetség vállalta, elnökük, Zsembery István irányításával.¹² A képviselőház 1924. november 15-i ülésén Szcitovszky Béla elnök mutatta be az Országos Katolikus Szövetség meghívóját a bíboros aranymiséjére:

Tisztelt Nemzetgyűlés! Mint a bemutatott meghívóból méltóztatik hivatalosan is értesülni, Magyarország bíboros hercegprímása 18-án tartja a Szent István Bazilikában aranymiséjét. Ünnepi hangulatban üli meg ezt az emlékezetes évfordulót a magyar katolikus társadalom egész egyeteme, egyházának első főpásztorában hódoló tisztelettel látva hitéletének a nemzetünkre nehezedett súlyos megpróbáltatásokban Istentől rendelt vezérét, a lelkek felemelésére hivatott apostoli küldetés méltó letéteménye-

⁹ ERDŐ 387–388.

¹⁰ MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata* (Budapest, Szent István Társulat, 1970) 387.

¹¹ ERDŐ 388.

¹² MESZLÉNYI Zoltán, *A bíboros hercegprímás jubileuma*, in *Esztergom Évlapjai* (1925) 1–2/27–35, itt: 27–29.

sét. De Magyarország hercegprímása nemcsak a magyar katolikus egyház élén, hanem közéletünkben is kiemelkedő méltóságot tölt be.¹³

A szervezők a grandiózus jubileumot művészi alkotásokon is meg akarták örökíteni. Így kapott a főkáptalantól megbízatást Damkó József szobrászművész a hercegprímás mellszobrának megalkotására. Az ünnepségre Reményi József plakettet készített, amelynek egyik oldalán Csernoch János bíboros arcképe látható „Johannes Card. Csernoch semisaeculo sacerdos MCMXXIV” felirattal, a másik oldalát pedig a prímás címere díszíti.¹⁴ Az Országos Katolikus Szövetség 100 darab érmét veretett a jeles ünnepre, melynek egyik oldalán a bíboros arcképe és az alkotó, Berán Lajos neve mellett a következő felirat olvasható: „Csernoch János dr. bíbornok Magyarország hercegprímása aranymiséjének emlékére 1924. XI. 18.” Másik oldalán Jézus a Jó Pásztor ábrázolása alatt az érsek „Tua luce dirigere” jelmondata és a „Fővédnökének az Országos Katolikus Szövetség” felirat látható (1. kép). Ennek az érmenek egy-egy példányát XI. Piusz pápa, a bíborosi testület, a magyar püspöki kar és a kormány tagjai, valamint néhány közéleti személyiség kapta.¹⁵ Szintén az ünnepre készültek Koszkol Jenő festőművész alkotásai, melyek a Bakócz-kápolnában kaptak helyet: két akvarell Mátyás király kálváriájáról, illetve az esztergomi bazilikáról. A prímás portréját Wesely Norbert festette meg erre az alkalomra (2. kép). Mátyás király kálváriájáról és Csernoch bíboros portréjáról az Ecclesia Egyházművészeti és Áruforgalmi R. T. szép, sokszorosított emléklapokat adott ki. Budapesten és Esztergomon kívül az ország más pontjain is terveztek különböző megemlékezéseket, ezek közül a legkiemelkedőbb a szegedi volt, ahol az ünnepelt Csernoch bíborost Glattfelder Gyula csanádi püspök képviselte.¹⁶

Az ünnepi előkészületekkel kapcsolatban az Esztergomi Főegyházmegye körlevele kéri a papokat, hogy minden hívőnek hirdessék ki a templomokban az örömteli eseményt. November 17-én este 7 és 8 óra között szóljanak a harangok, majd a november 18-i ünnepi szentmisét az érsekért ajánlják fel, a végén a Te Deumot énekelve. A körlevél kéri továbbá, hogy hívják meg az ünnepre a hatósági személyeket, a polgárokat és a tanulóifjúságot, valamint hogy a vallásos egyesületek zászlóikkal jelenjenek meg a misén. Ahol a körülmények engedik, a katolikus iskolákban és akadémiákon rendezzenek ünnepséget, amely növeli a gyermekekben az érsek iránti tiszteletet.¹⁷

¹³ *Uj Lap* (1924) 210/1.

¹⁴ MESZLÉNYI Z. 30.

¹⁵ *Az Országos Katolikus Szövetség*, in *Magyar Katolikus Almanach I* (Budapest, Országos Katolikus Szövetség, 1927) 609–624, itt: 616–617.

¹⁶ MESZLÉNYI Z. 30.

¹⁷ 1924. október 18-i körlevél: *Circulares literae dioecesanae* (Strigonii, Typis Gustavi Buzárovits, 1924) 4*.

1. kép: A HERCEGPRÍMÁS JUBILEUMI EMLÉKÉRME
(*Magyar Katolikus Almanach I* [Budapest, Országos Katolikus Szövetség, 1927] 608–609)

2. kép: WESELY NORBERT PORTRÉJA CSERNOCH JÁNOSRÓL
az Ecclesia Egyházművészeti és Áruforgalmi R. T. emléklapján
(Prímási Levéltár, Csernoch János magánlevéltára, X. doboz)

ÜNNEPLÉSEK

Esztergomban

November 15-én, szombat délután 5 órakor megszólaltak Esztergom harangjai, és egy órán át zúgtak, majd fáklyás menet indult a Széchenyi tértől a primási palotához, melyet a Budapesti Honvéd Zenekar, a Turista Egyesület dalárdája és az Esztergomi Tanítóképző Intézet énekkara tett zenéjével ünnepegyessé. Kivilágították a házak ablakait, a Szent István-kápolna helyén álló kettős keresztet, valamint a bazilika tetején álló keresztet. A menet a primási palota vízivárosi homlokzata előtt megállt, miközben a jubiláns hercegprimás az első emelet termeiben hallgatta végig az egy órán át tartó szerenádöt. Közben a bíboros címerét megjelenítő tűzijáték emelte az ünnep fényét.¹⁸

Másnap reggel 9 óra előtt a hercegprimás hermelinnel díszített vörös uszályos ünnepi öltözékében, zárt kocsijában indult az aranymisére. A bazilika oszlopcsarnoka előtt a katonazenekar a magyar himnusszal fogadta az érkező főpásztort, aki előbb a Bakócz-kápolnában szentségimádást végzett, majd a főoltárnál a Te Deumot énekelte aranymiséje előtt. A misében csak felszentelt papok segédkeztek: Machovich Gyula, Fehér Gyula, Csárszky István, Mészáros János, Breyer István, Lepold Antal, Drahos János prelátnok, Számord Ignác tb. kanonok, Török Mihály, Kiss Károly, Tóth Kálmán, Szabó Vendel, Felber Gyula, Tichy Gyula teológiai tanárok, Német István, a szeminárium spirituálisa, Mátéffy Viktor prépost, Nádler István tanítónőképző intézeti igazgató, Trinkl Kálmán és Hauser Ignác karkáplánok, Zsigovits Béla dorogi lelkész, Veszely Géza segédlelkész és Meszlényi Zoltán szentszéki jegyző,¹⁹ aki pasztoralistaként vett részt az asszisztenciában.²⁰

A bazilikában délelőtt háromnegyed 9-ig foglalták el helyüket a hatóságok, intézetek, egyletek képviselői. A szentélyben helyezkedett el a papság, valamint a városi, vármegyei hatóságok tagjai, a helyőrségi tisztikar, érsekségi és káptalani tisztségviselők, pénzüintézetek, bányák és állami hivatalok képviselői. A kupola alatt a tanintézetek, katolikus egyletek és a hívek ültek. A Simor-szobor alatti első pad a bencés tanárok, a második sor a tanítóképző intézet tanárai számára volt fenntartva. A Pázmány szobor alatti első padosorban a főreáliskola tanári kara, a második és harmadik sorban a vízivárosi apácák helyezkedtek el. A Bakócz-kápolna oldalán a hajó első hat padosorát az Oltáregylet és a Stefánia-egylet foglalta el, a Szent István-kápolna oldalán pedig az első és második padosort a katonatisztek családtagjai. A harma-

¹⁸ MESZLÉNYI Z. 30.

¹⁹ Uo. 31.

²⁰ Primási Levéltár, Csernoch János magánlevéltára (a továbbiakban: PL, Csernoch mlt.), X. doboz.

dik, negyedik és ötödik sorban, valamint a Simor-szobor alatti utolsó padban az Úrilányok Mária Kongregációja foglalt helyet. A többi 19 padsorba a hívek szabadon beülhettek.²¹ A szentmisén Buchner Antal székesegyházi karnagy erre az alkalomra komponált miséje hangzott el. „A kórus nagy precizitással adta elő a mély gondolatú zenét, melynek magyar motívumai megkapták a templomban összegyűlt ünneplő közönséget.”²² Ezenkívül az *Ecce Sacerdos*, a *Te Deum*, a *Salve Sancta* introitus és a *Laudate Dominum omnes gentes* (116. zsoltár) hangjai csendültek fel a szertartás során, amely a klérus orgonakiséretes énekével zárult.²³

A szentmise után Walter Gyula nagyprépost a szószékről tolmácsolta a káptalan és a hívek köszöntését a jubiláns hercegprímásnak. Délben a papság, a különböző felekezetek és egyesületek képviselői, Esztergom város képviselőtestülete és a katonaság fejezték ki jókívánságaikat az ünneplő főpásztornak. „Az esztergomi ünneplést nem zárta be a szokásos díszebéd, mert ezt a jubiláns nem tartotta összeegyeztethetőnek a mai idők komolyságával. Bankett helyett inkább szegényeire gondolt és a város polgármesterének 15 millió koronát küldött azzal, hogy azt a szegényeket élelmező városi népkonyhára fordítsa.”²⁴

Budapesten

Másnap reggel Csernoch János hercegprímás Leopold Antal kanonok kíséretében autóval Budapestre utazott, ahol országos jellegű ünnepség fogadta. A főpásztor részt vett az alkalomról elnevezett Prímás-bástya átadásán, amit márványtáblán örökítettek meg. Délután háromnegyed 4-kor Lorenzo Schioppa pápai nuncius gratulációját fogadta az érsek. Fél 5-kor Horthy Miklós kormányzó a Magyar Érdemkereszt nagykeresztjét adományozta az aranymisés bíborosnak, majd az uralkodócsalád tagjai köszöntötték őt. Az ünnepi mise másnap délelőtt 10 órakor kezdődött a Szent István-bazilikában. A szentmisén a következő papok segédkeztek: Machovich Gyula és Mészáros János érseki helynökök, Ernszt Sándor papnöveldei kormányzó, Breyer István, Lepold Antal, Túri Béla, Drahos János prelátus kanonokok, Krywald Ottó érseki főbiztos, Sagmüller József, Valnicsek Béla, Hunkár Győző, Angyal Kálmán budapesti plébánosok, Erdősi Károly, a Szent István Társulat vezérigazgatója, Pokorny Emánuel, a Rákócziánium kormányzója, Babura László spirituális, Répás József szemináriumi alkormányzó, Gábel Antal

²¹ *Elhelyezkedés a Bazilikában a hercegprímás aranymiséje alkalmával*, in *Esztergom és Vidéke* (1924) 91/1–2.

²² MESZLÉNYI Z. 32.

²³ PL, Csernoch mlt., X. doboz.

²⁴ MESZLÉNYI Z. 32.

hitoktatási szakfelügyelő, Madarász József érseki titkár, Meszlényi Zoltán szentszéki jegyző, Trinkl Kálmán, Vezér Lajos és Vargyas Tivadar segédlelkészek. A kórust Demény Dezső karnagy vezette.²⁵ „Az előkelő közönség, az ország színe-java, igen emelte az ünnep fényét. Azonban az esztergomi bazilika nagyszerű térhatárait és világosságát a budapesti templom nem tudta pótolni.”²⁶

A budapesti aranymiséről részletes beszámolót közölt az *Uj Nemzedék* című napilap:

Megkezdődött a pontifikális mise, amelyben a főpásztornek esztergomi és budapesti vikáriusai, a két budapesti esperes, kanonokjainak nagy száma, a budapesti plébánosok és a központi szeminárium előljárósága asszisztáltak. A használt miseruhák most is történelmi értékűek voltak, mint Esztergomban; ez alkalommal azt a pástorbotot használta, amelyet Simor primásnak a főváros ajándékozott aranymiséje alkalmából. A mise alatt a kar Demény Dezső vezetésével Harmath Artúr belvárosi karnagy C-dúr miséjét adta elő. Evangélium után Prohászka Ottokár, Székesfehérvár püspöke lépett a szószékre. [...] „Hármas ünnep van ma: Ünnepel Őeminenciája, ünnepelnek a katolikus hívek, az anyaszentegyház és ünnepel Magyarország. E három gondolat köré csoportosítom szavaimat. [...] Az egyház egységét kisugárzó bíborosnak az ünnepét üli és mi mindannyian részt kérünk ebből. Az egész keresztény nép a legnagyobb méltóságot látja a papságban, nem királyi, kormányzói, hadsereg élén álló méltóságot, hanem a szellemi, lelki világét.” [...] A mélységes megindulást keltő szentbeszéd után tovább folyt a mise. Befejezése után a jubiláló egyházfejedelem teljes ornátusban felment a szószékre és áldását adta a megjelentekre. Ezután visszament az oltárhoz, levetette az egyházi öltönyöket, majd bíbornoki kappában helyet foglalt a szentélyben. Most megható pillanat következett: a püspöki kar tagjai Szmercsányi Lajos érsek vezetésével Csernoch bíboros elé járultak és nevükben az egri érsek tolmácsolta szerencsekívánatait. Ezután megindult a menet a Bazilikából a Vigadóba.²⁷

Szmercsányi Lajos egri érsek Sipőcz polgármester kíséretében lovas díszhintón érkezett a pesti Vigadóba.²⁸ Itt Schioppa nuncius üdvözölte az érseket latin nyelven, azután felolvasta a Szentatyának a jubileumra írt meleg hangvételű levelét:

Azt a munkásságot, amelyet Te egy hosszú emberéleten keresztül az Egyház és haza javára kifejtettél, a magyar határokon belül nemcsak nagyra becsülik és értékelik, hanem hogy azzal polgártársaidnak hálás és

²⁵ Uo. 33.

²⁶ Uo. 34.

²⁷ *Uj Nemzedék* (1924) 247/3.

²⁸ MESZLÉNYI Z. 34.

ragaszkodó szeretetét is megnyerted. [...] talán sokkal előbb, mintsem az aranykoszorút, mely Eminenciád félszázadát oly méltán díszíti, felváltják a gyémántok, érvényre jut újra az, amit a második honalapító király a pápához e szavakkal adott elő: „az esztergomi főpap, az egyházi és világi nagyok közt első, ki a királyt az ország nehéz és titkos dolgaiban tanáccsal és segéllyel támogatni kénytelen: ennek jelenlétét még rövid időre sem nélkülözhetjük.”²⁹

Csernoch János

válaszában két momentumra fektetett súlyt, az egyik az, hogy a primási méltóság a magyar nemzetben a jogfolytonosság élő képviselője. Méltóságában olyan jogok, értékek vannak, amelyekre nem tudjuk, hogy a magyar nemzetnek mikor lesz szüksége és ezért látja ő a nemzet ragaszkodását a primási székhez. A másik az, hogy a primás a közvetítő kapocs az egyházmegyék kormányzói, a püspökök között és mintegy szimbolizálja egységüket. Ami azt illeti – mondotta –, hogy szavukat nem hallják meg a törvényhozás termében, ez nem a kormányon, hanem a politikai helyzet körülményein múlt. Még egyszer megköszönve a meleg üdvözlést, szívélyesen elbeszélgetett a püspöki kar minden egyes tagjával.³⁰

A pápa levelének felolvasása és Csernoch bíboros szavai után gróf Bethlen István miniszterelnök, majd Sipőcz Jenő polgármester köszöntötte az arany-misés érseket. Végezetül gróf Zichy János szólt az ünnepelthez a katolikus egyesületek nevében. A primás a köszöntésekre hosszú beszédben válaszolt, majd a Központi Szemináriumban fogadta a papok és szerzetesek köszöntését. Délután 4 órától a budai primási palotába 84 küldöttség érkezett.

Mindegyikhez volt egy-egy nyájas köszönő szava. Öreg este lett, mire az utolsó küldöttség is elhagyta a palotát, s az agg primás életének nagy napján néhány szabad perchez jutott, hogy az alatt szent magányban a gondolat szárnyain végig suhanjon ötven év minden eredménye, küzdelme, keserve és áldozata felett.³¹

GRATULÁCIÓK

Mindazok, akik a Vigadóban rendezett ünnepségen nem tudtak részt venni, az ország különböző pontjairól több százezer aláírással ellátott levélben jutatták el köszöntésüket az Országos Katolikus Szövetség útján Csernoch

²⁹ *Nemzeti Ujság* (1924) 245/8.

³⁰ Uo.

³¹ MESZLÉNYI Z. 35–36.

János bíboroshoz.³² A jubiláns főpáztort számos levélben köszöntötték világi és egyházi vezetők, egyetemek, tanintézetek mellett a pénzüzetek, gazdasági testületek részéről is. Üdvözlőlevelet küldött többek között a Gazdák Biztosító Szövetkezete (Budapest, 1924. november 17.), az Országos Központi Hitelszövetkezet Elnöki Osztálya (Budapest, 1924. november 12.), a Pannónia Keresztény Fogyasztási Szövetkezet (Budapest, 1924. november 17.), valamint a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-Bank Igazgatóság (Budapest, 1924. november 18.).³³ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Elnöksége így köszöntötte az érseket:

Amikor az egész ország népessége – felekezeti különbség nélkül – együtt ünnepli Eminenciáddal – pappá szentelésének ötvenedik évfordulóját – örömmel jelenünk meg az üdvözlők sorában és mély tisztelettel köszöntjük főmagasságodat ritka jubileumán. [...] Népünk minden rétege hálás elismeréssel kíséri az ország első Főpapjának fáradságot nem ismerő, szelíd, apostoli munkáját.³⁴

Figyelemre méltó, ahogyan a nemzetközi híradásokban megemlékeznek a jubiláns esztergomi érsekről. A *La Croix* című francia katolikus napilap beszámol az érsek aranymiséjéről és egyben arról, hogy Csernoch bíboros a francia irodalom nagy tisztelőjeként létrehozott egy francia–magyar irodalmi társulatot, valamint egy konferenciát Franciaország vallási helyzetéről, élénk szimpátiával értékelve a francia katolikusok bátorságát és nagylelkűségét.³⁵ A *L'Italia* katolikus napilap,³⁶ valamint a *L'Osservatore Romano* szintén említi a mintegy nemzeti ünneppé váló grandiózus eseményt.³⁷ A *Sonntagsblatt* című újság is részletes beszámolót közöl az aranymisééről, megemlítve, hogy az ünnepelt a budapesti szentmise után a budai primási palotában fogadta a szerzetesrendek és kongregációk gratulációit.³⁸

Csernoch bíboros példaértékű kapcsolatairól tanúskodnak a zsidó hitközségektől, egyesületektől érkező köszöntőlevelek. „Eminentiad sohasem hirdetett mást, mint a szeretetet, a békét, a megértést és megbocsájtást és e szent órában a magyar nemzetnek minden igaz érzésű gyermeke boldogan hallja meg Eminentiad ajkairól az Úr akaratát: Béke legyen a földön a jóakarató emberek között!” – olvashatjuk a Magyar Zsidó Hitközségek Országos Szövetségének meleg hangú jubileumi üdvözlésében.³⁹

³² *Az Országos Katolikus Szövetség* 616–617.

³³ PL, Csernoch mlt., X. doboz.

³⁴ Uo.

³⁵ *La Croix* (1924) 12712/1.

³⁶ NEJOD, Tiburzio, *La messa d'oro del Card. G. Csernoch Primate d'Ungheria*, in *L'Italia* (1924) 276/3.

³⁷ *L'Osservatore Romano* (1924) 277. sz.

³⁸ *Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn* (1924) 46/2.

³⁹ PL, Csernoch mlt., X. doboz.

A főpásztor Schwartz Zsigmondtól héber nyelvű imakönyvet kapott ajándékba, melyet az esztergomi rabbiság magyarra fordított. A könyv vörös borítójának aranybetűs felirata: „Főmagasságos Dr. Csernoch János bíboros érsek úrnak Magyarország hercegprímása. Emlékkül 50 éves jubileuma alkalmából Schwartz Zsigmondtól”.⁴⁰ Mellette a szép héber nyelvű üdvözet és magyar fordítása:

Isten segítségével! Ezt Neked (ajánlom). Férfiú, immár 50 éve nagy a tetteiben!

Íme itt állasz, Fenséges Úr, az örségen.

Kiválasztott gyülekezetben hallatsz tetszetős beszédeket, (Mózes T. 49.21.)

Hétszeresen tisztított színaranynál értékesebbeket. (ψ⁴¹ 12.7.)

A ferde beszédet és a gőgös szemet gyűlölöd,

Vallásodat igazsággal, a szelidséget szellemeddel őrzöd;

Ezért jutottál magasra kegyelem és dicsőség teljében:

Jó értelemre és tudásra (tanítani), hogy megsegíttess

hétszeresen. (ψ 119.66.)

Üdvösséged örömét Szentélyedből adja meg Neked az Isten.

(ψ 51.14.)

A hónap közepén és folyton megújítva erődöt: (Jes. 40.31.)

Hogy egészségben érjed el teljes épségedet. (Jób 21.23.)

Osztályrészed: üdv és béke alkonyatkor is.

Elhalmozva kegyelemmel, bővelkedve égi ajándékokban:

(Mózes V. 33. 23.)

Hogy ragyogjon fényed est idején éppúgy, mint hajnalban.

(Jes. 58.8)

Gyümölcsözzél aggkorban is, üdén hatalomban és erőben,

(ψ 92.15; Jes. 40,26.)

Társaid gyülekezetében szíves bölcsességével sikerre szerencsében:

Mint ékesség és dísz Jeruzsálem népének is üdvére (Jes. 4,2.)

S hétszeresen ragyogó fényesség sugározzék fejedre.⁴²

Az Esztergomi Izraelita Jótékony Nőegylet megbízásából Balog Lászlóné jegyző és özvegy Berényi Gyuláné 1924. november 16-án írtak szép köszöntőlevelet a jubiláns főpásztornak:

Őeminenciája Dr. Csernoch János, Magyarország bíbornok Herczegprímása, Esztergomi Érsek, Valóságos belső titkos Tanácsos stb. stb. Urnak, Esztergomban.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Zsoltárok könyve.

⁴² PL, Csernoch mlt., X. doboz.

Kegyelmes Urunk! Az isteni Gondviselés, minden jó ember szívbéli örömeire megengedte, hogy Nagyméltóságod, jó egészségben, munkaképességének teljében megünnepelheti áldozásának ötvenedik évfordulóját. Az isteni kegy ezen nagy megnyilatkozásának szép alkalmát, felhasználja a mi szerény Egyesületünk is, hogy hódolatunknak gyenge szavakban kifejezést adjunk és szívünk mélyéből fakadó szerencsekívánatainkat tolmácsoljuk érseki trónusa előtt. Kegyelmes Urunk! Mint a felebaráti szeretet isteni törvényének szerény végrehajtói és gyakorlói előtt, mindig felséges példaként lebegett Eminenciád fennkölt Egyénisége. Tudjuk, hogy a szent isteni parancsot, a római katolikus egyház legfőbb magyar Papja, nemcsak hirdeti, de gyakorolja is! A mai zord időkben, amikor oly nehéz meleg szívre találni, az Esztergomi Érsekhez, a jó ember –imádja az bármilyen nyelven, bármilyen formában az egy, örök Istent – ha segítségért fordul, nem jár hiába! Mi esztergomiak elsősorban érezzük, a közelünkben melegítő Nap áldást hozó sugarait és nem titok előttünk, hogy többen vannak sorainkból, kiket Nagyméltóságod nemes jó szíve, támogatásra érdemesnek talált! A jubiláns évforduló csak egy alkalom, de legyen meggyőződéve Kegyelmes Urunk, hogy mindig, ez előtt is, ezután is, buzgó imába foglaljuk Nevét és kérjük az Egek hatalmas Urát, az Örökkévaló Egyetlen Istenünket, hogy tartsa meg nekünk is drága Életét, halmozza el bőséges áldásával minden tettét minden lépését, hogy még hosszú, hosszú időn át gyakorolhassa a felebaráti szeretet szent parancsát! Kérjük Nagyméltóságodat, tartson meg bennünket továbbra is nagyra becsült jóakaratóiban és vagyunk,

hódoló tisztelettel:

Az Esztergomi Izraelita Jótékony Nőegylet megbízásából.

Balog Lászlóné jegyző, özvegy Dr. Berényi Gyuláné.

Esztergom, 1924. november 16-án.⁴³

A katolikus hívek sokasága lelki ajándékokkal készült Csernoch bíboros jubileumára. A Sophianum rendi növendékei és a „Kongregációk” 1000 szentmisét, 500 szentáldozást és 500 rózsafüzért, a VI. kerületi Kemény Zsigmond Főreáliskola Szent László Diák Egyházközsége szentmisét és szentáldozásokat ajánlott fel a jubiláns főpásztorért, kérve az Urat, hogy őt „aranymiséje alkalmából teljes kegyelmével elárassza s minden katolikus és magyar ember nagy örömeire, reménységére és büszkeségére még sok jubileumon keresztül megtartsa”.⁴⁴ A Budapesti Országos Középponti Oltár-egyesület és az Eucharisztikus Gyermekszövetség összes tagja a szentáldozás gyümölcseit ajánlotta fel lelki csokorként az aranymise alkalmával (3. kép).⁴⁵

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

3. kép: A BUDAPESTI ORSZÁGOS KÖZÉPPONTI OLTÁREGYESÜLET ÉS AZ EUCHARISZTIKUS GYERMEKSZÖVETSÉG ÜDVÖZLŐLAPJA (PL, Csernoch mlt., X. doboz)

A hívek buzgó ajándékai mellett szintén Csernoch bíboros aranymiséjéhez kapcsolódik egy budapesti plébániatemplom, a Rezső téri Magyarok Nagyassonya-templom ünnepélyes alapkövetétele.⁴⁶

A jubiláns hercegrímás tiszteletére a katolikus iskolák és oktatási intézmények Budapesten és vidéki helyszíneken különböző díszgyűléseket, ünnepélyeket, műsoros esteket rendeztek. Az esztergomi szeminárium erre az alkalomra készült meghívóján olvashatjuk a következőket:

Főmagasságú és főtisztelendő Csernoch János a Római Szentegyház Bibernoka, Magyarország Hercegrímása, Esztergomi érsek úr aranymiséje alkalmából a Szent Istvánról nevezett Esztergomi Ósrégi Papnevelő Intézet 1924 évi december hó 13-án örömmünepélyt rendez, melyre tisztelettel meghívja. Műsor: Kersch F.: Üdvözlő dal, Veszely G.: Aranymisére; Morus Tamás (Történelmi dráma 4 felvonásban Ney K. után Pokorny Emanueltól; Witt F.: Ave Maria; Kiensel: Kardal a Bibliás Emberből; Ünnepi beszéd.⁴⁷

Ezen az alkalmon elhangzott Veszely Géza verse, melyet a jubiláns főpásztornak írt az ünnep alkalmából:

A főpap áll az oltár zsámolyán,
 Hívó sereg im'áldozatra vár...
 – S lelke mintha látomást ma látna,
 Valahol most a régi multba' jár...
 Ötven évnek késői alkonyán,
 Olyan szép lett az Úr oltára ma;-
 Lelkes szívek feltörnek az égre:
 Ünnepet ül Sion szent halma ma...
 Imává lesz a hang, a szó, a dal;
 Ezernyi szem hüen tekint ma Rád,
 S himnuszával, daloló ajakkal
 Köszönti ma Benned a jó Atyát!
 [...]
 Oltárhoz lép – s most már misébe kezd...,
 S miként égő tömjén illatarja,
 Az égre tör örök Istenéhez
 Az ötven év áldozat-imája:
 Simeonként úgy imázik lelke,
 Mintha már nem is várna rá több –
 – Nem telt be még, nem, az idők telje: –
 Adj még Urunk erőt, sok éltető! –

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

...– Tekintete meg-megpihen rajtunk,
Szentelt keze áldóan int nekünk,
Térdrehullva suttogja csak ajkunk:
Hála Neked, hatalmas Istenünk!⁴⁸

◆◆◆ SIPOS ZSOLT

Károly trónörökös vendégeskedése a nagyvárad püspöki palotában (1916)

A NAGYVÁRAD PÜSPÖKI PALOTA

A „[...] püspöki palota,¹ 365 ablakával,² arany-kék-piros, festett címerével a homlokán, egy kisebb német fejedelmi udvar pompáját vetíti eléd” – állapította meg Dutka Ákos költő a nagyvárad római katolikus püspöki palotáról.³ A főhomlokzat timpanonjának közepén elhelyezett színes címer a palotát építtető megyéspüspök, zajezdai báró Patachich Ádám címere püspöki kappalal.⁴ A halványsárgára vakolt, zöld zsaluleveles és ablakkeretes főhomlokzatot magas vörös cseréptetőzet koronázta.⁵

⁴⁸ VESZELY Géza, *Aranymisére*, in *Esztergom és Vidéke* (1924) 92/2.

¹ A hatalmas méretű palota a Kárpát-medence egyik legjelentősebb és legmonumentálisabb késő-barokk épülete. KÉMENES Mónika, *Püspöki mecenatúra a 18. századi újjáépítés ideje alatt*, in *Felix Terra. Istorie și artă ecleziastică în Episcopia Romano-Catolică de Oradea. Történelem és egyházművészet a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyéjében* (szerk. Raluca Mălăncioiu – Balla Tünde – Lakatos Attila; București, Muzeul Național de Istorie a României, 2017) 49.

² A néphit úgy tartja, hogy a palotának 366 ablaka van. Dutka Ákos 365-ről tudott. Ha azonban megszámloljuk az ablakokat, nem kapunk többet, mint 282-t, a későbbi 16 vakablakkal és az 5 utólag ajtóvá átalakítottal együtt is csak 303-at. PÉTER I. Zoltán, *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915* (Budapest, Noran, 2002) 20.

³ DUTKA Ákos, „A Holnap” városa. *Regényes korrajz a nagyvárad „A Holnap” születésének idejéről* (Budapest, Magvető, 1964) 10.

⁴ Az épület végleges elkészültétől (1776) annak szerves részét képező címert közel két évszázadnyi békés létezés után, a Körösvidéki Múzeum beköltözését megelőzően eltávolították. A folyamatban lévő teljes palotarekonstrukció során az archív felvételek alapján eredeti formájában helyreállítják a Patachich-címet is. *Helyére kerül a Patachich címer*, in *Bihari Napló* (2011. november 5.) 3; SZÉLL Sándor, *Nagyvárad Szent László városa* (Budapest, Officina, 1940) 19. A püspöki palota kápolnájának az oltárral szemközti falfestményén ma is látható Patachich Ádám címere. PÉTER I. Zoltán, *Ismertető a püspöki kápolnáról*, in *Bihari Napló* (2004. november 5.) 6; BALLA Tünde, *Kápolnaszentelő a Barokk-palotában*, in *Romániai Magyar Szó* (2004. november 6–7.) 16.

⁵ BIRÓ József, *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Intézetében készült*

A székesegyháztól délnyugatra, annak közvetlen közelében épült palota főhomlokzata kelet felé néz.⁶ Az épület törzséhez a belső udvar felől két szárny csatlakozik. A főhomlokzat közepén görbe vonallal ugrik ki egy rizalit, melynek két emeletét a nagyterem foglalta el, földszintjét pedig a nagy oszlopos kapualj, három kapuval.⁷

A tágas és térhatásában ünnepélyes fölépcsőház a bejáratától jobbra helyezkedik el. Az első emelet középső udvari homlokzatára nyílt a hatalmas előterem, ahonnan az ajtók – az ebédlőteremül szolgáló – nagyszalonba vezettek. Ebből a díszteremből, a barokk palota centrumából sugárszerűen nyíltak a főhomlokzatra néző nagy, tágas termek.⁸

A NAGYVÁRADI PÜSPÖKI PALOTA, a főhomlokzat középső része (fotó: Sipos Zsolt)

A palota első emeleti püspöki magánlakosztályának helyiségei a következőképpen követték egymást: A díszteremből⁹ északi irányba indulva egy kisebb terembe érkeztünk. A következő terem volt a kisszalon (fogadóterem).¹⁰ Ezután a püspöki dolgozószoba következett. A püspöki hálószobán keresztül rövid folyosón a magánkönyvtárba értünk. A könyvtárszobából a

doktori értekezés (Budapest, Centrum, 1932; uny. Nagyvárad [2007]) 61.

⁶ Uo. 60.

⁷ NÉMETHY Gyula, *A nagyváradai római kat. székesegyház* (Nagyvárad, Szent László nyomda, [1942]) 8–9.

⁸ BIRÓ 63, 67.

⁹ A díszterem 2007-ben előkerült freskóiról: *Előkerültek a nagyváradai püspöki palota freskói*, in *Háromszék* (2007. december 27.) 2.

¹⁰ NÉMETHY 10.

nyugati ajtó vezetett a püspöki magánkápolnába.¹¹ A könyvtárból nyíló kisebb-¹² után a fogadóterem előszobája¹³ következett.¹⁴

Az egész palotában 90 kisebb-nagyobb terem és szoba létezett: a földszinten 32, az első emeleten 28, a második emeleten pedig 30.¹⁵ „Azt, hogy az egyes termek s helyiségek rendeltetése az elmúlt százötven év alatt számtalan cserén ment keresztül, említeni is szinte fölösleges” – jegyezte meg Bíró József művészettörténész.¹⁶

A TRÓNÖRÖKÖS LÁTOGATÁSA

A Nagy Háború idején az egész palota püspöki udvarból főhercegi udvarrá alakult át. 1916-ban ugyanis sárvár-felsővidéki gróf Széchényi Miklós megyéspüspök vendégül látta az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét, Habsburg-Lotharingiai Károly Ferenc József osztrák főherceget. A püspök, amint értesült arról, hogy a trónörökösnek mint a román támadás nyomán felálló, Erdélyt is védő hadseregcsoport parancsnokának főhadiszállása Nagyváradon lesz, felajánlotta a főhercegnek és kíséretének egész palotá-

¹¹ A Borromeo Szent Károlyt ábrázoló oltárképet, valamint a falakat és a mennyezetet díszítő freskókat 1773–1776 között készítette Johann Nepomuk Schöpf bajor származású festő, aki a székesegyház kupolájának a freskóit is festette. CHIFOR, Agata, *Oradea barocă* (Oradea, Primus, 2018) 160, 163. Lásd még: PÉTER, *Ismertető...* 6; UÓ, *Újraszentelték*, in *Bihari Napló* (2004. november 5.) 1.

¹² A helyiséget Nicolas Poussin iskolájának tulajdonítható festménysorozat díszítette (*Átkelés a Vörös-tengeren, Az aranyborjú imádása, Mannahullás, Mózes vizet fakaszt a sziklából*). Nagyvárad. *Városismertetés* (szerk. Papp Lajos; Nagyvárad, Petőfi Nyomda, 1943) 115; CHIFOR 160. Lásd még: FODOR József, *A nagyváradai egyházmegye ideiglenes főpásztorai a XX. században. Joghatósági vita egy váradai pap szemével* (Kolozsvár, Gloria, 2008) 125, 133. Napjainkban a püspöki palota első emeleti üléstermét díszíti mind a négy festmény (a szerző ténymegállapítása).

¹³ A szobát több mint 300 darabot számláló 17–18. századi francia mesterektől származó metszetgyűjtemény díszítette. Nagyvárad 63; BÍRÓ 67. Vö. *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon* (Miscellanea Historica Varadinensia III) (összeáll. Lakatos-Balla Attila; Nagyvárad, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség – Varadinum Script, 2012) 48.

¹⁴ Nagyvárad 112–115.

¹⁵ BUNYITAY Vince, *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig 4: A váradai püspökök a száműzetés s az újrualapítás korában (1566–1780)* (s.a.r., kieg. és jegyz. Málnási Ödön; Debrecen, Lindenberger János, 1935; uny. Nagyvárad, k.n., 2002) 343. Napjainkban a palota 124 helyiségből áll. TEMPFLI József, *Horgony és vitorla. Jezsó Ákos beszélgetése Tempfli József nagyváradai megyés püspökkel magyarságról, egyházzól és Trianonról* (Budapest, Heti Válasz, 2004) 127.

¹⁶ BÍRÓ 60.

ját.¹⁷ A trónörökös meleg hangú, magyar nyelvű táviratban fogadta el a püspök meghívását.¹⁸

1916. október 13-án délelőtt fél kilenckor gördült be a trónörökös különvontata a nagyváradai állomásra, ahol a hatóságok vezetői fogadták a főherceget. A fogadás után a trónörökös Széchényi püspökkel együtt automobilon érkezett a püspöki rezidenciába, ahol a székeskáptalan tagjai és az udvari papok fogadták.

A püspöki palotát csaknem teljes egészében a trónörökös és kísérete rendelkezésére bocsátották, a palotában csak az egyházmegyei hivatal maradt. A főherceg kíséretének tagjai közül a palotában nyert elhelyezést gróf Hunyady József és gróf Ledochowski Vladimir. A trónörökös nagyszámú kíséretének egy része a kanonokok házaiban kapott szállást. Gróf Berchtold Lipót például Bundala Mihály olvasókanonok vendége volt.

A főherceg a püspöki magánlakosztályt foglalta el és használta teljesen abban a beosztásban, mint máskor a palota ura, a püspök pedig váradszentlászlói¹⁹ kastélyába költözött ki. A trónörökösnek nagyon tetszett a püspöki palota, annak egész berendezése, és érdeklődött a palota története iránt. A püspök képgyűjteménye és régi bútorai is elismerését váltották ki.²⁰ Nagyváradai tartózkodásának első napján a főherceg megtekintette a római katolikus székesegyházat is.²¹

Ott-tartózkodása alatt a főherceg kétszer utazott a harctérre, mindkét alkalommal éjjel utazott, a nappalt a harctéren töltötte, majd a következő éjjel tért vissza a palotába, és másnap ismét munkában volt. A püspöki palotának nemcsak a katonai irodák által lefoglalt része, hanem a trónörökös lakosztálya is gyakran éjjelig ki volt világítva. Október 19-én Nagyváradon tartózkodott borosjenői és szegedi gróf Tisza István magyar miniszterelnök. A kormányfő délután automobilon érkezett, a főherceg vendége volt, részt vett a vacsorán, ezt követően pedig visszautazott Gesztre.²²

¹⁷ A püspök bizalmas viszonyt ápolt a főherceggel, melynek példája a következő eset. 1915. augusztus 12-én a budavári királyi palotában a trónörökös kihallgatáson fogadta a püspököt, akit igen szívesen látott. A kihallgatás hosszabb ideig tartott, utána a püspök a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott a trónörökös egyéniségéről. *Gróf Széchényi Miklós püspök a trónörökösnél*, in *Tiszántúl* (1915. augusztus 13.) 6.

¹⁸ „Wien, Burg. Nagyméltóságú Széchényi Miklós gróf nagyváradai püspök urnak Nagyvárad. Fogadja Nagyméltóságod szíves meghívásáért, melyet több napi távollét folytán, sajnos, csak ma vettem kézhez, őszinte köszönetemet. Igaz örömmel fogok felszólításának eleget tenni. Szívélyes üdvözléssel Károly Ferenc József főherceg, lovassági tábornok.”: DR. K[RÜGER] A[ladár], *A király Nagyváradon. Mikor Károly király mint trónörökös a püspöki rezidenciában lakott*, in *Tiszántúl* (1916. december 24.) 3.

¹⁹ Váradszentlászlón és a Fácánosban rövid vadászatot rendeztek a trónörökös tiszteletére. A váradszentlászlói vadaskertben dámszarvast és őzet, a fácánosi vadászaton pedig fácánt, nyulat és külféle más vadakat lőtt a főherceg, aki elsőrangú vadász volt. DR. K. A. 4.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 5.

²² Uo. 4.

A trónörökös rezidenciai tartózkodásának egyik kiemelkedő hitéleti eseményéről okirat készült, melyet az egyházmegyei levéltárban helyeztek el megőrzésre.²³ Ennek teljes tartalmát közölte Széchényi püspök 1916. november 22-én kelt ünnepi körlevele, melyben a főpásztor alattvalói hódolatát és hűségét fejezte ki az új magyar apostoli király és királyné iránt:

2877/1916.

Kegyese emlékezetül. 1916. október 17-én. Szent Hedvig napján Károly Ferenc főherceg, Magyarország trónörököse, lovassági tábornok, mint a hazánkat igazságtalanul, rablómódra megtámadó Románia ellen indított hadseregek vezére Nagy-Váradon a nagyváradai I.[atin] sz.[ertartású] püspöki palotában tartózkodván és a nevezett püspöki palota kápolnájában reggel fél kilenckor gróf Széchényi Miklós nagyváradai I.[atin] sz. [ertartású] püspök urtól végzett csendes misét meghallgatván, Szent László királynak a székesegyházból ez alkalomra oda átvitt fejedelméjét²⁴ az ellenség ellen induló régi magyar királyok jámbor szokását követve, ájtatosan megcsókolta. Jelen voltak dr. Karácsonyi János örkanonok, Brém Lőrinc oldalkanonok és dr. Mazurek Gyula püspöki titkár.²⁵

1916. október 24-én, nagyváradai tartózkodása végén a trónörökös magához kérte Széchényi püspököt, és köszönetet mondott a szíves vendéglátásért. 9 órakor a főherceg automobilon elutazott Erdély felé. A trónörökös elutazását követő napon Nagyváradra érkezett Zita osztrák főhercegné, a trónörökös hitvese, aki rövid ideig tartózkodott a városban. Brém Lőrinc kanonok kalauzolása mellett megtekintette a római katolikus székesegyházat²⁶ és a püspöki palotát,²⁷ ahol férje előzőleg vendégeskedett.²⁸

Erdemes itt felidézni, hogy Zita osztrák császárné és magyar királyné öccse, René Bourbon pármái herceg ugyancsak Széchényi püspök vendége

²³ Uo. 5.

²⁴ 1776-ban gróf Zichy Ferenc győri püspök Szent László koponyájának egy kisebb, leválasztott darabját, egy közel száz csiszolt drágakővel ékített, augsburgi készítésű barokk ezüst szelencében báró Patachich Ádám váradai püspöknek és egyházmegyéjének ajándékozta. Az 1892-ben elkészült nagyváradai Szent László-herma mestere Link István. Napjainkban a székesegyház oldalhajója fölötti termekben kialakított, a szent királyról elnevezett gyűjteményben látható. Bővebben: *Szent László király fejereklje-tartói* (szerk. Balla Tünde – Lakatos Attila; Nagyvárad, Nagyváradai Római Katolikus Püspökség, 2017) 10–15.

²⁵ *A nagyváradai lat. szert. egyházmegye részére 1916. évben kibocsátott pásztorlevelek és körrendeletek* (Nagyvárad, Szent László nyomda, 1916) 85.

²⁶ Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció 1991. december 16-án kelt leiratában a basilica minor címet adományozta a székesegyháznak. FODOR József, *Megkésett főhajítás az újabb száz év emléke előtt*, in BUNYITAY Vince, *Székesegyházi-bazilika Nagyvárad* (Nagyvárad, Székesegyházi Bazilika Főplébánia, 2003) 64–65.

²⁷ A püspöki palota, a székesegyház és a kanonoksr által alkotott barokk épületkomplexum Közép- és Délkelet-Európa egyik legnagyobb ilyen jellegű épületegyüttese. *Oradea* (szerk. Aurel Chiriac; Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2002) 24.

²⁸ DR. K. A. 5.

volt a palotában. A herceg 1918. május 3-án érkezett Nagyváradra, monyorókeréki és monoszloi gróf Erdődy Tamás, Széchényi püspök unokaöccse kíséretében.²⁹ A pármai herceg által lakott úgynevezett „főhercegi lakosztály”³⁰ a püspöki palota első emeletén, a püspöki magánkápolna mellett volt berendezve. Két impozáns méretű terem, melyhez komorna- és inasszoba tartozott.³¹ Május 7-én a herceg szívélyes búcsúzás közben fejezte ki, hogy mennyire jól érezte magát e néhány napon át a vendéglátó püspöknél.³²

A trónörökös nagyváradi tartózkodásáról altorjai báró Apor Vilmos gyulai segédlelkész – később győri megyéspüspök – 1916. november 21-én naplójába a következő sorokat jegyezte fel: „Vucskics [Gyula] apát kanonok, szeminárium rektor [...] nagyon sok érdekes részletet mesélt el a trónörökösnek Nagyváradon való tartózkodásáról. Mint mindenütt, ott is megnyerte a szíveket és úgy látszik, jól érezte magát ezen a két héten.”³³

♦♦♦ GÖCZÉNÉ ERDŐ ZSUZSA Granadai Lajos az Oltáriszentségről

Részlet a *Doctrina Espiritual* V. értekezéséből

BEVEZETÉS

Az itt közölt fordítás elkészítésére két ok indított. Az egyik Granadai Lajos (Luis de Granada, Ludovicus Granatensis) munkáinak méltatlanul csekély ismertsége a magyar olvasók körében, a másik a Budapesten rendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus közeledte. Előbbi a szerző kiválasztását indokolta, utóbbi pedig a lefordított szakaszét.

Granadai Lajos személyéről, műveiről manapság valóban alig tud a magyar nyelvű szakirodalom, idesorolva ez esetben a lelkiségi irodalmat is. A

²⁹ *A királyné fivére Nagyváradon*, in *Tiszántúl* (1918. május 3.) 4.

³⁰ A püspöki palota első emeletén létezett egy másik azonos elnevezésű lakosztály. A díszteremtől déli irányban volt a szentszéki ülésterem. A következő terem a pápai és kanonoki arcképek terme volt. Ezután következett a négy szobából álló „főhercegi lakosztály”. *Nagyvárad* 115; NÉMETHY 10.

³¹ *Lakásrekvirálás a püspöki palotában*, in *Nagyvárad* (1918. december 18.) 4.

³² *René Bourbon-pármiai herceg kirándulása*, in *Tiszántúl* (1918. május 8.) 4.

³³ *Apor Vilmos naplói I: 1915–1917* (s.a.r. Soós Viktor Attila; Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2005) 91.

19. század második felében és a múlt század első évtizedeiben ellenben neve még jóval gyakrabban előfordult különféle írásokban. Ezek többségükben pusztán említések voltak, valamely szent kapcsán utaltak rá, vagy egy-egy imádságot idéztek tőle, néhány szerző azonban behatóbban is foglalkozott vele.¹ Granadai Lajos neve vagy neki tulajdonított imák természetesen az utóbbi évtizedekben is felbukkannak, de rendszerint az eredeti mű, illetve a forrás megjelölése nélkül.² Ugyanakkor reménykeltő jelek is vannak. Nem feledkezhetünk meg például a 2004-ben Bitskey István szerkesztésében megjelent *Retorikák a barokk korból* című kötetéről, melynek zárótanulmányá külön kitér Granadai Lajosra.³

Nyilvánvaló, hogy szerzőnk kevéssé ismert volta – legalábbis részben – a fordítások hiányára vezethető vissza. Viszonylag újabban látott napvilágot retorikai munkájának két részlete, melyet Szögedi Gabriella fordított latinból.⁴ Korábban az *Olvasmányok a szent-magány alkalmára* című kiadvány közölt hosszabb részeket „a lelki élet kiváló mesterének, Granadai Lajosnak híres művéből”,⁵ ám, amint a kötet alcíméből is kiderül, a fordítás vagy inkább parafrázis valamely francia kiadás alapján készült. Tudomásunk szerint spanyol nyelvű munkáinak egyikét sem fordították még eredetiből magyarra. A jelen írás keretei között mi is csak egy rövid részletet közölhetünk, de reményeink szerint a közeljövőben elkészül egyik teljes művének magyar

¹ Vö. pl.: KÖRÖSI Albin, *A spanyol irodalom története* (Budapest, Szent István Társulat, 1930) 133–135; RÉZBÁNYAY József, *A keresztény világ legnagyobb egyházi szónokai*, in *Katolikus Szemle* (1903) 723–725; Uő, *Az egyházi szónoklat egyetemes története* [5. rész], in *Magyar Sion* (1903) 516; Uő, *Az egyházi szónoklat kézikönyve* (Budapest, Athenaeum, 1902) 127.

² Vö. pl.: *A hét szentje. Limai Szent Róza*, in *Új Ember* 72 (2016. augusztus 21.) 2; DIÓS István, *Szentek élete I–II* (Budapest, Szent István Társulat, 2009) 195; MARTON József, *A keresztény újkor* (Marosvásárhely, Mentor, 2006) 161; GRANADAI SZENT LAJOS, *Aki jelen vagy*, in *Éleljetek és lássátok. Az Oltárszentség imakönyve* (szerk. Kindelman Győző; Budapest, Szent István Társulat, 2004) 84–85; GRANADAI SZENT LAJOS, *Imádság adventben*, in *Katolikus Kalendárium 1993* (Miskolc, Szent Maximilian, 1993) 27; GRANADAI SZENT LAJOS, Ó, isteni fényesség, <http://www.keresztenymagyarorszag.hu/bongeszoi/imak/Granadai+Szent+Lajos+%3A+%D3%2C+isteni+f%E9nyess%E9g> (2019.06.22.) = <https://www.karizmatikus.hu/imak/imaink/1373-granadai-szent-lajos-imaja> (2019.06.22.); Limai Szent Róza szűz, <https://www.magyarurir.hu/hirek/limai-szent-roza-szuz> (2019.06.22.) stb. A *Magyar Katolikus Lexikonban* életrajzi adatai nagyrészt teljesen tévesek (pl. tanárként egyáltalán nem működött), szónoki tevékenységét és műveit a szócikk nem is említi: DIÓS István, *Lajos, Granadai*, in *Magyar Katolikus Lexikon VII* (Budapest, Szent István Társulat, 2002) 614. Itt jelezzük, hogy az ismételt felbukkanó „szent” megjelölés szintén téves. Boldoggá avatási eljárása folyamatban van.

³ BITSKEY István, *Retorikák a barokk kori Magyarországon*, in *Retorikák a barokk korból* (Csoknói Könyvtár. Források) (szerk. Bitskey István; Debrecen, a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2004) 251–254.

⁴ GRANATENSIS, Ludovicus, *Az egyházi ékesszólásnak avagy a hitszónoklat elméletének hat könyve*, in *Retorikák a barokk korból* 105–142.

⁵ *Olvasmányok a szent-magány alkalmára. Granadai Lajos és Courbon nyomán franciából* (Székesfehérvár, Debreczenyi István, 1912) 5. A „híres mű” minden bizonnyal a *Guía de pecadores* (Salamanca, Andrea de Portonaris, 1567).

fordítása is.⁶ Mivel részletes életrajza sem jelent még meg magyarul, az alábbiakban egy kicsit bővebben kitérünk erre is.

Granadai Lajos élete és jelentősége

A spanyol „arany század” irodalmának és lelkiségének e kimagasló alakja 1504-ben született Granadában, Luis de Sarria néven. Nem volt könnyű gyermekkorra, családjá nélkülözésben élt,⁷ és édesapját (Francisco) ötévesen elveszítette.⁸ Megözvegyült édesanyja feltehetően gondoskodott alapvető oktatásáról, így olvasást és hittant tanulhatott. Noha a pontos körülményeket nem ismerjük, tudjuk, hogy Lajos 1520 körül az Alhambra palotába költözött, ahol 1523-ig doña Catalina de Mendoza y Zúñiga grófné (†1557)⁹ apródjaként, sőt szinte fogadott fiaként élt és nevelkedett.

Nagyjából húszévesen lépett be a granadai Santa Cruz la Real domonkos kolostorba, ahol 1524-ben öltötte fel a rend ruháját.¹⁰ Szerzetesi fogadalmát 1525. június 15-én tette le. A következő években a rendi keretek között folytatta tanulmányait kiváló tanárok irányításával. 1529-ben kiemelkedő tehetségének és szorgalmának elismeréseképpen a valladolidi San Gregorio kollégiumba küldték, ahol öt évet töltött. Ettől kezdve viselte a „Granadai” nevet.

1534-ben mexikói misszióra jelentkezett, de a rend végül mást küldött helyette. 1535-től már az Escalaceli néven ismert kolostor helyreállításán és megújításán munkálkodott Córdoba közelében. Kivételes lelkivezetői és szónoki képessége ebben az időben kezdett megmutatkozni. 1538-ban a córdobai káptalan őt kérte fel a nagyböjti beszédek megtartására a székesegyházban. Az Escalaceli csendje és békéje fontos szerepet játszott lelki fejlődésében is.

A córdobaiak heves tiltakozása ellenére 1545-ben új megbízatást kapott, a Palma del Río-i Santo Domingo perjele lett. A következő évben Francisco Romeo de Castiglione rendfőnök (1546–1552) különleges kiváltsággal tüntette ki: felhatalmazta és egyben megbízta, hogy vándorprédikátorként egész

⁶ *A Guía de pecadores* [Bűnösök kalauza] 1567-es változatának magyar kiadása előkészületben a Jel Kiadónál.

⁷ „Olyan szegény asszony fia vagyok, aki abból az alamizsnából élt, amelyet a kolostor kapujában adtak neki.”: GRANADA, Luis de, *Carta a San Carlos Borromeo*, in *Obras de Fr. Luis de Granada I–XIV* (ed. Justo Cuervo; Madrid, Viuda é Hija de Gómez Fuentenebro, 1906–1908; a továbbiakban: Cuervo) XIV, 478–479.

⁸ MUÑOZ, Luis, *Vida y virtudes del venerable varón el P. M. Fray Luis de Granada, de la Orden de Santo Domingo* (Madrid, Maria de Quiñones, 1639) f. 3r.

⁹ SOLER SALCEDO, Juan Miguel, *Nobleza española. Grandeza inmemorial 1520* (Madrid, Vision Libros, 2008) 195.

¹⁰ MUÑOZ f. 5v.

Spanyolországban hirdesse Isten szavát. E kihívásnak Lajos testvér – bizonyára perjeli kötelezettségei miatt – csak részben tett eleget, hitszónoki tevékenysége csupán Andalúzia és Extremadura területén dokumentálható. Feltehetően 1549-től a badajozói domonkos közösség tagjaként folytatta szerzetesi életét.

1550–1551 fordulója táján a portugáliai Évora-ba költözött, és élete további részét – alkalmi utazásoktól eltekintve – portugál földön töltötte Henrique bíboros, érsek¹¹ tanácsadójaként, szónokaként és a királyi család több tagjának gyóntatójaként. 1556-ban a portugál domonkosok tartományfőnöküknek választották. 1558-ban Catarina (Ausztriai Katalin) régens királynő (1557–1562) felajánlotta neki a bragai érseki széket, de Lajos testvér nem fogadta el. Ezekben az években már jelentős írói tevékenységet is folytatott.¹² 1559-ben azonban súlyos csapás érte: minden erőfeszítése ellenére a spanyol inkvizíció a tiltott könyvek listájára tette három művét. Helyzete néhány év múltán tisztázódott,¹³ amit az a tény is jelez, hogy a domonkos rend általános káptalanja (Bologna, 1564) „a teológia mestere” címmel tüntette ki elismerve ezzel tanításának megbízhatóságát.

A tartományfőnöki tisztséget 1560 júniusáig töltötte be, de már néhány hónappal korábban elhagyta Évorát, és a lisszaboni Santo Domingo-kolostorba költözött. A következő csaknem három évtizedben továbbra is szónokként és királyi tanácsadóként tevékenykedett, igyekezett előmozdítani a Trentói Zsinat (1545–1563) reformjainak érvényesítését, újabb jelentős műveket írt, és több korábbi munkáját átdolgozta. XIII. Gergely pápa (1572–1585) 1582. július 21-én kelt meleg hangú brevéjében személyesen méltatta érdemeit. 1588. december 31-én szentség hírében hunyt el a Santo Domingo-kolostorban.¹⁴

Tettei, szavai és főként írásai kora egyházi megújulásának és szellemi életének meghatározó alakjává avatják Granadai Lajost. Az új világrész felfe-

¹¹ Henrique (1512–1580) I. Manuel király fia, 1533-tól bragai, 1540-től évorai érsek, 1578–1580 között Portugália királya (I. Henrik).

¹² 1559-ig megjelent főbb önálló művei: *Libro de la oración y meditación* (Salamanca, Andrea de Portonaris, 1554); *Guía de pecadores I-II* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1556–1557); *Manual de diversas oraciones y ejercicios espirituales* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1557); *Compendio de doctrina christiãa* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1559); *Treze sermões das tres paschoas do anno e das principães festas* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1559).

¹³ Tellechea szerint az inkvizíció döntését a Trentói Zsinat felülvizsgálta, s Granadai Lajos írásait mindenben a katolikus egyház tanításával egyezőnek mondta ki 1563 novemberében: TELLECHEA IDÍGORAS, José Ignacio, *Aprobación de la „Guía de Pecadores” de fray Luis de Granada en el Concilio de Trento*, in *Hispania Sacra* (1959) 225–227, idézi: ALONSO DEL CAMPO, Urbano, *Vida y obra de fray Luis de Granada* (Biblioteca Dominicana) (Salamanca, Editorial San Esteban, 2005) 117.

¹⁴ Ahol másként nem jeleztük, az életrajzi adatok forrásai: ALONSO DEL CAMPO 45–70, 86, 112–117, 345–346; HUERGA, Álvaro, *Fray Luis de Granada. Una vida al servicio de la Iglesia* (BAC 496) (Madrid, Editorial Católica, 1988) 3–55, 84–98, 118–122, 138–144.

dezése, a reformáció terjedése, a török hódítás komoly kihívások elé állítja Európát. 1492-ben az Ibériai-félsziget felszabadul a közel nyolc évszázados mór megszállás alól, ám a „reconquista” után még hosszú évtizedekig elhúzódnak a konfliktusok az ott élő népes moriszkó lakosság és az uralomra jutott spanyolok között.¹⁵ Spanyolországban a korábbi négy királyság (Aragónia, Kasztília, Granada és Navarra) egyesítése és az amerikai hódítások nyomán látványos fejlődés bontakozik ki, ugyanakkor rendkívüli lelki felvirágzásnak is tanúi lehetünk, amelyet jól szemléltetnek a 16. század spanyol szentjei: Villanuevai Szent Tamás (1486–1555), Loyolai Szent Ignác (1491–1556), Alkantarai Szent Péter (1499–1562), Avilai Szent János (1500–1569), Xavéri Szent Ferenc (1506–1552), Borgia Szent Ferenc (1510–1572), Avilai Szent Teréz (1515–1582), Ribérai Szent János (1532–1611), Keresztes Szent János (1542–1591), Kalazanci Szent József (1557–1648). Hasonlóan jellemző a szerzetesrendek megújulása. Megalakul a Jézus Társasága, amely gyorsan terjed Spanyolországban is, reformok zajlanak a ferenceseknél, az ágostonosoknál, a kármelitáknál, hogy csak néhány példát említsünk.

A prédikátorok rendjében a 15. században megkezdett reform szellemében folynak a változások.¹⁶ A granadai domonkos testvér sokat tesz e téren,¹⁷ a megújulási folyamatnak azonban művei és személyes, baráti kapcsolatai révén sokkal tágabb perspektívában is aktív részese, sőt egyik központi figurája: Avilai Szent Jánoshoz életre szóló barátság fűzi, életrajzát is ő írja meg.¹⁸ Alkantarai Szent Péter kivonatot készít *Libro de la oración y meditación* (Salamanca 1554) című könyvéből.¹⁹ Avilai Szent Teréz alapvető ol-

¹⁵ A moriszkó megnevezés a reconquista utáni Spanyolországban a többnyire kényszer hatására keresztény hitre tért muzulmánokra értendő. Lásd a Real Academia Española értelmező szótárának vonatkozó szócikkét: <https://dle.rae.es/?w=morisco> (2020.01.21.). Az uralmuk megszilárdítására törekvő spanyol uralkodók nem bántak kíméletesen a legyőzött mórokkal. Aki nem tért át a katolikus hitre, arra száműzetés várt. Ugyanakkor bizalmatlanság övezte az áttérőket is, akik egyes területeken – különösen Granadában – mereven elzárkóztak az integráció elől, miközben egyre szigorúbb intézkedések sújtották őket. Mindez olyan súlyos összeütközésekhez vezetett, mint például az alpujarrasi felkelés (1568–1571).

¹⁶ Bővebben: Cos, Julián de, *La espiritualidad de fray Luis de Granada* (Salamanca 2014) 13–16, http://www.traditio-op.org/biblioteca/Luis_de_Granada/La-espiritualidad-de-fray-Luis-de-Granada-julian-cos.pdf (2019.07.02.).

¹⁷ Újjászervezi az Escalaceli közösségét (HUERGA 47–52), portugál tartományfőnökként a reformok szellemében rendházzá alakítja a Pedrógão Grande-i házat (MUÑOZ f. 32v–33r; HUERGA 119), újat alapít Montemor-o-Novóban (HUERGA 120), később új rendház építésén fáradozik Setúbalban (Cos 10).

¹⁸ *Vida del Beato Juan de Avila* (Madrid, Pedro Madrigal, 1588): Cuervo XIV, 211–322.

¹⁹ *Tratado de la oración y meditación* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1559): Cuervo X, 437–520. Bár neve szerepel a kötet címlapján („recopilado por el R. P. F. Pedro de Alcántara”), egyesek vitatják Alkantarai Szent Péter közreműködését, mások viszont a mű egyedüli szerzőjének tartják, vö. Cuervo X, vii; FR. MIGUEL ANGEL, *Le véritable et unique auteur du „Tratado de la oración”*, in *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (1916) 139–222.

vasmányként írja elő műveit a sarutlan kármelita nővéreknek.²⁰ Baráti levelezést folytat Ribérai Szent Jánossal és Borromei Szent Károllyal, Milánó érsekével (1560–1584).²¹

Írásai mind mennyiség, mind minőség tekintetében lenyűgözőek, legutóbbi kiadásuk 52 kötetet tesz ki,²² hatásuk pedig messze túlmutat a 16. századon. Lelkiségtörténeti vonatkozásai aligha számba vehetők. Spanyolul, latinul vagy portugálul írt munkáit az évszázadok során számos nyelvre – köztük japánra is – lefordították, és mindmáig újabb és újabb kiadásai látnak napvilágot. Humanista lelkiségén, teológiáján túl szónoklattani megközelítése is maradandó befolyást gyakorolt Európa-szerte. Magyarország vonatkozásában *Rhetorica ecclesiasticájának*²³ és latin prédikációinak hatása nemcsak Pázmány Péternél (1570–1637), de még a 18. században is igazolható.²⁴

Granadai Lajos valójában íróként is elsősorban szónok volt. Írásai kiaknázzák a spanyol nyelv zeneiségét, az olvasó hallására is hatnak, de nem költői, sokkal inkább prédikatori indíttatásból. Művei sok tekintetben a *Rhetoricájában* megfogalmazott esztétikát tükrözik. Finom nyelvi és stílári érzéke, könnyed fogalmazása, gazdag és kifejező szókincse a modern spanyol nyelv és prózaírás egyik megalapozójává teszik.²⁵ Granadai Lajos a 16. század spanyol irodalmának talán legjelentősebb egyénisége volt.

A fordítás alapjául szolgáló mű

Az itt közölt szakasz Granadai Lajos egyik késői munkájából, a *Doctrina espiritualból* (Lelki útmutatás) való, amely 1587-ben jelent meg először Lisszabonban. Amint a kötet címlapjáról és bevezetőjéből megtudjuk, anyagát a szerző korábbi (1554–1561 között megjelent) írásaiból állította össze, jelentősen átdolgozva azokat. Egyik fontos előzménye a *Libro de la oración*

²⁰ SANTA TERESA, *Las fundaciones* [Az alapítások könyve] 28.41; *Las constituciones* [Konstitúciók] II.7.

²¹ A levelek kiadása: Cuervo XIV, 449–452, 477–481, 492–494, 499–501.

²² GRANADA, Luis de, *Obras Completas I–LII* (ed. Álvaro Hueriga; Madrid, Fundación Universitaria Española, 1994–2006).

²³ *Ecclesiasticae rhetoricae, sive de ratione concionandi libri sex* (Lisboa, Antonio Riberio, 1576), elterjedtebb kiadása: (Venetiis, apud Franciscum Zilettum, 1578).

²⁴ Vö. BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világnézet. Pázmány Péter prédikációi* (Humanizmus és Reformáció 8) (Budapest, Akadémiai, 1979) 42, 44, 52, 96, 138; KNAPP Éva, *Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a 18. század első feléből* (Csete István és Gyalogi János), in *Irodalomtörténeti Közlemények* (2002) 3–4/287, 289–291.

²⁵ CUEVAS, Cristóbal, *Introducción*, in GRANADA, Luis de, *Obras Completas I* (ed. Cristóbal Cuevas; Madrid, Fundación José Antonio de Castro, 1994) xviii–xxi; ALONSO DEL CAMPO 11.

y *meditación* (Salamanca 1554), amelyet Lajos testvér már előzőleg is többször átírt.²⁶

A *Doctrina espiritual* hat értekezésből (tratado) áll. Az első kettő a belső és a szóbeli imát tárgyalja, a harmadik a helyes élet általános szabályait, a negyedik azoknak szól, akik már elkezdték Istent szolgálni, az ötödik a szentgyónásra és -áldozásra való előkészülethez nyújt támpontokat, végül a hatodik a szerzetesi fogadalmakat fejti ki. A mű célját így fogalmazza meg maga a szerző:

Ez az írás a két fő dolgot mutatja be, amelyekre az összes többi visszavezethető [a lelki életben], azaz az imát és a cselekvést. E két dologról végtelen sok könyvet írtak már. Mivel azonban ez a tanítás életünk szüntelen veszélyei és kísértései miatt olyannyira szükséges minden helyzetben, röviden össze akartam foglalni, s kiválogattam könyveinkből, amit ebből a szempontból a legfontosabbnak találtam.²⁷

Az V. értekezésen belül az Oltáriszentségről, illetve a szentáldozásról szóló részletnek önmagában is külön története van. A szöveg első változata Granadai Lajos ránk maradt írásai közül a legkorábbi, amely eredetileg is spanyol nyelven készült és nyomtatásban megjelent,²⁸ *Dos meditaciones para antes y después de la comunión* (Két elmélkedés áldozás előttre és utánra) címmel.²⁹ A két elmélkedés egy 1554-ben kiadott könyv³⁰ végén – mintegy függeléként – szerepelt. Későbbi műveiben a szerző kisebb-nagyobb változtatásokkal újra és újra felhasználta a szöveget.³¹ A *Doctrina espiritual*ban az elmélkedéseket jelentősen lerövidítette, és részben átfogalmazta. Ugyanakkor rövid bevezetőt illesztett eléjük, amellyel kontextusba helyezi őket, megvilágítva a szentáldozás és a rá való fölkészülés fontosságát. Úgy gondoljuk, ez a bevezető szakasz a mai olvasónak is többletet jelent, hiszen nemcsak lelkesít és buzdít, hanem igen világos eligazítást is ad az Eucharisztia szentségét illetően. Ezért esett választásunk a két elmélkedésnek erre a változatára, amely egyben jól tükrözi Granadai Lajos stílusát,

²⁶ Átdolgozott változatai: *Tratado de la oración* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1559); *Recopilación breve del libro de la oración* (Salamanca, Domingo de Portonaris, 1574).

²⁷ Cuervo XIV, 3 (Al lector).

²⁸ CUEVAS xxiii–xxiv.

²⁹ Kiadása: *Obras Completas* (ed. Cuevas) I, 27–44 = *Obras Completas* (ed. Huerga) XV; vö. *Tratado de meditación* (Toledo, Juan Ferrer, 1556): Cuervo XI, 416–429.

³⁰ PONCE DE LA FUENTE, Constantino, *Confesión de un pecador delante de Jesucristo, redentor y juez de los hombres* (Évora, Andrés de Burgos, 1554).

³¹ Vö. *Guía de pecadores* (Lisboa, Ioannes Blavio de Colonia, 1556–1557): Cuervo X, 426–435; *Tratado de algunas muy devotas oraciones...* (Lisboa, Ioannes Blavio, 1561): Cuervo XI, 339–350; *Memorial de la vida cristiana I* (Alcalá de Henares, Pedro de Robles y Juan de Villanueva, 1566²): Cuervo III, 360–365, 369–374.

érvelés- és gondolkodásmódját. A fordítás Justo Cuervo OP szövegkiadásán alapul.³²

KÖVETKEZIK EGY RÖVID ÚTMUTATÁS,
MELYBEN KIFEJTJÜK,
MILYEN TISZTELETTTEL ÉS ÁHÍTATTAL KELL A HÍVŐKNEK FELKÉSZÜLNIÜK
ÜDVÖZÍTŐNK LEGSZENTEBB TESTÉNEK VÉTELÉRE

Mivel a legszentebb Oltáriszentség minden szentség közül a legnagyobb, nagyobb tisztasággal és jobban felkészülve kell magunkhoz vennünk. Mert a szentségekben Isten ereje működik, ebben azonban ugyanaz az Isten igazán és valóságosan jelen van: ezért a lelkiismeret tisztaságán felül, amelyet a gyónás szentsége által nyerhetünk el, különleges áhítatot is igényel. Ezt pedig kiváltképpen három dolog segíti elő. Közülük az első a félelem és tisztelet az isteni Felség iránt, Aki itt jelen van; hiszen valóban hisszük, hogy abban a kis ostyában ott a mindenható Isten, ég és föld Teremtője, a világ Ura, az angyalok dicsősége, az összes üdvözültek felüdülése, minden korok bírója, Akit az angyalok és főangyalok, kerubok és szeráfok dicsérnek, és Akinek tekintete előtt reszketnek a mennyei hatalmak, nem mintha megsértették volna, hanem mert belátva e legfőbb Felség magasztosságát és kiválóságát, tudják, hogy Őelőtte nem többek apró férgeknek. Ez a félelem azonban nem fájdalmat kelt bennük, hanem a legnagyobb tiszteletet, mivel megértik, hogy amint azt a végtelen jóságot és szépséget szeretet illeti, úgy a legfőbb Úrnak félelemmel tartoznak. Az emberben is ugyanez az érzés támad, ha megfontolja bűnei sokaságát és mindennapi mulasztásait: hiszen ha félik Őt az angyalok és a mennyei fejedelmek, akik pedig teremtésüktől fogva sohasem követtek el ilyesmit, mennyivel inkább kell félnie egy hitvány főregnek, aki annyiszor és annyiféleképpen megsértette Teremtőjét!

Ez tehát az első dolog, amelyet az embernek fontolóra kell vennie; s amikor ezen asztalhoz közelít, mondja azt magában nagy tisztelettel: Istent fogadom be nemcsak lelkembe, hanem testembe is.

Am ezt a félelmet mérsékli a remény, amelyet maga az Úr ad nekünk, Aki irgalmas és együttérző szívvel tekint gyöngeségünkre és nyomorúságunkra, és a leggyöngédebb szavakkal hív meg asztalához: Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok halandóságotok és szenvedéletek terhe alatt, mert én táplálékot és enyhülést adok lelketeknek [vö. Mt 11,28]. Máskor pedig, amikor a farizeusok zúgolódtak az Úr ellen, amiért a bűnösökkel étkezett, azt válaszolta nekik, hogy nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a

³² *Doctrina spiritual* (Lisboa, Juan Despaña y Miguel Darenas, 1589): Cuervo XIV, 150–159. Cuervo nem a legelső kiadást közli.

betegeknek, és Ő nem azért jött, hogy az igazakat hívja, hanem a bűnösöket [vö. Mt 9,10–13]. A bűnösök, akik bánják bűneiket, e szavakból bátorságot és bizalmat meríthetnek, hogy közeledni merészeljenek e mennyei lakomához.

Abban, hogy felébredjen bennünk a vágy és az éhség ez égi kenyér után, nagy segítség lesz, ha megfontoljuk hatásait és a nagy javakat, amelyeket általa nyernek azok, akik áhítattal veszik magukhoz. E javak pedig oly számosságok, hogy senki sem tudná felsorolni őket. Hiszen e mennyei kenyér által kapjuk az isteni kegyelmet, általa egyesülünk a fővel, Krisztussal, és válunk testének tagjaivá. Általa részesedünk szentséges szenvedésének keserveiben és érdemeiben, és általa újítjuk meg annak emlékét. Általa gyullad fel bennünk a szeretet, és kapunk erőt gyöngeségünkben, általa ízleljük meg a lelki örömök forrását, amely maga Krisztus, és általa ébrednek lelkünkben új szándékok és vágyak mindarra, ami jó. E mennyei kenyér által az örök élet igen becses zálogát kapjuk. Általa megbocsáttatnak mindennapi bűneink és mulasztásaink, és szintén általa lesz az ember töredelmes és bűnbánó, s támad a halálból az életre. Általa szenvedélyeink és rendetlen vágyaink heve is csillapodik, sőt Krisztus költözik általa lelkünkbe, és benne lakva Önmagához teszi hasonlónak, ahogyan Ő maga kinyilvánította, amikor azt mondta, hogy amint Atyja benne van, s ezért az Ő élete az Atyáéhoz hasonló, úgy tiszta életével hozzá fog hasonlítani az, aki méltón fogadja be Őt e Szentségben, és azt mondhatja immár az apostollal: Élek, de már nem én, mivel Krisztus él bennem [vö. Gal 2,20]. Ha tehát ez a mennyei kenyér ilyen hatásokat hoz létre azok lelkében, akik tiszta lelkiismerettel eszik, ki volna oly érzéketlen és olyannyira ellensége önmagának, hogy ne éhezne erre a kenyérre? A szentáldozás napján és előestéjén ezen dolgok megfontolásával kell foglalkoznia az embernek, hogy felébressze magában az említett három érzelmet, azaz a valódi áhítatot, amelyet ez a szent eledel megkövetel. Sokat segíthet ebben a következő két imádság, ha figyelmesen és a lehető legnagyobb áhítattal olvassák, mert a jámbor lélek olyan szavakat és gondolatokat talál bennük, amelyek felkeltik benne ezt a három említett érzelmet.

*Következik egy áhítatos elmélkedés
a szentáldozás előttre,
hogy felébressze a lélekben a szeretetet és a tiszteletet
a legszentebb Oltáriszentség iránt*

Ki vagy Te, Uram, és ki vagyok én, hogy Hozzád merészeljek járulni? Mi az ember, hogy magába fogadhatja Istent, az Alkotóját? Mi az ember önmagától, ha nem a romlás edénye, a harag fia, a pokol örököse, bűnök elkövetője, Isten megvetője, minden szentre és jóra alkalmatlan, de minden rosszra ké-

pes teremtmény? Mi más az ember, mint mindenestül nyomorult állapot, aki döntéseiben vak, tetteiben mihaszna, kívánságaiban szennyes, vágyaiban zabolátlan és végső soron mindenben kicsi, csupán saját maga szemében nagy? Ilyen hitvány és közönséges teremtmény hogy merészelne ilyen felséges Istenhez közelíteni? A csillagok is fakók tekinteted előtt, az ég oszlopai megremegnek Előtted, a leghatalmasabb szeráfok behúzzák szárnyukat, és hitvány féregnek érzik magukat jelenlétedben: hogy fogadhatna hát magába Téged egy ilyen hitvány és alacsonyrendű teremtmény? A Keresztelő, aki már anyja méhétől fogva megszentelődött, nem mer fejedhez érni, és nem tartja méltónak magát, hogy sarud szíját megoldja [vö. Lk 3,16]. Az apostolok Fejedelme így kiált: Távozz tőlem, Uram, mert bűnös ember vagyok! [vö. Lk 5,8] És én, oly sok bűnömmel Hozzád mernék járulni? Ha a templom asztalán lévő kenyereket, melyek e misztériumnak csupán árnyékai voltak, csak a tiszták és megszenteltek ehatték meg [vö. Lev 24,5–9], hogyan merészném az angyalok kenyerét enni én, aki olyan távol vagyok a szentségtől? Isten azt parancsolta, hogy a húsvéti bárányt, mely e szentségnek csak előképe volt, kovásztalan kenyérral, keserű salátával, saruval a lábukon és felövezett derékkaal egyék [vö. Kiv 12,8.11]. Hogy mernék én az igazi húsvéti Báránnyhoz járulni mindezek nélkül? Hol a romlottság kovásztól mentes kenyér tisztasága? Hol a valódi bűnbánat keserű salátája? Hol a derék és a láb tisztasága, ami a jó vágyakat jelenti? Félek, nagyon is félek, hogyan fogadnak engem majd az asztalnál mindezek nélkül. Ugyanígy elutasították azt is, akin nem volt menyegzős ruha – ami a felebaráti szeretet –, és kezét-lábát megkötözve kidobták a külső sötétségre [vö. Mt 22,12–13]. Hát mi mást reméljek én, ha így megyek erre a lakomára? Ó, isteni szemek, amelyek előtt kendőzetlenül feltáru a lelkek minden zuga, mi lesz az én lelkeimmel, ha ilyen öltözék nélkül jelenek meg előttetek? A szövetség ládájának megérintése olyan súlyos dolog volt, hogy a papnak, aki azért ért hozzá, mert az majdnem leesett, azonnali halál volt a büntetése [vö. 2Sám 6,6–7]. Hogy ne tartanék hasonló büntetéstől, ha méltatlanul veszem Azt, Akit a láda jelképezett? Ugyanezt a ládát a bétsemesiek csupán kíváncsian megnézték, amikor áthaladt földjükön, és már ezért a merészségért is igen súlyos büntetést kaptak [vö. 1Sám 6,19]. Ó, irgalmas és rettenetes Isten, mennyivel nagyobb ez a Szentség annál a ládánál! És mennyivel nagyobb dolog magunkhoz venni, mint nézni Téged! Hát hogy ne reszketnék, amikor ilyen hatalmas és igazságos Istent készülök magamhoz venni?

S ha nagyságod miatt annyi okom van félni, mennyivel inkább bűneim és romlottságom láttán? Volt idő – és adja meg irgalmad, hogy ne legyen úgy most is –, amikor szívem Rólad feledkezett meg leginkább, és Téged szerettem legkevésbé, végtelen Szépség, s a teremtmények porát többre becsültem kegyelmed kincsénél és dicsőséged reményénél. Vágyaimhoz szabtam éle-

tem, kívánságaimnak engedelmeskedtem, és úgy bántam Veled, mintha sohasem ismertelek volna. Én vagyok a balga, aki azt mondta szívében, nincs Isten [vö. Zsolt 14,1; 53,1], mert úgy éltem, mintha azt hinném, hogy nincsen. Nem fáradtam szeretetedért, nem aggódtam igazságosságodért, nem fordultam el a rossztól törvényeidért, nem adtam hálát jótéteményeidért, amint illetet volna, nem kerültem Érted a bűnt, noha tudtam, hogy mindenütt jelen vagy. Engedtem szemem minden kívánságának, és szívem gyönyöreinek nem vettem gátat. Ugyan milyen rosszat nem követtem el romlottságomban? Mi egyéb volt az életem, mint ellenkezés és hadakozás Veled, s értem viselt kínjaid megújítása?

Ó, mezei virág, völgyek lilioma, hogyhogy most barmok eledele akarsz lenni? Hogy adhatnák ezt az isteni étket kutyáknak, ezt a gyönyörű virágot sertéseknek [vö. Mt 7,6]? Ó, tiszta lelkek kedvelője, Aki liliomok közt legeleszel, míg tart a nap és távol a sötétség, miféle legelőt adhatnék én Neked szívemben, ahol nem nőnek ilyen virágok, csak bogáncs és a rossz vágyak tövissei? Ágyad libanoni [cédrus]fából készült, oszlopai ezüstből valók, támlája arany, függőnye bíbor. Az én házamban nincs semmi ilyesmi: milyen hellyel kínálhatnálak, amikor belépsz? Szent testedet tiszta lepelbe göngyölték és új sírba temették, ahová még senkit sem temettek. Hát az én lelkemben hol van olyan tiszta és új hely, ahová eltemethetnék? Szám nem nyitott sír volt talán, amelyből bűneim büze és romlása jött elő? Szívem nem rossz gondolatok és vágyak forrása volt-e? E szennyes ajkakkal és ilyen állapotban hogy merhetnék befogadni, és hogyan kínálhatnék Neked nyugvóhelyet? Ó, Megváltóm, szégyenkezem magamat látva. Szégyellem, hogy így megyek a mennyei Hitveshez, Aki újra fogadni kíván engem. Könyörtelened odáig megy, dicsőséges Király, hogy nem restelled hitvesedként házadba fogadni azt, aki lélekben annyiszor hűtlen volt Hozzád! Azt mondod Jeremiás által: Annyi szeretővel paráználkodtál, ahánnyal csak akartál, mégis térj vissza hozzám, és én befogadlak [vö. Jer 3,1.12.14].

Ismerem, Uram, méltatlanságomat, és ismerem nagy irgalmadat. Ez ad bátorságot, hogy Hozzád járuljak úgy, ahogy vagyok, mert minél méltatlანabb vagyok én, annál nagyobb a Te dicsőséged, amiért nem vetsz el és nem utálsz egy ilyen alávaló teremtményt. Nem, Uram, Te nem vetted el a bűnösöket, inkább hívod és magadhoz vonzod őket. Te mondtad: Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik fáradtak vagytok és terhet hordoztok, és én felüldítelek titeket [vö. Mt 11,28]. Azt is mondtad: Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek. És: Nem az igazakért jöttem, hanem a bűnösökért [vö. Mt 9,12–13]. Azt mondták, szóba állsz bűnösökkel és velük eszel. Nem váltottál azóta sem, Uram, ezért hiszem, hogy most, az égből is hívod azokat, akiket egykor a földön hívtál. Irgalmas hívásodra Hozzád jövök hát bűneim terhével, hogy levedd rólam, saját nyomorúságomtól és kísértéseimtől fárad-

tan, hogy enyhülést adj nekem. Úgy jövök, mint beteg az orvoshoz, hogy meggyógyíts, mint bűnös az igazhoz, az igazságosság forrásához, hogy igaz-zá tégy. Azt mondják, szóba állsz a bűnösökkel és velük eszel, és hogy kedves számodra az ilyenek társasága. Ha ennyire kedvedre való az ilyen vendégség, íme, itt egy bűnös, akivel együtt költheted el az ételt. Hiszem, Uram, hogy inkább örömet lelted a köztudottan bűnös nő könnyeiben, mint a farizeus pompás vendéglátásában, hiszen nem vetted meg könnyeit, és nem utasítottad el bűnös volta miatt, hanem szóba álltál vele, megbocsátottál neki, védelmedbe vitted, és azért a néhány könnyecseppért sok bűnét eltörölted [vö. Lk 7,36–38]. Itt, Uram, most újabb alkalom kínálkozik dicsőséged növelésére, mivel ennek a bűnösnek több a bűne, de kevesebb a könnye. Nem akkor gyakoroltál utoljára irgalmasságot, de nem is először. Sokszor tettél így azelőtt, és sokszor azután is. Számítsd most ezt is [könyörületestetteid] sorába, és bocsáss meg annak, aki jobban megbántott, és kevésbé siratja, hogy megbántott. Nincs elég könnye, hogy megmossa lábadat, a Te ki-ontott véred azonban elég a világ minden bűnének lemosására. Ne haragudj meg rám, Istenem, amiért Hozzád merek járulni így, amint vagyok. Felmentél a mennybe, Uram, de ugyanaz vagy, Aki a földön voltál, és ugyanúgy cselekszel. Mert ha nem így volna, ha más volnál, mint itt, akkor bizony egy másik evangéliumra is szükségünk lenne, amely elmondja, milyen vagy ott.

Azt olvasom az evangéliumban, hogy a betegek és nyomorultak igyekeztek megérinteni Téged, mert olyan erő áradt Belőled, amely mindenkit meggyógyított: Hozzád jöttek a leprások, Te kinyújtottad áldott kezed, és megtisztítottad őket. Hozzád jöttek a vakok, a süketek, a bénák, s végül Hozzád fordult minden szükségét szenvedő a világon, és egyiküket sem utasítottad el. Egyedül Benned van egészségünk, Benned életünk, Benned minden baj orvossága. Éppolyan könyörületes vagy a gyógyításban, mint amennyire hatalmas van rá. Ki máshoz mennénk hát?

Valóban tudom, Uram, hogy ez az isteni Szentség nemcsak az egészségesek tápláléka, hanem a betegek orvossága is, nemcsak az élők erőssége, hanem a holtak föltámadása is, nemcsak szeretetre gyullasztja és gyönyörködteti az igazakat, hanem gyógyítja és megtisztítja a bűnösöket is. Ki-ki jöjjön, ahogy tud, és vegye el a maga részét. Jöjjenek az igazak, egyenek és örvendezzenek ennél az asztalnál, zengjen hitvallásuk és dicséretük hangja a lakomán! Én bűnösen és betegen jövök az élet kenyéréért. E segítség nélkül sehová sem jutok, semmiképpen sem mondhatok le róla. Ha beteg vagyok, meggyógyít, ha egészséges, megőriz. Ha élek, megerősít, ha meghaltam, feltámaszt. Ha hideg vagyok, lángra lobbant, ha langyos, felmelegít. Nem csüggedek vakságom miatt, mert az Úr megvilágosítja a vakokat; elesettségem miatt sem, mert az Úr felemeli az elesetteket. Nem futok el Előle mezítelenségem miatt, ahogy Ádám tette, mert Neki van hatalma elfedni mezíte-

lenségem; szennyes és mindenestül bűnös voltom miatt sem, mert Ő az irgalom forrása; sem pedig szegénységem miatt, mivel Ő minden teremtmény Ura. Nem hiszem, hogy ezzel megsértem (jóllehet igen nyomorult vagyok), hanem alkalmat adok Neki, hogy segítségemre sietve irgalma még fényesebben tündököljön. A vakon született sötétsége arra szolgált, hogy fényesebben ragyogjon benne Isten dicsősége [vö. Jn 9,1–7], az én sanyarú állapotom pedig arra szolgál majd, hogy kinyilvánuljon Annak jósága, Aki bár oly fontos, mégsem veti meg az ilyen hitvány dolgokat. Főképp mivel nem én számítok itt, hanem Uram, Jézus Krisztus érdemei, melyekért az örök Atya méltóztat fiának tekinteni és akként bánni velem.

Ezért könyörgök Hozzád, Üdvözítőnk legkegyesebb Atyja, hogy amint Dávid, a szent király asztalához ültetett egy béna nyomorékot, mert kedves és nagyra becsült barátjának, Jonatánnak a fia volt, és így akarta megtisztelni a fiút apja érdemeiért [vö. 2Sám 9,7], úgy Te is, örök Atya, méltóztatd szent asztalodhoz ültetni ezt a szegény és rút bűnöst, nem önmagáért, hanem kedves Barátodnak, Jézus Krisztusnak, a mi igazi Atyánknak érdemeiért. Aki Veled él és uralkodik mindörökkön örökké. Ámen.

*Következik egy másik imádság
áldozás utánra*

Ó, irgalmas Istenem, hogy adhatnék [méltóképpen] hálát, amiért Te, királyok Királya és urak Ura ma meglátogattad lelkemet, eljöttél szegény hajlékomba, s e Szentség felmérhetetlen ereje által eggyé lettél velem? Mivel viszonzozhatnám ezt a megtiszteltetést? Mivel szolgálhatnám meg ezt a jótéményt? Ilyen szegény teremtmény hogy hálálhatna meg ilyen gazdag adományt? Hiszen nem elégszel meg azzal, hogy fenséges istenségedben részesítesz minket, hanem szentséges emberségednek és általa szerzett érdemeidnek is részeseivé teszel. Mert itt testedet adod nekünk, s vele mindazt a kincset és érdemet, amelyet általa számunkra elnyertél. Ó, csodálatos ajándék! Ó, örökös hálára és dicséretre méltó, gyönyörűséges adomány, melyet rosszul ismernek az emberek! Ó, lelkünk legkegyesebb gyógyítója, adhatnál-e ennél nagyobb kincset? Jól mondtad, Uram, amikor Atyádhoz imádkoztál: Atyám, értük szentelem magam, hogy valóban szentek legyenek [vö. Jn 17,19]. Ó, micsoda új módja a megszentelésnek, amely oly fáradságos a megszentelőnek, és oly könnyű a megszenteltnek! Mert Tiéd a szentség, enyém a gyümölcse; Tiéd a munka, enyém a haszon; Tiéd a költség, enyém a nyereség; Tiéd a fenyítés, enyém a bocsánat; Tiéd a keserű orvosság,³³ enyém az általa nyert egészség és élet. Az én adósságomat törlesztették kincseid, azok a szögek, azok az arculütések és tövisszúrások és az a drága vér,

³³ Az eredetiben: „la purga y la sangría”, azaz „a purgálás és az érvágás”.

mely értem omlott! Engem mostak meg azok a könnyek, engem gyógyítottak azok a sebek, és miattam kaptad a korbácsütéseket. Ó, boldog közösség! Ó, csodálatos testvérség! Ó, kimondhatatlanul értékes kincsek! Mivel járultunk mi hozzá ehhez, Uram? Mit adtunk mi Neked, hogy ilyen ajándékot adj nekünk? Kétségkívül nem volt rá más okod, egyedül jóságod. Miért világít a nap? Miért melegít a tűz? Miért hűt a hó? Nyilván azért, mert ezeknek a teremtményeknek természetéből adódik, hogy ilyen hatást keltsenek. Neked pedig, Istenem, az irgalom és a megbocsátás a természeted, sőt az, hogy mással elnéző vagy, de magaddal nem. Természeted a jóság, és nem akármi-lyen jóság, hanem a túlradó jóság. Amint a jóság közölni akarja magát, a legfőbb jóság pedig minden másnál jobban akarja közölni magát, úgy Te is ezt teszed velünk, hiszen egészen nekünk adod Magad. Születéssdel testvé- rünk, kenyérré válva táplálékunk, halálloddal váltságunk, uralkodván jutal- munk lettél.

Végül, lelkem, ha egy szóba akarsz sűríteni mindazt a jót, amely ezzel az isteni Szentséggel jár, gondold meg, mit hozott az Úr a világnak, amikor idejött. Mert amint a világba jöttetek kegyelmi életet adott a világnak, úgy amikor ily módon a lélekbe jön, ugyanezt az életet adja neki. Ó, isteni éték, Aki által az emberek fiai Isten fiaivá lesznek, s Aki által emberségünk meg- hal, hogy Isten éljen benne! Ó, imádatra méltó, legédesebb kenyér, amely a lelket táplálod, és nem a gyomrot, megerősítet a szívet, és nem terheled a testet, felélenkítet a szellemet, és nem tompítot az értelmet, amelynek ere- jéből meghal érzékiségünk, és elpusztul önakaratumk, hogy az isteni akarat teljesedjék bennünk!

Hogyan adhatnék hálát, hogyan dicsérhetnék [méltóképpen] ezért a jó- téteményért, Uram? Ha az adománnyal arányosnak kell lennie köszönetnek, micsoda köszönet illene ehhez az adományhoz? A Kivonulás könyvében ol- vassuk, hogy azt mondtad Mózesnek: Végy egy aranyedényt, töltsd meg mannával, és tedd a szövetség ládájába! Ott őrizzék mindörökre, hogy a jö- vendő nemzedékek tudják, miféle eledellel tápláltam atyáitokat negyven éven át a pusztában [vö. Kiv 16,32]. Ha tehát annak a romlandó ételnek ilyen megbecsülését kívántad, hogy ama tiszteletre méltó helyen parancsol- tad emlékül őrizni, mennyire meg kell becsülünk ezt a romolhatatlan étket, amely örök életet ad annak, aki eszi? Világos, hogy amint az egyik étel kü- lönbözik a másiktól, úgy különbözik az egyiknek jótékony hatása a másiké- től, és úgy kell különböznie hálaadásunknak is. Az az étel földi volt, emez mennyei; az a testet táplálta, ez a lelket; az nem adott valódi életet azoknak, akik ették, ez viszont örök életet ad annak, aki eszi. De összehasonlítva a kettőt, mit kell tennünk? Hiszen amennyire különbözik a Teremtő a terem- ménytől, annyira különbözik az egyik étel a másiktól! Ha olyan megemléke- zést és hálát kívántál azért, hogy veszendő és romlandó étellel tápláltad a né-

pet, mit kívánsz akkor, amikor annyival kiválóbb étellel táplálsz minket, mint amennyivel Isten jobb teremtményénél? Ó, mennynek étele, életnek kenyere, örömöknek kútja, erényeknek forrása, bűnöknek halála, szeretetnek tüze, egészségnek orvossága, lelkeknek megújulása, Istennek királyi lakomája, örök boldogságnak íze! Mit mondjak hát, Istenem, hogyan adjak hálát, micsoda szeretettel szeresselek, hogy kellően válaszoljak arra a szeretetre, amelyet Te mutatsz irántam? Ha Te, noha Az vagy, Aki, így szeretsz engem, hitvány és nyomorult férget, hogy ne szeretnék én Téged, lelkem előkelő és ragyogó Hitvesét?

Ha már ilyen társaságba fogadtak, ilyen asztalhoz ültettek, átöleltek ezek a karok, ilyen örömmel ajándékoztak meg, ennyi jótétteménnyel köteleztek halálra, s legfőképpen a szeretetnek ily erős kötelékei kötnek, mostantól minden más szeretetről lemondok ezért a szeretetért. A világ nincs többé számomra, sem semmiféle evilági öröm vagy pompa. Távozzanak, távozzanak messzire tőlem azok a hamisan csábító javak, mert ez a legfőbb és egyetlen igazi Jó. Aki angyalok kenyerét eszi, ne egye az állatok eledelét! Aki Istent fogadta hajlékába, ne engedjen be oda hívságokat! Hogy nyithatná meg szíve ajtaját világi gondolatoknak az, aki a világ Urát fogadta magába? Hogy adhatna lelkében helyet közönséges dolgoknak az, akit már megszentelt az isteni jelenlét? Hogy engedhetne be világi gondolatokat és vágyakat a szív, melyben Isten vett szállást? Hogy ejthetne ki egyetlen vagy hiú szavakat a nyelv, amelyet Isten érintett? Ha az áldozat, amelyet Salamon király a templom udvarában mutatott be, megszentelte azt a helyet [vö. 1Kir 8,64], mennyivel inkább megszentelődött lelkem, hiszen Azt fogadta magába, Akit az [ószövetségi] törvény minden áldozata és szentsége jelképezett! S mivel ez isteni Szentség által oly sok és nagy jótétteményben részesítesz, kérek, ne vegyem ezt a nagy ajándékot és a lelkeknek e hathatós orvosságát hiába, s ne szolgáljon ítéletemre az, amit javunkra rendeltél, Aki élsz és uralkodol mindörökkön örökké. Ámen.

◆◆◆ SZEMLE

◆◆◆ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

„Štúr ugyanis nemcsak a szlovák, de a magyar múlt kiemelkedő személyisége is.”¹

„Átélni [...] amikor Jozef Tiso 1939. március 13-án Berlinben »ajánlatot« kapott Hitlertől a túlélésre – önálló állam vagy szétparcellázása a szomszédok, különösen a türelmetlen déliek között – nem maradt választása. A szlovák történelmi tudat mindmáig nem emésztette meg a dilemmát: ha a szlovák állam létrejötte kulcskérdés, [...] akkor a Felkelés hiba volt, ha a hitlerellenes ellenállás volt a kulcskérdés, akkor a szlovák állam létrehozói árulók voltak.”²

A szlovákságtudomány valamennyi hungarus és magyar eleme sorjázik a szlovák történelem két jeles alakja, Andrej Hlinka és Jozef Tiso életét feldolgozó legújabb monográfiákban. Mindketten Magyarországon kezdték működésüket, és mindketten az első szlovák állam megteremtői közé tartoznak. Trianon centenáriuma különös időszerűséget ad mindkét kötetnek: az évezredig hungarus tudatú szlovákság súlyos belső, nemzettudati veszteségeket szenvedett nagyjai statisztálásával, amit felemásan homályosít el a területgyarapodás, az annyira elítélt egykori magyar nemzetiségi politika alkalmazása a magyar kisebbséggel szemben. A tudomány lassan nyithat, nem mindig akadályozzák politikai elvárások. A közvélemény, az oktatás, a kapkodó és szakszerűtlen tömegtájékoztató lassítja a tisztánlátást: Trianon közös tragédiáját. A bosszú és a sértődés, a gyűlölködés hályogát e két kötet mindenesetre lazítja.

¹ DEMMEL József, *A szlovák nemzet születése* (Pozsony, Kalligram, 2011) 20.

² CHMEL, Rudolf, *80 éves szlovák görcsöldő. Rudolf Chmel magyar-breviáriuma* (ford. Käfer István; Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány, 2019).

HOLEC, Roman, *Andrej Hlinka. Otec národa?*
(Bratislava, Marenčin PT, 2019) 318 o.

Szerzőnk nem a megszokott szerkezetet választotta, a kronológia nem elsődleges szempontja. Beszélő témacímei: Az ifjú; A pap; A rebellis; Csernova; A mártír; Az aláíró; A püspök; A bankár; Az ellenzéki; Az ellenfelek; A jelkép. Holec nem idealizál. Sőt, mintha nem tudna egészen megszabadulni az 1945 utáni „értékelésektől”, különösen az egyház nem ritkán túlságosan is hangsúlyos kritikájától. Hlinka kiváló szónoki karizmájú, kevésbé művelt, sokszor esendő, befolyásolható egyéniség. Mindennek ellenére sokak számára a szlovák nemzet atyjává magasztosult. Ez szerzőnk egyértelmű értéktétele is, hiszen a Hlinka Szlovák Néppárt szerepe legalábbis erősen vitatható a szlovák történelemben. Holec kötete is fényesen bizonyítja, hogy Hlinka is egyértelműen hungarikum, hiába két országban tevékenykedett, és neve ma sem létezhet magyar vonatkozások nélkül.

*

„Öt hónap vizsgálati fogság Rózsahegyén, több mint 26 hónap a szegedi állami börtönben, két hónap a morvaországi Mírovben, két hónap Brodsko u Přerovában és szanatórium a prágai Podolíban, ez összesen 36 hónap, tehát három év börtöncellában két rezsim feltételei között. Emberi, egészségbeli és lélektani következményeivel együtt. Hlinka azonban képes volt rá, hogy politikai karrierjének mellékes, bár egyáltalán nem elhanyagolható velejáráját politikailag maximálisan kamatoztassa. Kialakította, illetve kialakította maga körül a mártír nimbuszát, aki sokat szenved nemzetéért, hogy az élhesse a maga hétköznapi életét, és esetleg haszna legyen Hlinka szenvedéséből. Legalábbis ilyen volt az egykorú nemzeti tájékozódású publicisztika interpretációja. És ez működött is, ami Hlinka börtöneiből is fakadt, sőt mozgósító hatása volt főként pártjának tagjai számára [115–116].

Az első fogságot, a vizsgálatit Hlinka 1906-ban Rózsahegyén töltötte, az előválasztásokon folytatott állítólagos nemzetiségi uszításért. Közel öt hónapot ült nyirkos és deprimáló feltételek között. Az ítélet a polgári perben két év börtön, 1500 korona pénzbüntetés és 680 korona perköltség. Egyházi vitája meg egy évig tartott... [116].

Névnapján, 1907 novemberének utolsó napján ment börtönbe, valamivel több mint egy hónappal a csernovai tragédia után, ideges várakozás légkörében, mi lesz tovább. Elkerülte Szlovákiát, és közvetlenül kelet-csehországi előadókörútjáról utazott Szegedre Hodonínon és Brnón keresztül. Közvetlenül indulás előtt még kiadós vacsorát biztosítottak maguknak Rózsahegyén, az egész úton Szegedre is, és ezután záródott be mögöttük a börtönajtó [...].

A szegedi *állami fogház* [sic] egyemeletes épület volt két és fél méteres falal körülkerítve. Hlinka előtt egy évvel egész évet töltött itt életéből Svetozár Hurban Vajanský. Hlinka első szegedi benyomásai nem voltak éppen örömteliek. Különösen a börtöntemplomban tartott istentiszteletek hatottak depimálóan – bűnözők tömege, feltűzött szuronyú csendőrök, mindenütt nyomorúság és ocsmányság. Politikai fogolyként a szocialistákkal és a »párbajosokkal« volt együtt, szerencsére a köztörvényesektől elkülönítve, ezért bizonyára jólesett neki a rózsahegy per többi elítéltjének érkezése [...]. Andrej Janček így vallott első benyomásairól: »Nem akartam hinni a szememnek; aki átélt fél évet a rózsahegy katakombákban, csodálkozik, amikor ilyen palotába érkezik. Emeletes ház, terrakottával kövezett folyosók, szinte feltűnő tisztaság, rendes ajtók, ablakok, minden berendezés egyszerű ugyan, de elég izléses, tiszta ágy, és a kiszolgálás – mint egy vendéglőben.« A szobák egyformák voltak, világosak és nagyok [...], berendezésük egyszerű [...]. Nem csoda, hogy ez a »fényűzés« szemet szúrt sok »hazafinak«, és sokkal durvább feltételeket követeltek a »lázítóknak« és »a gonosz pánszlávoknak« [117-118].

Tudni kell, hogy Hlinka Rómából várta az ítéletet, amit személyesen nem befolyásolhatott [...]. Szlovák sajtót nem olvashattak, a magyarban igen kevés tájékoztatást találtak arról, ami őket érdekelt. Az egyedüli összeköttetés a szülőfölddel az erősen cenzúrázott levelezés maradt [...]. Kezdetben több mint száz levél és képeslap érkezett neki naponta a szláv világ minden sarkából, de a nem szláv külföldről is [...]. A szláv csoport legérdekesebb fogolytársa az alacsony termetű, de annál inkább konfrontációra kész, konfliktusos Kun Béla volt. Eredetileg az emeleten volt a helye, és főleg a Hlinkának érkezett csomagokból élésködött, ugyanis Hlinkának gyomorhurutja volt, és erősen diétázott [120].

Valamikor 1908 márciusában került sor a börtönben a találkozásra Šrobárral [...]. Hlinka a Szent Adalbert Társasággal együttműködve hozzálátott a Biblia latinból szlovákra fordításához, és fordítása egy részét Šrobárnak adta »bírálatra«. Šrobár tapasztalt publicistaként jártasabb volt a stilsztikában és a nyelvtanban. Lefizette az őrt, hogy engedje fel az emeletre [...]. Ekkor kezdődött kölcsönös elidegenedésük [...]. Ekkor erősödött Hlinkában a meggyőződés, hogy először katolikus és csak aztán szlovák, hogy a Šrobár, Hodža, Masaryk és hasonlók inkább ártnak a szlovák nemzetnek, mint segítenek [121-122].

1909. május elején Hlinka kegyelmi kérvényt adott át Csernoch János csanádi püspöknek, aki egyébként Szakolca szülötte és országgyűlési képviselője volt, és bérálni érkezett Szegedre [...]. Csernoch levelet írt Hlinkának, amiből kilógott a lóláb. Ha Hlinka lemondana a rózsahegy plébániáról, minden ügye sokkal simábban menne. Csernoch szerint ugyanis a magyar

párt Rózsahegyten sohasem békül meg azzal a ténnyel, hogy Hlinka plébános maradt a városban [...]. Hlinka hosszú tépelődés után [...] elképzelhetőnek tartja a választ a püspöknek, miszerint »ha biztosít nekem évi 8000 korona évjáradékot, meg kanonoki stallumot akár Váradon, talán megadom magam«. Később azonban [...] mintha szégyellte volna gyengeségét [...]. Gyóntatója Csernoch volt [127].

Visszatérése után Rózsahegyre [...] prédikációiban védeni kezdte Párvyt, halálját fejezte ki neki plébániájának és minden papi jogának visszaadásáért. Rossz nyelvek azt állították, hogy budapesti találkozásukon [...] kezét is csókolt feljebbvalójának [...]. Rosszabb volt, hogy a sajtóban konfrontációs, sőt uszító cikkek jelentek meg tollából a csehek, az evangélikusok, a liberálisok és a zsidók ellen. Az éles cseh támadások Hlinka ellen az olműtzi katolikus gyűlésen nem sokáig vártak magukra [132–132].

1918 őszén Hlinka nem sejtette, hogy még vár rá egy börtön. Csehszlovák. Megfosztották képviselői mandátumától, és hazaárulással vádolva a kétséges párizsi útról visszatérve ismét börtönben találta magát. 1919. október 11-én az éjszakai órákban tartóztatták le a rózsahegy plébánián. Az idők folyamán a letartóztatás mitizált lett. A rendőrök sokaságával, a beavatkozás brutalitásával, sőt avval is, hogy egy részeg rendőrtisztviselő lehányta Hlinkát. A cél minden eszközt szentesített. Mírovba vitték börtönbe, ahol két hónapot töltött [...]. Újonnan választott képviselőként 1920. április végén tért vissza szabadon Szlovákiába. Bíróság, büntetés nélkül a nemzetért szenvedő dicsfényével [...]. Hlinka bizonyára nem számolt azzal, hogy 1919-es bebörtönzését nem Šrobár nyakába varrták, hanem a csehekébe általában [135].

Hlinka Mírov után erősnek érezte magát [...]. Örült, hogy a közellátásbotrány miatt »inog a talaj« Šrobár alatt. Az ügyben bemocskolódt Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke, Samuel Zoch evangélikus püspök és volt pozsonyi főispán, Bartal Antal pozsonyi főispán még a magyar időkből [...]. Nevezettek kiállták a vádakot, azt azonban Hlinka nem sejtette, hogy rá is vetül a Népbank botrányának árnya, ami sokkal súlyosabban érinti, mint Šrobárt. Egyszerűen az új állam az új embereknek addig nem létező és teljesen új lehetőségeket biztosított a nagy dolgok eldöntésében, ami ugyanakkor megosztást is okozott [...], hogy legalább kompenzálják az államfordulat előtti veszteségeiket. Aki elismerte és tisztelte Hlinkát, mártíromsága eggyel több ok volt erre. Aki nem szerette és nem azonosult politikájával, annak a börtön időrablás volt. »Az ön mártíromsága nullával lett egyenlő. Egyébként korábban egy valaki szenvedett, de a nép jól megvolt, most viszont az egész nemzet szenved, de magának jól megy a sora« [136–137].

Hlinka tudatában volt a bonyolult belpolitikai helyzetnek, ezért amikor 1918 nyarán František Jehlička előállt a párizsi út tervével, igen gyorsan

meggyőzte a politikailag tapasztalatlan Hlinkát, hogy csatlakozzon, és kölcsönözze a legitimitás látszatát az egész akciónak [150].

Hlinkának minden lehetősége csődöt mondott, hogy legálisan utazzon Párizsba, de még Bécsbe sem mehetett. Ezért használta ki Jehličkát [...]. Már az utazás módja miatt is – Varsón, Románián, Jugoszlávián és Olaszországon keresztül, idegen nevekre kiállított útlevelekkel – gyanús volt, ki áll a háttérben, és kit szolgál az egész akció. A memorandumot Jehlička készítette el, Hlinka a maga iskolás franciaságával képtelen volt részt venni fogalmazásában. Párizsban nem jutottak el semmiféle kompetens személyhez, és a csehszlovák delegáció beavatkozása miatt a szétküldött memorandumnak sem lett hatása.

Abban az időben, amikor az állam hatáiról döntöttek, és a győztes hatalmak igyekeztek meggyőződni az új köztársaság egységéről, az efféle memorandumokat károsnak, az állam érdekeit veszélyeztetőnek tartották. Hlinka útja a párizsi békekonferencián lehetett tízszeresen legitim és jó elképzeléstől vezérelt, a valóságban azonban politikai naivitásának megnyilvánulása volt. Egyrészt mert nem volt legitimitása és mandátuma sem, hogy a konferencia tárgyalására jusson [...], másrészt azért, mert a magyarofil körök és irredenták kihasználták a rosszul időzített akciót, amiben távolról sem a szlovák kérdés megoldásáról volt szó, hanem inkább az új állam diszkreditálásáról a cseh–szlovák kapcsolatok felvetésével, és végeredményben Szlovákia megtartásáról az újonnan alakuló Magyarország keretében. Ez pedig bizonyára nem volt Hlinka célja [151].

Hlinka társaival Varsóban kezdte az utat, ahol az ottani nunciusnak [...] átadtak egy dokumentumot a szlovákiai egyházi viszonyokról, amelyek az egyházellenes hangvételű államban létrejöttek. Egy másik dokumentumot a Vatikánban adtak át, és hasonló volt ahhoz, amit a nagyhatalmak képviselőinek szántak Párizsban [...], amelyben »Szlovákia teljes függetlensége« szerepelt, míg az autonómia csak a gyengébb alternatíva volt.

Reális a gyanú, hogy a dokumentum francia szövege, amit Hlinka nem érthetett, és valamennyi aláírás alatta Jehlička műve volt, és kérdéses az is, tudott-e róla Hlinka.

A kis szlovák csoport kolostorban szállt meg [...], mégis különböző csatornákon sokat tudtak róluk Prágából vagy a békekonferencia csehszlovák delegációjától. Hlinka és társai jelenlétét kevés kivétellel (például a lengyelek) negatívnak tartották [152].

Jehličkéék későn érkeztek. Wilson már nem volt Párizsban, a békeszerződést Ausztriával aláírták. [...] Az egész delegációból egyedül Hlinka tért haza Csehszlovákiába. A többiek mind külföldön maradtak, és további ténykedésük, különösen Jehlička magyar irredentizmusa arról tanúskodott, hogy

Hlinkát félrevezették. [...] A memorandumok [...] Hlinka hozzájárulása nélkül készültek [152–153].

Nem látunk bele František Jehlička sötét lelkébe és céljaiba, de Hlinka naivitása a felelőtlenséggel volt határos [155].

A leginkább figyelemreméltó támogatást Hlinka [püspöknek] jelölésére Csernoch János esztergomi érsek és bíboros (eredetileg a szakolcai Ján Černoch) fejtette ki. Természetesen politikai ellenfelének tekintette, másrészt viszont kiemelte vallásos lelkesedését és az egyházi érdekek védelmét: »Ezek inkább fekszenek a szívén, mint a túlzó nacionalizmus ideáljai.« Ezeket a szavakat Hlinka még a magyar időkben többször megerősítette, és sok ellenzője éppen ezt nem fogta fel. Kétségtelenül erre irányult Csernoch reménye is. Hlinka 1918 után többször kinyilvánította, hogy sokkal kedvesebb számára minden katolikus, mint bármilyen szlovák lutheránus, ne adj' isten szlovák ateista. Csernoch bizonyára politikai reményeket is fűzött Hlinkához, aki mint a prágai rezsim ellenfele a csehszlovák-ellenes magyar érdekek jelentős politikai szövetségese is lehetett [169].

Megválaszolatlan kérdés, milyen mértékben volt Hlinka felelős az állam kialakításában. Az állam ugyanis az emberek, akik a politikát alakították, törvényeket hoztak, és azokat végre is hajtották. Felelős volt Hlinka Machért, Tisóért és a többiekért? Vagy »csak« a maga Sidoráért és Tukájáért? Felelős volt-e bármiért? [...] Az egyik oldalon Hlinkát »a nemzet atyjának« fogják fel, de egy sóhajttással meg kell győződniük, hogy hatása és üzenete lényegesen nem hathatott a közeli jövőre. Azt inkább Hlinka képének jellege befolyásolhatta. A pártatlan történésznek meg kell állapítania, hogy a minimális intolerancia, amely egész életén át kísérte Hlinkát, bizonyára az egyik erős üzenet volt, és nem a legpozitívabb példa [207].»

WARD, James Mace, *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant* (Bratislava, Slovart, 2018) 424 o.

A szerző 1992 őszétől öt éven át Szlovákiában tanította az angol nyelvet, és 1998-tól foglalkozott Jozef Tisóval. Könyvének alcíme – A pap, a politikus, a kollaboráns – kifejezi a teljes feldolgozás igényét. Előszavában felveti az igen tanulságos helységnevkérdést: „Például Bratislava előtérbe helyezése a többi, például Pozsony rovására, előnyt biztosít a szlovák nacionalizmusnak a magyarral szemben. [...] E dilemma elegáns megoldására még egyetlen szerző sem vállalkozott.” Ward 1918-ig a magyar helyneveket használja.

Hasonló kérdés az „uhorský” (magyarországi), amire a magyar nyelvnek nincs terminusa. Szerzőnk Tiso esetében így fogalmaz: „Tiso 1918 előtt elkerülte etnopolitikai identitásának meghatározását, ha megtette, magyaror-

szági papnak (kňaz Uhorska) határozta meg magát.” Tiso korai etnopolitikai identitásának a *magyart* tekinti, és megállapítja, hogy ennek megváltoztatása ahistorikus (9–11).

A bevezető a szülőhely, Nagybicse leírása. Ward jelzi ismereteit a Thurzó-kastély értékeiről (Sziklay László annak idején nagy tanulmányt írt róla), és természetesen helyteleníti a szlovák és a magyar nemzetiesítés gyakorlatát. A városka 3000 lakosa közül 500 volt zsidó. A szerény szülői házban Tiso-múzeum, a falon 1991-ből származó felirat, amit az önkormányzat igen óvatosan kezel, pedig a település leghíresebb szülöttéről van szó (14–15).

A bevezető összefoglalja Tiso pályáját, kiemelve annak csúcseit: a kiváló papi szemináriumot, a gyors előrelépést az egyházi hierarchiában, pártalapítását, politikai sikereit, főként az önálló szlovák állam létrehozását és köztársasági elnöki funkcióját. (Érdekes az önálló szlovák állam területi alakulásának térképe. Ward nem okkupációról, területrablásról szól, hanem „átadásról” [20].) A szerző egyértelműen fogalmaz az előzetes összefoglalóban: „E sikertörténet azonban nem volt egészen szennyfoltok nélkül, amellyel nagy részük kollaborációval kapcsolódik, amire Tiso egész életében hajlamos volt. Fiatal diákként és papként jó viszonyban volt a magyarokkal, amiért sokan *magyarnak* tekintették. 1918-ban a forradalom alatt átállt a magyaroktól a csehekhez, de sohasem felelt meg a várakozásnak, amiben sok cseh remélt. Ehelyett megszüntette Szlovákiában a demokráciát, sőt csehek ezreit üzte ki az országból. Legnagyobb sikerei, Szlovákia autonómiája és önállósága összefüggött Csehszlovákia megsemmisítésével és Adolf Hitlerrel. Tiso karrierje így a *führerrel*, a 20. század egyik gonosz-szimbólumával való együttműködésben csúcsonyult ki. A fő és letörölhetetlen folt pályáján részvétele volt a holokausztban és az emberi jogok további megsértésében” (20).

A bevezető további részében a szerző jellemzi saját módszertanát. Komolyan foglalkozik Tiso nacionalizmusával és katolicizmusával, ami lehetőséget ad az antiszemitizmussal szembeni hosszú ellenállásának elemzésére. Megállapítja, hogy politikai küzdelmeiben igyekezett társaira hárítani a felelősséget. Ward gazdagon merített a kéttucatnyi szlovákiai, csehországi, magyarországi, ausztriai és amerikai levéltár anyagából. Igen fontos megjegyzése, miszerint Tiso magyarból elsődlegesen katolikus identitású szlovák nacionalistává változásának vizsgálatakor nagyobb figyelmet kell szentelni éppen a vallásnak (22–23).

Ward nyíltan polemizál a „klerofasiszta” és a „konzervatív önkényeskedő” jelzővel, és más kategóriákat javasol. Nem riad vissza Tiso rehabilitációjának kérdésétől sem. Hozzájárul annak jobb megértéséhez, miképp egyeztethetők a katolicizmus, a nacionalizmus és az államépítés tapasztalatai a

nemzetközi rendszerrel és a genocídiummal, amiért ez a szlovák tragédia olyan ellentmondásos (23).

Az 1. fejezet (Istenért és hazánkért, 1887–1918) XIII. Leó pápa 1893-as *Constanti Hungarorum*ának mottójával kezdődik. Magyarország rövid történeti bemutatása után a szerző megállapítja, hogy az 1867 utáni dualista ország nemzetiségi problémái szinte hatástalanok voltak Tisóra. Nyitra magyar környezetében, a FEMKE magyarosító légkörében a fiatal Tisót egyrészt magyarrá lett szlávnak, ugyanakkor a magyarosítók „kis pánszlávnak” tartották (35).

Ward 1918-ig magyar formában használja a személy- és helyneveket, így az alfejezet címe Tiszó József Bécsben fin de siècle. Itt alakultak ki keresztényszocialista nézetei jelentős részben Karl Lueger bécsi polgármester hatására. Tiso a Pázmáneumban keményen dolgozva készült papi pályájára. Konverzált magyarul, latinul, ennek ellenére magyar körökben pánszlávnak ítélték, hiába jegyezte szlovák prédikációját Tiszó aláírással, és mutatkozott családjá is államhűnek (35–44).

A fiatal pap a béke és a háború idején c. alfejezet „csendes szlováknak” jellemzi, aki nem nyilatkozva egyértelműen nemzetiségéről, magyarországinak nevezte magát. A háború utolsó évében a Néppárt funkcionáriusa lett, Batthyány püspök kinevezte a szemináriumba spirituálisnak, majd szeptemberben professzornak és egyházmegyei könyvtárosnak (44–53).

Sommás összefoglaló a Szabályok és küldetések c. alfejezet. Jó katolikusnak kellett lennie, megbirkóznia a kollaborációval, a szekularizálódó liberális állammal és betagozódni a magyar kultúrába, rejteni a szlovák nemzeti érzést. Kettős játékot játszott a szlovák érdekekért, magyar kapcsolatai is ezt szolgálták. Magyar hazafinak is mutatkozott, de a szlovákok szociális kérdései is foglalkoztatták. 1918 előtt elsősorban jó katolikusokat akart nevelni, kevésbé foglalkozott a szlovák nemzettudattal (53–55).

A 2. fejezet címe: Személyes nemzeti és politikai változás 1918–1919. A „magyarországi” Nyitra csehszlovák Nyitrává alakulásakor keresztényszocializmus, szlovák nacionalizmus, erősödő antiszemitizmus jellemezte. Mindenekelőtt a szocialisták ellen tevékenykedett, ami megfelelt a magyar stratégiának, hogy Szlovákia ne csatlakozzon a csehekhez. Tisónak a szociáldemokratákkal és a zsidókkal volt problémája (65). Kollaborált az új állammal is, ami egykorú írásaiból és 1947-es perének anyagában is nyomon követhető. Ugyanígy szembe fordulása a cseh és a hazai szocialistákkal és ennek kapcsán antiszemitizmusának erősödése (68–71).

A Kun Béla nevével fémjelzett, fenyegetésnek fogalmazott alfejezet ismerteti a bolsevik Magyarország hatását Tisóra, aki megrettent, hogy a „zsidó” kormány exportálja a terrort Csehszlovákiába. Helyzete kellemetlen volt, mert az egyházi és a kulturális politikában ellentét alakult ki a szlovák

nemzetiekkel, akik számára a szlovakizáció a gyakorlatban szekularizáció volt. A népiek (ludákok) válaszul meghirdették a szlovák autonómia programját, mire Šrobár, Szlovákia minisztere magyarbarátsággal vádolta a Néppártot (73–75). Jelentős szerepe volt az antiszemitizmusnak. Nyitrán szovjet bérenceknek tartották a zsidókat, és Tiso is fokozta zsidóellenes kampányát (78). A Magyar Vörös Hadsereg fenyegető előrenyomulása elől északra menekült. Ward konzervatív admirálisnak nevezi a Magyarországon hatalomra került Horthyt. Tiso visszatérve a helyi zsidókat támadta (74–80). A keresztényszocializmus fontosabb volt számára, mint a szlovák nacionalizmus, ezért pozitív kapcsolatban volt az elmagyarosodott Nyitra magyar katolikusaival. Szerzőnk szellemesen zárja Tiso magyarországiságát: „lelkes Isten harcosa, aki tettekre készen átteremtette magát a szlovák nemzet védelmezőjének. Tiszó József Jozef Tisót alkotott”(83).

*

Tiso története a továbbiakban Ward alapján már nem területi hungarikum, hiszen Csehszlovákiában, majd Szlovákiában folytatódik. Szerzőnk kivételes tájékozottságát már a további fejezetcímek is tanúsítják: Istenért és a nemzetért, 1919–1925; Az aktivizmus csődje, 1925–1933; A világ csábítása, 1933–1938; Kiállni az igazságért, 1938–1939; Szent meggyőződések, 1939–1944; Előre elvesztett harcok, 1944–2011; A töviskorona.

*

„Az 1920. évi választások előtti napon a Katolické noviny azt írta Tisóról, hogy Nyitrán egyetlen magyar sem tudta, hogy szlovák lett volna [91].

Kmeťko püspök kiábrándulását a ludákokból részben a párt radikálisainak előretörése okozta, élükön Vojtech/Béla Tukával. Tuka »új szlovák« volt. [...] Csehszlovák lojalitása állandóan megkérdőjelezhető, részben azért, mert magyar hangsúllyal beszélt szlovákul. Tisóhoz hasonlóan hűséges katolikus volt. [...] Hlinka ajánlására 1922-ben a *Slovák* főszerkesztője lett. Ismét bebizonyosodott Hlinka gyatra emberismerete, mivel Tuka valójában magyar ügynök volt. Az olasz fasizmus csodálójaként erősítette a pártban ezt az ideológiát, és végül fokozta a ludákok autonómia törekvését [96].

A keresztényszocialista programok arra készítették Tisót, hogy tartsa a kapcsolatot a magyarokkal. [...] A csehszlovák centralisták az autonómiát a magyar felforgató tevékenységgel azonosították [...] a katolikus egyházat a magyar elnyomással. [...] Az iskolák szekularizációja ellen [...] a magyar keresztényszocialisták voltak a legjobb szövetségesei. Csakhogy együttműködé-

se a magyarokkal sebezhetővé tette a magyarórság tekintetében [...], és a csehszlovákok magyar irredentának és csehellenes elemnek tartották [107–108].

Toleráns álláspontot foglalt el a németekkel és a magyarokkal szemben, amit a hittal igazolt: »Katolikusok vagyunk, ezért legfontosabb törvényünk az igazság mindenki számára. A vagyon elvétele az emberektől nem katolikus« [125].

Magyar hírszerző források szerint Hlinka megakadályozta Tiso terveit az erők egyesítésére a magyar és a német nemzetiségi kisebbséggel. [...] E két férfiú között kétségtelenül gyakori viták voltak [139].

Amikor Peroutka *Přítomnost* [A jelen] c. lapja tapintatlanul megjegyezte, hogy a szlovák–magyar határ erőszakmentes módosítása használna a köztársaságnak, a ludákok élesen felléptek »a cseh revizionistákkal« szemben. Hasonló indokokból nem vettek részt az újabb pozsonyi irredenta gyűlésen [141].

Bizonytalan helyzete a pártban és politikai elszigeteltsége [...] évek múltán első ízben Tisót kacérkodáshoz vezette Budapesttel. [...] 1935 elején Sidorral tárgyalni kezdtek az irredenta magyar keresztényszocialistákkal, Szlovákia harmadik legerősebb pártjával. E megbeszéléseket figyelemmel kísérte, sőt irányította a magyar és a lengyel külügyminisztérium. Például a pozsonyi lengyel konzul kitanította (a polonofil) Sidort, hogyan kell megtörni Hlinka ellenállását a blokkal szemben. Sidor eredménytelen tárgyalásokat is folytatott egy Budapest által finanszírozott lap alapítására. [...] a beszélgetések magyar feljegyzései Tisót is kompromittálják, aki szerintük jóváhagyta a lapalapítást. [...] Tiso kétségtelenül felfogta, hogy közvetve a magyar kormánnyal tárgyal [163–164].

Míg a köztársaság meggyengült, Tiso tartalék terveket készített a széthullás esetére [...], bizalmasan tájékoztatta Esterházy Jánost (a már egyesült magyar pártok vezérét) elképzeléséről, hogy elutazna Rómába, hogy »tájékozzódjon«, miként látja az olasz kormány Csehszlovákia jövőjét. Elképzelését leginkább azért árulta el, hogy Budapestnek legyen oka Tisóval tárgyalni még útja előtt, mert egyébként gyengíthetné Magyarország helyzetét olasz védelmezőjénél. A hír elképzeléséről hamar eljutott Budapestre, de az út sohasem jött létre. Helyette Tiso májusban elutazott a magyar fővárosba az eucharisztikus kongresszusra, ahol titokban találkozott Kányádi Kálmán magyar külügyminiszterrel. A találkozó nem végződött túlságosan jól, de alapot teremtett a további szeptemberi tárgyalásoknak, amikor a köztársaság a német támadás ellen védekezett.

Szeptember 27-én Kánya tájékoztatta a varsói nagykövetséget Tiso feltételeiről Szlovákia Magyarországhoz csatolásáról. [...] »Kijelentettük Tisónak, hogy elfogadjuk feltételeit, amit meglelégedéssel fogadott, és megkért,

ne tartsuk őt hiteltelennek vagy bizonytalannak a Benešsel való kapcsolatai miatt [...]» Kánya meglátása, hogy a ludákok »kettős játékot« játszanak, akkor vált be, amikor Tiso és Sidor Prágában találkozott a lengyel nagykövettel. Mindkét ludák kérte a lengyeleket, támogassanak »egy Lengyelország által garantált független szlovák államot«. E kapcsolatokra Magyarországgal és Lengyelországgal azonos időben került sor, mikor Tiso sürgős tárgyalásokat folytatott csehszlovák vezetőkkel [183–184].

Tiso Komáromban őszintén törekedett a kompromisszumra, de naivan azt hitte, hogy a magyarok a szlovák kormánnyal engedékenyebbek lesznek, mint a csehszlovákkal. Nem volt szinte semmilyen instrukciója, sem tapasztalata, és egyszerűen alkalmatlan volt erre a feladatra. [...] Az 1920. évi szerződés említése kapcsán [...] még megértését is kifejezte a magyar ügy iránt: »Megértjük, hogy Trianon fáj, és közülünk senki sem akar egy új Trianont« [194].

Tiso [...] igyekezett távolítani Szlovákiát Németországtól. Biztosította a kisebbségeket (főként a zsidókat), hogy »a szlovák nemzet eltökélte, hogy békében él velük«. Nem hivatalos úton a magyar kormánynak találkozót javasolt, melynek célja a »reciprocitás« alkalmazása volt a nemzeti kisebbségek jogainak kölcsönös elismerésére [205].

A háború Lengyelországgal [...] rövid külpolitikai siker volt. [...] amikor Hitler egyetértett, hogy átadja Tisónak a követelt területet [...], megdicsérte a szlovákokat, hogy a háború alatt »nagyon tisztességesen viselkedtek más országokkal [Magyarországgal] ellentétben« [228].

1943 márciusában a szlovák püspökök pásztorlevélben ítélték el a deportálásokat. [...] Két héttel később Tiso titokban találkozott Ronkay Ferencsel, a magyar parlament tagjával. Ronkay régi ismerős volt, Tiso egyik legjobb barátjának rokona, 1938-ban közvetítette titkos tárgyalásait a magyar kormánnyal. Ezúttal az volt a feladata, hogy kipuhatolja, mit gondol Tiso egy esetleges együttműködésről Budapestről és a háborúból való kilépésről. Ronkay például nyíltan aggodalmát fejezte ki Szlovákia német megszállását illetően. Bár Tiso is keserűen nyilatkozott a németekről, inkább merev volt Magyarországgal szemben korábbi eljárásai miatt. [...] Másnap, a Ronkay-találkozó után Tiso Bánban templomi szószékéről személyesen olvasta fel a deportációkat elítélő pásztorlevelet. Hitlernél a zsidókérdést Tiso a magyarok pozíciójának gyengítésére használta. A két vezér 1943 áprilisában ismét Salzburgban találkozott. Hitler meglegedését fejezte ki a szlovákok háborús részvételével kapcsolatban, és feltételesen megígérte, hogy a szlovák hadosztályok új fegyverzetet kapnak. Beszélgetésük egyébként a Magyarországgal kapcsolatos panaszok körül forgott. Tisót idegesítette a magyar irredenta propaganda. Hitlernek nem tetszett sem Kállay Miklós magyar miniszterelnök, sem az a türelem, ahogy Magyarország a zsidókkal bánt. Csak egy

héttel korábban veszekedett a zsidókkal való bánásmód miatt Horthy kormányzóval, aki (Goebbels szerint) »egészen humanitárius indokokat« adott elő »a keményebb intézkedések ellen«. Ezzel ellentétben Tiso biztosította Hitlert: »Egységeink között és népünk körében nem uralkodik semmiféle kimerültség a harcok miatt, ami mindenekelőtt a szlovákiai zsidók eltűnésének köszönhető.« Amikor Hitler nehezményezte, hogy a zsidók Magyarországra szöknek, Tiso egy »viccet« mesélt »Hitlernek egy régi barátjáról«, aki hosszas menedékkeresés után most Budapesten él. A találkozón Hitler többször biztosította Tisót, hogy a németek megvédik Szlovákiát a magyar támadásokkal szemben. E cél elérését Tiso a deportálás ismételt beindítás kísérletének is köszönhette. Kinyilvánította vele a szlovákok (egyre inkább megkérdőjelezhető) antiszemita lelkesedését, másrészt viszont ennek nyomán fokozódott a zsidó menekülthullám Magyarországra [276–278].

Benešsel ellentétben a magyarok készségesebbek voltak új kapcsolatok építésére. Csakhogy ő nem hitt nekik, aminek oka egyebek közt versengése volt Tukával. Például 1943 tavaszán Kállay magyar miniszterelnök egy további nem hivatalos küldöttet, Baross Gábort bízta meg, hogy találkozzon mindkét szlovák vezérrel. Baross Tukával találkozott, de Tiso elnöki palotájában elutasították fogadását. A szlovák rendőrség csakhamar kiutasította Szlovákiából. Kuhl úgy vélte, a kiutasítást bizonyosan Tiso rendelte el, mivel Baross először Tukával merészkedett találkozni. Kuhl szerint »viszont a helyi viszonyok ismeretében az sem kizárt, hogy Tuka rendelte el, mivel tudta, hogy Baross Tisóval is akar találkozni«. Kuhl nagykövetsége megjegyezte, hogy Olaszország kapitulációja után 1943 őszén Tiso készségesebb volt a tárgyalásokra a Kállay-kormányval, sőt állítólag elutasította a német igényt közös akcióra Magyarország ellen. Ebből azonban nem alakult semmiféle konkrétum, mivel Tiso »kitartóan bizalmatlan volt Magyarországgal szemben«. Mint utolsó találkozásukon (1944 májusában) Hitlernek mondta: »Horthy megkísérelte a kapcsolatfelvételt [...], én azonban azt válaszoltam, hogy előbb a határokat kell rendezni közöttünk.« A bécsi döntés egyébként is mérgezte Tisót. Olaszország kapitulációja után Németország engedélyezte Horvátországnak, hogy visszavegye azt a területet, amit szomszédja hivatalosan anektált. Ha Magyarország is átállna a másik oldalra, Szlovákia remélhetne hasonló váratlan szerencsét. Amikor azonban a magyar kilépési kísérlet miatt 1944 márciusában a németek megszállták Magyarországot, nem következett semmiféle határmódosítás Szlovákiával [280].”

*

Ward összefoglalja Tiso utóéletét is. Megállapítja, hogy felakasztása bizonyos fokú győzelem is volt, hiszen „katolikus és nemzeti vértanú lett [...]”,

ezt erősítette a kommunisták manipulációja perével”. Állást foglal a rendszerváltozás utáni politikával kapcsolatban is. A rehabilitációs kísérletek nem vezettek eredményre, hiszen a lakosság előbbre valónak tartotta az EU-tagságot a kompromittált történelmi személyiségnél (287). A szlovákoknak létszükséglet volt a győztesek oldalára kerülni felkelésükkel, amely megrekedt a hegyekben és ellentmondásos volt a Golián-partizánok, a londoni emigráns kormány, az ideológiai zavarok miatt, és „erkölcsileg is kompromittálta néhány felkelő, akik állati kegyetlenségeket követtek el hadifoglyokon és civileken” (290). Nem könnyű a szlovák történészek helyzete sem, mert nehéz szembeszállniuk „az amatőr emigráns történészekkel” (317). Ward konkrétan megnevezi a nemzeti iránnyal szembeforduló történészeket, akiknek élén Ľubomír Lipták áll. Nagy probléma ez a katolikus egyháznak is, hiszen „Szlovákia plébánosáról” van szó. Tiso rehabilitációja hitbeli kérdés is, amit meg kell érteni. „Például Korec bíboros, mint katolikus disszidens becsülettel hordozta a szenvedést” (322).

Szerzőnk egyértelműen rávilágít mindenfajta nacionalizmusra. „A háború utáni Európának sokkal többet jelentett az ismeretlen nyitrai zsidó, Faith Fülöp meggyilkolása, mint például az, hogy a pápa első ízben mondott néhány szót szlovákul” (285).

Ward az Európai Unió egyértelmű értékítélete alapján dolgozik. Természetesen kevésbé van otthon a magyar identitás kérdéseiben, de annál szemléletesebben bizonyítja a szlovákságtudomány hungarus gyökereit.

Käfer István

A TUDÓS BÍRÓ, AKI AZ IGAZSÁGRA TANÍTOTT SOKAKAT
– 75 ÉVE SZÜLETETT LÁBADY TAMÁS

*„Akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnek
örökkön-örökké, miként a csillagok.” (Dán 12,3)*

Lábady Tamást (Baja, 1944. július 6. – Budapest, 2017. augusztus 11.) sokan megismerhették, például a tárgyalótermek soraiból, a tantermek padso-raiból, a jogtudományi kiadványokban megjelent írásaiból; summa cum laude minősítéssel 1968-ban doktorált állam- és jogtudományból, 1970-ben bírói kinevezést kapott, 1990 és 1999 között alkotmánybíróként szolgált, hat éven át az Alkotmánybíróság helyettes elnöke, 2003 és 2012 között a Pécsi Ítéltábla elnöke, címzetes kúriai bíró is volt. Bírói munkáját az első pilla-

nattól kezdve szolgálatként élte meg: „Ez szolgálat, amit csak alázatosan, megfelelő méltósággal és komolysággal lehet teljesíteni.”¹

Lábady Tamás 1972-től – bírói hivatása mellett – a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszékén tanított adjunktusként, majd docensként. 1988-ban az állam- és jogtudományok kandidátusa, 1989-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának címzetes egyetemi docense, 2017-ben címzetes egyetemi tanára lett. 1995-től haláláig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar oktatója, a Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék, illetve a Polgári Jogi Tanszék docense, majd 2014-től címzetes egyetemi tanára, a polgári jog, ezen belül a családjog kiváló tudósa, az életvédelmi jog kimagasló képviselője volt.

Lábady Tamás közel fél évszázados tudományos szolgálatát – tanítványai és kollégái szeretetétől övezve – a 60. és 70. életévének betöltése alkalmából kiadott kötetekben² található életrajzi adatok, bibliográfiák, valamint a Magyar Tudományos Művek Tárában rögzített alkotásai is mutatják. *A magyar magánjog (polgári jog) általános része* című, rendkívül értékes, számos kiadást megélt – bioetikai kérdéseket is felvető – tankönyvén³ jogászgenerációk nőttek fel, előadásaiiban és írásaiban a jog és az etika határterületeit is érintette.⁴ Vékás Lajos szerint Lábady e munkájával az elmúlt negyed század monografikus és tankönyvirodalmának csúcspontját alkotta meg.⁵ Kőrös András Lábady Tamásra emlékezve ekként írt a könyvről: „Nemzetközileg elismert, neves professzorok tankönyveiből, jegyzeteiből tanultam a polgári jogot. A magánjogi gondolkodás rejtelseibe kiemelkedő színvonalú művek vezettek be. Amikor 1997-ben – már legfelsőbb bírósági bíróként – kezembe vettem Lábady Tamás akkor megjelent könyvét, amely a magyar magánjog (polgári jog) általános részét tartalmazza, mégis egy új világ tárult elém. A száraz és sokszor nehézkes jogi fogalmak, szabályok, elméletek valósággal életre keltek és kiszínesedtek abban a kultúrtörténeti környezetben, amelyekben a Szerző azokat bemutatta. Az irodalmi idézetek, művészettörténeti

¹ Újjászületés. Dr. Lábady Tamás jogtanárral, volt alkotmánybíróval beszélget Bodnár Zita (Budapest, Kairosz, 2007) 26.

² Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól (szerk. Nochta Tibor – Bölcseki János; Budapest, Szent István Társulat, é.n.) 509–515; (*Lex Cathedra et Praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából* (szerk. Csehi Zoltán et al.; Budapest, Pázmány Press, 2014) 13–14.

³ LÁBADY Tamás, *A magyar magánjog (polgári jog) általános része* (Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2002³) 257, 289–290.

⁴ Lásd pl.: LÁBADY Tamás, *Szabadságra elhivatva az életért*, in *Szabadságra elhivatva az életért* (szerk. Hámori Antal – Rojkovich Bernadette – Szilágyi Szilvia; Budapest, Magyar Katolikus Családegylet, 2007) 59–62.

⁵ <https://jak.ppke.hu/aktualis/aktualitasok/a-joghoz-hozzatarozik-a-kultura> (2020.03.10.).

példák, az érdekes történelmi-társadalmi utalások szinte lehetetlenné tették a tankönyvként aposztrofált írásművet.”⁶

Lábady Tamás kiemelkedő pályáját jelzi, hogy több ciklusban volt a Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlésének képviselője, részt vett az új Polgári Törvénykönyv kodifikációs szerkesztőbizottságának és operatív szakmai bizottságának munkájában, alapítója és szerkesztőbizottsági elnöke volt a *Bírósági Döntések Tára* című folyóiratnak, és az *Ítéletáblai Határozatok* szerkesztőbizottságának is tagja volt.

1999-ben a Magyar Köztársaság elnöke a Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetés adományozta neki. 2006-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán „Pro Facultate” kitüntetésben részesült. 2011-ben a Deák Ferenc-díjat kapott, és az Országos Tudományos Diákköri Tanács Mestertanár Aranyéremmel ismerte el tehetőségondozó szolgálatát. 2012-ben elnyerte a legmagasabb igazságügyi kitüntetését, a Juhász Andor-díj arany fokozatát, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöksége a „Jog szolgálatában” kitüntetés adományozta neki, átvehette továbbá a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának emlékermét is. 2013-ban Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlése a jogtudomány területén elért kiemelkedő teljesítményéért „Pro Communitate” emlékéremmel tüntette ki, 2015-ben a Magyar Bioetikai Társaság elnöksége az élet védelmében kifejtett szolgálatáért a Gaizler Gyula-emlékérmét adományozta neki. Székfoglaló előadását a Szent István Tudományos Akadémián 2017. március 6-án, „Az emberi személy az új Polgári Törvénykönyvben” címmel tartotta meg.

A tudós bíró életvédő szolgálatát, küldetését alkotmánybíróként is megélte; mind a halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz, mind pedig a két abortusz-döntéshez, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozathoz és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozathoz megismerendő véleményt fűzött. Lábady Tamás nemcsak az „erkölcsi szörnyeteg bűnöző”⁷ élete és emberi méltósága mellett állt ki, hanem alkotmánybíróként egyedül ő foglalta írásba, hogy a még meg nem született embernek is alanyi joga van az élethez, a megfogant magzat is jogalany, alkotmányjogi értelemben is ember, megilleti őt az alanyi jogi jogvédelem, a művi abortusz tehát alkotmányellenes.

A „Szabadságra elhivatva az életért” című, 2006. szeptember 25-i konferencián tartott előadásában így fogalmazott: „A szabadság csak az életre, az élet védelmére, az élet igenlésére irányulhat. [...] Az a kultúra és az az ál-

⁶ KÖRÖS András, Érezve és gondolkodva. Emlékképek Lábady Tamásról, <http://jak.ppke.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek> (2020.03.10.).

⁷ Lásd: 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Dr. Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye 3. pont.

lam, amely a gyakorlatilag korlátlan abortuszhoz, sterilizációhoz, eutanáziához, eugenikai módszerekhez folyamodik, a szabadság ellensége, mert egyedül csak az élet pártján álló felfogás szabad. Igazán szabadnak lenni tehát azt jelenti – és ez Tacitus 19 évszázaddal ezelőtt feltett kérdésére a végleges felelet –, hogy képesek vagyunk az életet választani, az *Életet*, azaz a második isteni Személyt, aki maga az Élet, s a Szentháromság misztériumából következően maga a *Szeretet*.⁸

Lábady Tamás földi életének vége kapcsán többek között Ádám Antal, Benke József, Harmathy Attila, Komáromi László, Kőrös András, Nochta Tibor, Schanda Balázs, Sólyom László, Szuromi Szabolcs és Varga Zs. András emlékeztek meg róla.⁹

Az emlékülésen, amelyet 2018. október 24-én a PPKE dísztermében tartottak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem Polgári Jogi Tanszékeinek szervezésében, előadással tisztelgett Benke József, Kecskés László, Kisfaludi András, Landi Balázs, Menyhárd Attila, Navratyil Zoltán, Nochta Tibor és Koltay András, aki *A magánjog általános tana* és a *Megtartott szó. Válogatott jogi tanulmányok* című köteteket¹⁰ mutatta be.¹¹

Lábady Tamás az Igazságra tanított sokakat. Nochta Tibor a következőket írja: „Szerettem volna sok-sok mindent viszonzni, sőt meghálálni, de most már csupán annyit tehetek, hogy követem és továbbadom mindazt a szakmai és erkölcsi értékrendet, igényességet, amelyet ő mutatott meg.”¹²

Schanda Balázs szavai szerint: „Lábady Tamás rendíthetetlen hite, az élet, a házasság és a család iránti megélt elkötelezettsége, készsége, hogy páratlan szakmai felkészültségét jó ügyek szolgálatába állítsa, mérce marad mindebben.”¹³

Sólyom László még a *(L)ex Cathedra et Praxis* című kötetben írta Lábady Tamásról: „Úgy tudott mindig kiállni a jogért, a jog alapjaiért, hogy erkölcsi meggyőződését is következetesen érvényesíteni tudta.”¹⁴

Lábady Tamás hitét, szeretetét saját szavai érzékeltetik legjobban: „S ekkor megéltém a nikodémusi találkozást. Igen, hiszem, hogy az ember újjá tud születni! Megértettem, hogy nem a karrierem a döntő, hanem elsődlegesen férjként, apaként kell élnem, és az értékrendemen alapvetően változtat-

⁸ LÁBADY, *Szabadságra elhívva az életért* 62. Életvédő szolgálatához lásd még pl.: Uő, *Életjog – Haláljog?*, in *Magyar Bioetikai Szemle* (2008) 1/3–6.

⁹ <http://jak.ppk.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek> (2020.03.10.).

¹⁰ LÁBADY Tamás, *A magánjog általános tana* (Budapest, Szent István Társulat, 2018); Uő, *Megtartott szó. Válogatott jogi tanulmányok* (Budapest, Wolters Kluwer, 2018).

¹¹ Vő. <https://jak.ppk.hu/aktualis/esemenyek/2018-10-24-labady-tamas-emlekules> (2020.03.10.).

¹² NOCHTA Tibor, *Velem maradó emlékek Lábady Tamásról*, in *Jura* (2018) 2/573.

¹³ SCHANDA Balázs, Lábady Tamásra emlékezve, <http://jak.ppk.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek> (2020.03.10.).

¹⁴ SÓLYOM László, *Iskola a határon*, in *(L)ex Cathedra et Praxis...* 19.

nom kell. Mindenben és mindenütt helyettesíthető vagyok, de férjként és apaként helyettesíthetetlen. [...]A hitvestársak, amikor egymásnak időznek, akkor tulajdonképpen Krisztusnak időznek, amikor egymást ölelik, Istent ölelik magukhoz, amikor a hitvesek a teljes lelki, szellemi, testi egységben egybeolvadnak, akkor a Szentháromság katartikus élményét élik át. Tulajdonképpen a házasság a Szentháromság szeretetkapcsolatának földi leképezése, a Szentháromság ikonja, amely egyúttal azt is jelenti, hogy házasnak lenni egyet jelent az apostolkodással is. [...]

Mint teremtménynek elsődleges küldetésem az, hogy Istenre hagyatkozzam, alázatosan figyeljek az Ő hangjára. [...] Ha túl gyenge is vagyok, tudom, hogy a bennem élő Krisztus bármire képes!”¹⁵

Hámori Antal

Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint
(szerk. Medgyesy S. Norbert; Budapest, Szent István Társulat, 2019) 1032 o. CD melléklettel

1968. december 17-én, Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) egyik gyűjtőútján addig nem ismert imádságszöveget pörgetett ki az idő – új műfajra talált. „Úgy tetszik, engem a mindenható nagy Úristen tartott a kegyelmibe! Ha nem így lett volna, most nem idézhetném föl az 1968. december 17-től mind a mai napig végbement történéseket, amelyek az isteni gondviselés szándékából következtek be. Mindig úgy érzem, hogy – bár saját akaratom határozza meg tennivalóim sorát – valójában távvezérelt ember vagyok, akinek jelentős döntései mögött fölsejlik valami fenső erő” – mondta.¹ Egy soha nem hallott szöveg azonnal felkeltette érdeklődését. A hosszú könyvtári kutatást intenzív terepmunka, gyűjtés követte, amely rövid idő alatt több száz szöveget hozott elő a népi emlékezetből. Egy nyomaiban a középkorig, a ferences lelkiségig vagy a barokk szellemiségig visszanyúló, egész Európában ismert imádsághagyomány tárult fel, amelyet más népeknél az írásbeliség, nálunk a szóbeliség őrzött meg, megmutatva vallásos költészetünk szépségét és mérhetetlen gazdagságát, a kereszténység és a magyar nemzeti kultúra szoros összefonódását.

„Az archaikus népi imádságok nemzeti kultúránk látókörébe kerülését az idők különös jelének tekinthetjük. Olyasvalaminek, ami önmagánál többet

¹⁵ *Újjászületés...* 73–74, 86–87, 109.

¹ ERDÉLYI Zsuzsanna – VÁRHELYI Ilona, „...századokon át paptalanul...” *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete* (Budapest, Szent István Társulat, 2011).

jelent, mert – mint valami kódfejtő kulcs – egyszerűben világossá teszi szellemi műveltségünk évszázados, évezredes, sőt: időtlen összefüggéseit. Valami misztikus értelem az ember és a nép anyagi, szellemi és lelki megnyilatkozásait bekapcsolja természetes és természetfölötti rendelkezésükbe” – vallotta Erdélyi Zsuzsanna.²

1974-ben jelentette meg a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* c. kötetet, amely reprezentatív válogatást nyújtott az addigi gyűjtésekből. Műfajt jelző fogalom má vált a címe is, mely egy moldvai származású asszonytól lejegyzett imádság első szavait őrizte: „Hegyet hágék, Lőtőt lépék, Kő káplonicskát láték. Bellől arannyas, Küel irgalmas Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala...” Évek alatt tovább bővült a *Hegyet hágék* első kiadása, s az archaikus imádságok kutatásának eredményei több kötetben és tanulmányban is napvilágot láttak.

Erdélyi Zsuzsanna évtizedek óta dédelgetett álma volt, hogy a magyar népi Mária-költészetből összegyűjtött anyagával bemutassa, hogyan egyesült a Sacra Hungaria századaiban Mária Anya és Mária Anyánk alakja és szerepköre. A készülő kötet alapvető műfaja a kéziratokban, ponyvákban, valamint az élőszavas áhítatban fellelt népének lett, de a válogatás a népi Mária-költészet több műfaját is érinti, legendaballadákat, parasztbibliai történeteket és archaikus népi imádságokat a teremtés történetétől egészen az utolsó ítéletig.

A költői szépségű Mária-énekek Szűz Mária életének állomásait kronológiai sorrendben követik. Az első részben Szűz Mária születésének ígérete, a másodikban Szent Anna tisztelete, majd Szeplőtelen Fogantatása, születése, bemutatása a templomban, eljegyzése Szent Józseffel s a menyegzője következik. A harmadik rész az angyali üdvözlést, Jézus Krisztus megtestesülését, Szűz Mária és Erzsébet találkozását eleveníti meg, majd a negyedik a karácsonyi ünnepkör énekeit tartalmazza. Az ötödik rész Jézus Krisztus szenvedéstörténete. A hatodik rész a Mária-síralmak költészete. A hetedik Krisztus feltámadásának ünnepe, a nyolcadik Szűz Mária mennybevétele és megkoronázása, a kilencedik az utolsó ítélet. A tizedik a Magyarok Nagyasszonyát ünnepli, a tizenegyedik címe Maria Advocata, a tizenkettedik pedig Mária, Mária, te holdnál ékebb. Az énekek témája és szövegcsoportok, szövegvariánsok alapján a szerkesztő a nagy fejezetet több alfejezetre osztotta. Kiemelkednek a Jézus Krisztus születéséhez kapcsolódó, ún. szálláskereső énekek és bensőséges hangú Mária-altatók, valamint a nagyhéten a Fiával együtt szenvedő Édesanya síralmai, végül húsvét és az emberiség, illetve Magyarország kiemelt szószólója, a mennybe fölvert Szűz Mária dicsőséges énekei. A síralom és az altató műfaj a Mária-költészetnek talán a két legszebb csoportja, amelynek sokkal több emléke maradt fenn a népha-

² Uo.

gyományban, mint az írott hivatalos énekeskönyvekben. E két csoport énekeire különösen jellemző az az érzelmi sűrűség és személyes kötődés, amelyet a földi édesanyák átélve-megőrizve örökítettek tovább gyermekeiknek.

Hogy a Mária-kultusz milyen mélyen vert gyökeret a népi vallásosságban, azt világosan jelzi a népköltészet kincses gyűjteménye. Ez a költészet a saját közegében nem egyszerű kultikus tényező, hanem maga a valóság, az élet része, megkerülhetetlen tartozéka, mely kettős védelem: a hité és az emberi lété. Spirituális védelem a Gonosz, a Sátán ellen, fizikai védelem az életre veszélyt jelentő események, helyzetek ellen. A nép a Patrona Hungariae szerepkört saját személyére, az egyénekre bontotta le. Ez a segítő Anya a mai napig óvja-védi a hozzá fordulókat. A nép kialakított egy magának való Mária-képet, amelyben a Földi Anya – Égi Anya megtapasztalható transzcendens valóság, aki síron innen és túl biztosítja az evilági-túlvilági védelmet. Ő az Örök Anya.

A népi Mária-költészet a „valós-valótlan Égi-Földi Anya-Mária” kapcsolatot a mindennapok életébe építi be. A földi környezetbe helyezi, érzelmi telítettséggel, különös gyengédséggel, nagy átéléssel veszi körül. Az asszonyok Máriával élék át minden örömét, fájalmát, részt vesznek mindennapjaiban. Általa, benne magától érthető egyszerűséggel nyílik meg az ég, felémelve, befogadva a földi édesanyák örömét, keserűségét, szenvedését. E Mária-kultusból fakadó, túlzásoktól sem mentes gazdag költészet a mai napig számos jámbor gyakorlatnak, házi áhítatoknak, imaóráknak, pap nélküli tiszteleteknek a része. A kultusz eredete kettős gyökérből táplálkozik: egyrészt a történeti liturgia örökségéből, amely az Egyház hivatalos szertartásanyagának része, másrészt a paraliturgiái, azaz nem hivatalos, „templom árnyékából kisarjadt népi jámborsági gyakorlatból”. A paraliturgia is kettős eredetű: egyrészt a hivatalos egyházi gyakorlatból kikopott, lassan folklorizálódott énekeket, másrészt tehetséges szerzők olyan szerzeményeit jelenti, amit azonnal befogadott és megőrzött a közösség. Az ilyen szerzemények elterjedését segítették a falusi kántorok és búcsúvezetők, akik a nagy ünnepeken egymástól tanulva, új énekeket vittek tovább saját közösségük lelki épülésére. Egy-egy híresebb búcsúvezető körül a kegyhelyeken valóságos tömeg gyűlt össze, nemcsak a búcsús közösségből valók, hanem sokan mások is. Ennek a legalkalmasabb időszaka az éjszakai virrasztás volt, amikor az áhítatok hosszú órái alatt a megtisztulásra vágyó lelkek egészen hajnalig, az első miséig szárnyaltak a jó hangú búcsúvezetők, előénekesek, kántorok vezetésével. Sokszor az énekesek egymással vetélkedve vezényelték, irányították az őket körülvevő zarándokokat. Ugyanezt a tanulási folyamatot szolgálták a ponyvakiadványok és a kéziratos énekeskönyvek, kántorkönyvek, amelyek a „hallomásból szerzett” énekeket is megőrizték.

Magyarországon a könyvnyomtatás elterjedésével jelentek meg az igénytelen kivitelű nyomtatványok, a ponyvák. A 18. században a még kezdetlegesebb nyomdatechnika ellenére igényesebb emlékeket találunk köztük. Magyar nyelvű kiadványokat adtak ki Pozsonyban, Pesten, Vácott, majd Nagyváradon és Debrecenben. A 19. század közepétől több kisebb nyomda állított elő ilyen anyagokat, s a népi használatra szánt ájtossági művek kiadása tömeges méreteket öltött. Néhány országos vállalat megjelenésével kiadásukban erőteljesebb üzleti szemlélet is érvényesült. Sok ponyva kiadási hely, idő és név nélkül jelent meg, a példányszámok magasnak mondhatók.

A vallásos témájú ponyvák az 1918-ban hatályba lépő *Codex Iuris Canonici* rendelkezéséig gyakran előzetes egyházi engedély nélkül láttak napvilágot. Az ellenőrzés hiányában a kiadványokban igen összetett, kultúrtörténetileg nézve sok elemből szőtt, jellegzetes, a népi vallásossággal sok ponton érintkező „népi teológia” körvonalazódik. A vallásos nyomtatványok között különleges helyet foglalnak el a Szűz Mária tiszteletére írott füzetek, a rózsafüzéres kiadványok pedig az áhítat népszerűségét mutatják. A rendelkezés előtt megjelent szövegek némelyikében a népi vallásosság Mária-képével találkozhatunk: Mária a három isteni személlyel egy szinten áll, már-már imádás illeti. Alakjához kötve olyan jelenéseket, látomásokat, jövendöléseket, csodabeszámolókat tettek közzé, amelyek távol álltak a hivatalos egyházi állásponttól. De megfelelt az egyházi tanításnak az a jellemző elképzelés, hogy Mária a legfőbb közbenjáró, az ember életének kísérője, akihez bensőséges szeretet fűzi az imádkozót. A népi képzelet sokszor olyan paraszti környezetbe állítja Máriát, ahol megközelíthető, az együttérzés révén megérthető, s életében az ember a saját emberi érzelmeire, érzéseire ismerhet. Tehát a ponyva kifejezés alatt nem gyenge minőségű irodalmi alkotásokra kell gondolni, hanem olcsó, néhány krajcárért vásárolható nyomtatott füzetecskékre, melyeknek éppen az volt a céljuk, hogy minél több hívőhöz eljussanak bizonyos énekek. A ponyvák nagy szerepet kaptak a mindennapok Mária-tiszteletében, hiszen a népi vallásosságban szentképként is használták őket. Szép számmal akadnak közöttük fa- és rézmetszetekkel illusztrált minőségi alkotások. Sőt, bizonyos ponyváknak mágikus erőt is tulajdonítottak. Sok szövegváltozat a ponyvák közvetítésével maradt fenn, így ezek az olcsó füzetecskék a hagyomány továbbéltetését is segítették.

Már a középkori liturgiában kialakultak azok a keretek, amelyek között a hívek kifejezhatték vallásos érzelmeiket: a szentmise megfelelő részei, imádságok, elmélkedések, énekek. Az egyházi ünnepeken kezdetben egyszerre emlékeztek meg Jézusról és Máriáról azokhoz az alkalmakhoz kapcsolódva, amelyekben mindkettőjüknek szerepe volt, s a 12. századtól megélénkülő Mária-tisztelet kettejük kapcsolatát még inkább egymástól elválaszthatatlannak, bensőségesnek mutatja. A 13–14. század Mária-kultu-

szát Európa-szerte „az érzelmenghangsúlyos ferences vallásosság fölfokozott élményvilága” is alakítja, mely a krisztusi szenvedéstörténetben Máriát szinte társként jeleníti meg, s a „mater dolorosa, vir dolorum s együttesen az imago pietatis” nemcsak a képzőművészetben, hanem a verbális ikonográfiában is érzékelhető. Erdélyi Zsuzsanna a középkor hazai és európai lelkiségének példáival bizonyítja, hogy a kor emberének Mária-központú szemlélete dogmatikai alapokon, Krisztus istenemberségének kettős természetén és Mária üdvtörténeti szerepén nyugszik. Krisztus, aki egy személyben valóságos isteni és valóságos emberi természetet hordoz, óhatatlanul behozza a tudatba Máriát, akinek istenanyasága a jézusi sorsvállalással teljesedik be. Mária nemcsak Krisztus emberi mivoltának bizonyítója, hanem adott esetben helyettesítője. Ugyanakkor Mária lesz az is, aki anyai fájdalommal kereszttől a krisztusi szenvedés mértékét és fokozatait is megjeleníti, annak hangot adhat szent Fia helyett. A középkori szent költészet mindezt a kor lángoló vallásosságának megfelelően erős érzelmi ráhangoltsággal, a későbbi századok hitbéli racionalizmusa számára elfogadhatatlan túlfűtöttséggel közvetítette. A kornak a kollektív tudatba beépülő, Mária-központú szemlélete fontos teológiai felfogást is tükröz: Mária életének üdvtörténeti és krisztológiai összefüggésbe helyezését, Jézus és Mária életének elválaszthatatlanságát. Ez történik a keresztútjárásban és az Üdvözlégy imádsága alatti elmélkedésben a megváltás titkairól, majd a rózsafüzér titkaiban is. A barokk érzelmileg telített vallásossága felerősíti Szűz Mária kultuszát is, de „a liturgia szellemét már nem értve arra törekednek, hogy a Máriához kötődő egyes kultuszok [...] külön ünnepet, misét és officinumot kapjanak [...] lehetőleg az egész Egyházra kiterjesztve. Az üdvtörténetből kiszakított, önállóvá lett Mária-tisztelet valóban hordott magában néhány kérdéses vonást,³ de az imádságos életnek, a hit örömmel való megélésének rendkívüli lendületet adott.

A könyvben közzétett, a közösségi népi emlékezet által megőrzött és tájanként variált népénekek az 1953-tól nagyjából 2000-ig tartó gyűjtőmunka eredményei, amelyeket a szerző által legépelt anyag átírása, valamint a hangzóanyagok lejegyzése után tettek közzé. A többi ének 1630 és 1950 között papírra vetett 57 kéziratos énekeskönyvből és az 1830–1910 között kiadott 131 szakrális ponyvanyomtatványból származik. A válogatásból is sugárzik a négy gyermeket felnevelő Erdélyi Zsuzsannának a mindannyiunk Édesanyja iránti mélységes szeretete és tisztelete.

A kutató, gyűjtő és rendszerező Erdélyi Zsuzsanna a munkát évtizedek alatt jórészt elvégezte, de 2015 januárjában bekövetkezett halála után a végző simítások, a nyomda alá rendezés már más szakemberekre várt. A hatalmas, tudománytörténeti jelentőségű munkát Medgyesy S. Norbert, kiváló

³ SÖVEGES Dávid, *Fejezetek a lelkiség történetéből* (Pannonhalma, Bencés, 1993) 78.

katolikus történész, egyetemi docens fejezte be, aki a kötetet szerkesztette, és minden részletre kiterjedő bevezető tanulmánnyal látta el.

A könyv a Szent István Társulat gondozásában 2019 őszén jelent meg, és 526 tételben tárja az olvasók elé a magyar nyelvű népi Mária-költészet forrásait. Melléklete az előénekesek autentikus előadását megőrkítő 209 tétel CD-ROM, melynek összeállítója Németh István népzene gyűjtő. Havas Gyöngyvér művészettörténész szerkesztett a kötetbe hatvan klasszikus és népi Mária-ábrázolást.

Soós Sándor

Barokk freskófestészet Magyarországon I.

Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye

(szerk. Jernyei Kiss János; Budapest, MMA, 2019) 519 o.

2019 végén jelent meg a *Barokk freskófestészet Magyarországon* című, négykötetesre tervezett mű első része. A magyarországi barokk freskóemlékek tudományos feldolgozása egy évtizeddel ezelőtt közép-európai együttműködés keretében, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékén futó OTKA projekttel kezdődött. A tudományos eredményeket összegző munkát a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ megbízásából az MMA Kiadó adta ki. Az első kötetben Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye barokk freskóemlékeit találjuk, több mint 50 freskót 14 szerző (többek között Nagy Veronika, Gayl-hoffer-Kovács Gábor, Smohay András) munkájaként, gyönyörű felvételekkel és értelmező alaprajzokkal.

Népes szerzőgárda hatalmas munkája áll már a most megjelent első kötet összeállítása mögött is. Sokáig szinte reménytelennek is tűnt, hogy az elkészült anyagból valaha könyv születik, Spányi Antal székesfehérvári püspök biztatása, jelentős támogatása kellett ahhoz, hogy elkezdődhessen a kötetek kiadása.

Mindannyian ismerünk barokk tereket, de ismerjük-e, értjük-e ezeket a képeket? Akár világi, akár egyházi enteriőr elképzelhetetlen falképek nélkül ebben a korban. Sokan úgy vélik, a barokk a felszín művészete, pedig a kötetet lapozva rádöbbenhetünk, hogy éppen végtelen mélysége a lenyűgöző. A felvonultatott alkotások többsége egyházi emlék. Nagyszerű székesegyházak, szerzetesi templomok, plébániatemplomok és apró kápolnák... mindmind a török hódoltság utáni újjászületés, lelki-szellemi felpezsdülés, építkezés tanúi, elválaszthatatlanok a mélyen átélt vallásosságtól. Megértésükhöz nélkülözhetetlen a korszak ismerete. Az sem véletlen, hogy első kutató-

ik szerzetesek, papok voltak: a képekben elbeszélte üzenetek megértése nemcsak tudományos teljesítmény, „lelkigyakorlat” is egyben. A kötetben nem csupán a falképek leírását olvashatjuk, hanem megismerhetjük az épületek történetét, a megbízókat és a művészeket is. A képmezők részletes bemutatása után a program összefoglalása szintén szerepel minden tanulmány végén. Az egyes emlékek tárgyalásának külön értéke, hogy az aktuális állapot leírása mellett a beavatkozások és a restaurálások történetét is részletesen, dokumentumokra hivatkozva ismertetik a szerzők. A kötetet a hely- és személynévmutatók mellett részletes ikonográfiai mutató zárja.

A reprezentatív kiadványt 2019. december 12-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent II. János Pál pápa termében az MMA Kiadó és a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány által szervezett könyvbemutatón ismertették. Ez alkalomból mondott köszöntőbeszédében Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek kiemelte, hogy a freskók keletkezési körülményein keresztül a maga sokszínűségében ismerjük meg ezt a – kulturális identitásunkat meghatározó – korszakot. Nagyon nehéz feladat, komoly felelősség ezeknek az emlékeknek a megőrzése. A hétköznapi használatban sokszor kényelmesebb lenne modernebb épületekkel helyettesíteni a barokk templomokat, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok hozzátartoznak a magyarság lelki és kulturális önazonosságához. Az emlékek megőrzéséhez, a helyreállítások tervezéséhez is alapvetőek lesznek az évente megjelenő kötetek. Spányi Antal püspök arról beszélt köszöntőjében, hogy Székesfehérvárnak három kiemelkedően jelentős, freskódíszes temploma is van. Noha a megőrzésükért tett lépések komoly nehézséget jelentenek, közben egyre gyarapodnak ismereteink ezekről az emlékekről, és egyre értékesebbnek érezzük őket. A kötetekből, a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ munkatársaiként dolgozó szerzőktől arról is tájékozódhatunk, milyen a szakszerű, jó restaurálás, illetve milyen hibákat lehet elkövetni egy-egy emlék helyreállítása során.

A magyarországi freskóemlékeket bemutató átfogó munka négy kötete a mai Magyarország területén található alkotásokat mutatja majd be, a szerzők azonban a barokk freskóművészet erdélyi és kárpátaljai emlékeit összegző kiadványt is terveznek. A további határon túli emlékek feldolgozásához szükséges regionális együttműködés lehetőségeinek feltérképezése, előkészítése terén a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány vesz részt partnerként a projekt megvalósításában.

Mészáros Andor

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, teológus, kánonjogász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Fejérdy András történész, teológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Góczéné Erdő Zsuzsa fordító, olvasószerkesztő, a Magyar Sion munkatársa

Hámori Antal jogász, kánonjogász, a Budapesti Gazdasági Egyetem docense

Káfer István irodalomtörténész, a Gál Ferenc Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kovács Zoltán teológus, az Esztergomi Szeminárium rektora, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Mészáros Andor bohemista, szlovakista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Pákozdi István teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanszékvezető tanára, a Praeconia főszerkesztője, a budapesti Római Katolikus Egyetemi és Főiskolai Lelkészség vezetője, az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Liturgiai és Egyházzenei Albizottságának tagja

Sági György történész, az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa

Sipos Zsolt történész, teológus, a nagyváradi Művészeti Líceum tanára

Somorjay Sélysette művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének oktatója és tudományos segédmunkatársa

Soós Sándor néprajzkutató, történész, muzeológus, a Keresztény Múzeum ny. munkatársa

Szabó Barbara teológus, a Gregoriana Pápai Egyetem hallgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának tagja

Tusor Péter történész, filológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport vezetője

◆◆◆ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆◆ 2019

- november 6.** „Esztergomi kőfaragók az Árpád-kori Magyarországon”
– *Raffay Endre* előadása
(Esztergom és környéke kincsei)
- november 6–8.** Katolikus jogászok konferenciája a Magyar Katolikus
Püspöki Konferencia szervezésében
- november 15.** Intelligens adatelemzés workshop a Pázmány Péter
Katolikus Egyetem, az Eötvös Loránd
Tudományegyetem és a Budapesti Műszaki
és Gazdaságtudományi Egyetem közös szervezésében
- november 19.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Hitoktatási
Felügyelőségének továbbképzése
- november 20.** *A Képző-, ipar- és fotóművészeti kiállítások Komárom-
Esztergom megyében 1986–2000. Sajtóbibliográfia c.*
kötet bemutatója (Esztergom és környéke kincsei)
- november 22.** A Komárom-Esztergom Megyei Kereskedelmi és
Iparkamara mesteravató ünnepsége
- november 22–24.** Neokatekumenális lelkigyakorlat
- november 25–26.** Az Alkotmánybíróság ülése
- november 26–28.** Eucharisztikus pasztorális konferencia

- február 7.** A Magyar Kolping Szövetség konferenciája
- február 19.** „Esztergomi beszélgetések” – pódiumbeszélgetés az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve Böjte Csaba OFM, Kuzmányi István, Szikora Róbert és Zsuffa Tünde részvételével
- február 28. – március 1.** A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének lelkiyakorlata
- március 2.** Idegenvezetők szakmai napja a Magyar Idegenvezetők Egyesülete és az Esztergom és Térsége Turisztikai Egyesület szervezésében

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkárságán, a 06 (33) 541-939-es telefonszámon lehet.

A központ honlapja: www.szentadalbert.hu

◆◆◆ TARTALOM

KOVÁCS ZOLTÁN	
Jézus Krisztus személye mint hitünk alapja	3
FEJÉRDY ANDRÁS	
Az élet kenyere: Prohászka eucharisztikus teológiája II. Prohászka az Eucharisziáról	17
PÁKOZDI ISTVÁN	
Az 1938. évi Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus liturgikus sajátosságai	45
TUSOR PÉTER	
Zsinatok a kora újkori Magyarországon (Oláh Miklóstól Pázmány Péterig)	57
Erdő Péter	
Csernoch János előkészületei 1918–19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére	69
SÁGI GYÖRGY	
Ötös püspökszentelés Budapesten és Hamvas Endre érseki beiktatása Kalocsán (1964)	93
SOMORJAY SÉLYSETTE	
Újhullám. Megújuló liturgikus terek és a II. Vatikáni Zsinat szelleme	111
<i>Közlemények</i>	
SZABÓ BARBARA	
Csernoch János aranymiséje	135
SIPOS ZSOLT	
Károly trónörökös vendégeskedése a nagyváradai püspöki palotában (1916).....	149
GÓCZÉNÉ ERDŐ ZSUZSA	
Granadai Lajos az Oltáriszentségről. Részlet a <i>Doctrina Espiritual</i> V. értekezéséből	154
<i>Szemle</i>	169
<i>Számunk szerzői</i>	192
<i>Krónika</i>	193
	195

◆◆◆ OBSAH

ZOLTÁN KOVÁCS	
Osobnosť Ježiša Krista ako základ našej viery	3
ANDRÁS FEJÉRDY	
Chlieb života. Prohászkova eucharistická teológia II. Prohászka o Eucharistii	17
ISTVÁN PÁKOZDI	
Liturgické vlastnosti Medzinárodného eucharistického kongresu r. 1938	45
PÉTER TUSOR	
Koncily v Uhorsku v ranom novoveku (Od Mikuláša Oláha po Petra Pázmánya)	57
PÉTER ERDŐ	
Prípravy Jánoša Csernocha r. 1918–19 na očakávateľné uvedenie cirkevnej politiky Clemenceau-a	69
GYÖRGY SÁGI	
Vysvätenia piatich biskupov v Budapešti a arcibiskupská inaugurácia Endre Hamvasa v Kaloči (1964)	93
SÉLYSETTE SOMORJAY	
Nová vlna. Obnovené liturgické priestory a duch II. Vatikánskeho koncilu	111
<i>Správy</i>	
BARBARA SZABÓ	
Zlatá omša Jánoša Csernocha	135
ZSOLT SIPOS	
Hostenie sa následníka trónu Karola v biskupskom paláci vo Veľkom Varadíne (1916)	149
ZSUZSA GÖCZÉNÉ ERDŐ	
Ľudovít z Granady o Sviatosti oltárnej. Úryvok z jeho úvah <i>Doctrina Espiritual V.</i>	154
<i>Pohľady</i>	169
<i>Autori príspevkov</i>	192
<i>Kronika</i>	193

◆◆◆ CONTENTS

ZOLTÁN KOVÁCS	
The Person of Jesus Christ as the Basis of our Faith	3
ANDRÁS FEJÉRDY	
The Bread of Life: Prohászka's Eucharistic Theology II. Prohászka on the Eucharist	17
ISTVÁN PÁKOZDI	
Liturgical Characteristics of the 1938 International Eucharistic Congress	45
PÉTER TUSOR	
Synods in Hungary in the Early Modern Age (from Miklós Oláh to Péter Pázmány)	57
PÉTER ERDŐ	
János Csernoch's Preparations in 1918–1919 for the Expected Introduction of a Clemenceau Type Church Politics	69
GYÖRGY SÁGI	
Consecration of Five Bishops in Budapest and Endre Hamvas's Inauguration as Archbishop of Kalocsa (1964)	93
SÉLYSETTE SOMORJAY	
New Wave. Renewed Liturgical Spaces and the Spririt of the 2 nd Vatican Council	111
<i>Communications</i>	
BARBARA SZABÓ	
János Csernoch's Golden Jubilee of Priesthood	135
ZSOLT SIPOS	
Archduke Charles's Stay in the Episcopal Palace of Nagyvárad (Oradea), 1916	149
ZSUZSA GÖCZÉNÉ ERDŐ	
Luis de Granada on the Sacrament of Altar. Extract of the V th Treatise of <i>Doctrina Espiritual</i>	154
<i>Review</i>	169
<i>Authors of the Present Issue</i>	192
<i>Chronicle</i>	193
	197

